

XIII. ÉVF.

1944.

1. FÜZET.

MAGYAROSAN

NYELVMŰVELŐ FOLYÓIRAT

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NYELVMŰVELŐ BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZINNYEI FERENC

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

PUTNOKY IMRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KIADÁSA
BUDAPEST, 1944.

TARTALOM.

NAGYOBB CIKKEK.

	lap
Madzsar Imre: Történet és történelem — — — — —	1
Biró Izabella: Nagy betűk — — — — —	10

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Zolnai Gyula: A névelőtlen idén kérdéséhez — — — — —	16
Winter István: Az idegen és a jövevényszavak kiejtése és a magyar rádió — — — — —	21

SZÉLJEGYZETEK.

Zolnai Gyula: Zsomboly — — — — —	23
Winter István: Az elállított vészkijárat — — — — —	24
Loványi Gyula: Slendrián — — — — —	24
Loványi Gyula: Fából vaskarika avagy a királyok nép- szerű itala — — — — —	24

KÖNYVSZEMLE.

Balassa József: A magyar nyelv könyve. Ism. Putnoky Imre — — — — —	25
---	----

LAPSZEMLE.

Folyóiratok és napilapok nyelvvédő cikkei — — — — —	26
---	----

FIGYELŐ.

Loványi Gyula: Homokpad — — — — —	29
Hoffner Pál: Hírlapjaink magyarsága — — — — —	31

ÜZENETEK.

Egy üzenet — — — — —	32
----------------------	----

MAGYAROSAN

NYELVMŰVELŐ FOLYÓIRAT

NAGYOBB CIKKEK

TÖRTÉNET ÉS TÖRTÉNELEM.

Írta: Madzsar Imre.

A *Magyar Nyelv* 1925-i évfolyamában (220.) azt kérdezi az *S. R.* betűs olvasó, hogy „van-e, s ha van, mi a különbség a *történet* és a *történelem* szó közt”. Kissé szabatosabban persze e szavak jelentéséről van itt szó. Nem alakjukról, képzésükről vagy történetükről s értelmüket tekintve is nyilván a mai használat érdekli a kérdezőt. Hiszen a *történelem* mindössze százéves szó.

A szerkesztőségi válasz Kornis Gyula egy évvel azelőtt *Történetfilozófia* címen megjelent művéhez (5.) utasítja a felvilágosítást kérőt, illetőleg rövid összefoglalásban megismétli e műnek (vö. még szerzőnktől: *Történelem és psychologia* 1914., 12. l., jegyzet) idevágó fejtegetéseit. Egy-két példa módosításán kívül a két szövegnek csupán legutolsó mondatában találhatunk némi, alább még megemlítendő eltérést, de lehet, hogy ez sem szándékos a szerkesztőség részéről, hanem inkább csak a fogalmazás ad okot föltevésére.

Mit mond tehát hazai irodalmunk kitűnő történetelméleti kézikönyve az idézett szópárról, illetőleg a „történet vagy történelem?” problémájáról? Kiemeli más nyelvekkel (vö. pl. *Geschichte*) szemben a magyarnak „szerencsés” tulajdonságát, hogy szóban is ki tudja fejezni azt a fogalmi különbséget, amelyet a valósággal megtörtént esemény „objektív” ténye s ennek „szubjektív” feldolgozása és előadása, azaz történet, ill. történet és történettudomány között kell tennünk. Hozzáteszi azonban, hogy mégis sokszor találkozunk a „történet” és „történelem” dolgában fölcseréléssel. Mikor ilyesmit főleg összevetésekben talál, mint például abban, hogy „művészettörténet”-ről beszélünk, amikor a főntemlített fogalmi különbség alapján „művészettörténelem”-ről kellene igazán szólnunk, vagy „gazdaságtörténelem”-ről „gazdaságtörténet” helyett, ezzel kapcsolatban mindjárt egy megjegyzés kívánczik tollunkra. Nem működik-e közre ezekben az esetekben tudat alatt a nyelvzeneiség ösztönszerű hatása is? Legalább is a *művészettörténelem* túlhosszú s unalmas hang-

zású szónak volna mondható. Vagy más példát veszek elő. E sorok írása előtt pár nappal „történelmi állomás”-nak nevezett egyik napilapunk egy bizonyos eseményt. Habár a „történelmi állomás” hallásakor sem érez fülem hangzás dolgában semmi kifogásolni valót, mégis mintha az előbbi összetétel két alkotórészénél bizonyos kellemes összeesendülésről beszélhetnénk. Mindenesetre egyéni érzéskülönbségek mellett is kétségtelen, hogy ilyesféle hangzás-tényezőknek is van általában véve többé-kevésbbé tudatos szerepök szavaink és kifejezéseink megválasztásában és mondatokba való rendezésükben. Mikor valamely szóról, mint magában vett nyelvi képletről (Wort an sich) megkérdezzük, hogy jól hangzik-e, vagy hogy mit jelent, rendszerint megfélekedezünk egy fontos szemponttól, arról t. i., hogy amint a gázokkal töltött üvegesövek akkor lobbannak föl kék, sárga vagy más fényben, amikor bele vannak kapcsolva a villanyáram összefüggésébe, akként a szó vagy szólam is csak egy bizonyos valóságos beszédegység keretében nyeri el igazán mind a maga hangzását, mind jelentését. Hogy helyesen használtuk-e a *történet* vagy a *történelem* szót, nem értheti-e félre mondanivalónkat az olvasó vagy a hallgató, ezt tulajdonképpen csak esetről-esetre, a szó mindenkori környezetmezejének (a mai nyelvtudomány mondatmezőn kívül még szavakban ki nem mondott helyzetmezőt — Situationsfeld — is megkülönböztet) figyelembevételével lehet eldönteni.

Az imént említett tudománynevekkel kapcsolatban állapítja meg szerkesztői üzenetünk utolsó mondata: „Persze a már megszilárdult szóhasználatnál szemben nincs mit tennünk.” Ez egy kissé lemondóan és borúlátóan hangzik a nyelv művelő szempontjából, bár a változtatást e kifejezések esetében bizonyára maga Kornis sem tartja lehetőnek vagy föltétlenül szükségesnek. De ne feledjük, hogy a szóbanforgó meg nem különböztetés másutt, más esetekben nem megszilárdulásban, hanem éppen megfordítva ingadozásban jelentkezik. Ne próbáljuk-e meg legalább itt biztos irányt mutatni az ingadozó nyelvhasználatnak? Már a tudományok elnevezéseinek sorában is tapasztalhatunk ily ingadozást a „világtörténet” (világtörténelem) és „egyetemes történelem” (egyetemes történet) szavaknak talán itt is esetenként hangzásérzetektől is befolyásolt váltakozásában. Főleg azonban könyveimre érdemes gondolnunk — megint hozzátéve: a mai szóhasználat körében. Ami a multat illeti, a *történelem* szót éppen nem ma használatos értelmében, 1842-ben alkotta meg Döbrentei Gábor; ami pedig a *történet*-et, még a mult század első felében s a megelőzőnek utolsó harmadában általában többszámban volt szokás használni e szót könyvek címeiben.* Erről eddig legelsőként ismert adatom

* Erro valószínűleg idegen minták adtak okot (l. pl. Machiavelli: *Istorie fiorentine*).

Molnár Jánosnak 1769-ben *Az Anya-Szent-Egyháznak történeti* (az ajánlásban „az egyházi történetekről készített munkájá”-ról szól a szerző) címen megjelent könyve, utolsó a gróf Kemény-Kovács szerzőktől 1837—1845 között *Erdélyország történeti tára* címen közreboesátott kiadvány. A kettő közé eső korszakból elegendő lesz itt a sok közül példáknak Sándor István: *G. nevezetű grófnénak rendes történeti* (1788) és Jelki Andrásnak *története* (1791) c. művét, Döbrenteitől *A Magyar Tudós Társaság történeti* (1833) c. munkáját, végül a következő esztendőből Katona József hátrahagyott *Szabados Kecskemét történeti* c. művét (Hornyik I. 1860-ban már ugyane város *történeté*-t adja ki) említenem. Egyetlen kivételem a 19. század első éveiből Révai Miklós szóhasználatára; ő pl. a *Historia Literaria* címet magyarul *Deáki Történet*-nek írja. Még csak annyit e kapcsolatban, hogy talán éppen e régi szóhasználat hatása alatt történelmünket Brassai Sámuel a Magyar Nyelvőr 1872-i és 1887-i évfolyamában a mellett, hogy az egyesszámú *történet* szóval csak egyetlen eseményt, ne eseményeknek egész sorát jelöljük. E szerint pl. nyelvtörténetről sem beszélnénk egészen helyesen.

Az idézett régibb korszakban (kerekén 1770—1850 között tehát) a történelmi művek tartalmának címbeli magyar megjelölésében majdnem teljes egyöntetűség uralkodik, ellenben meg lehetős tarkaságot találunk ennek helyében napjainkban. Mielőtt e közismert tény körébe tartozó esetekből, főleg jellemzőbb vagy érdekesebb példákból is kötnék egy kis csokorra valót, két rövid, vázlatosan előadott közléssel egészítem ki jegyzeteimből a régi szóhasználatra vonatkozó ismertetést. Arra is Brassai hívta fel először nyelvészeink figyelmét, hogy *történet* eredetileg nem akármilyen, hanem nyilvánvalóan véletlen eseményt (casus fortuitus) jelentett. Valóban emlékeinkben mindjárt a 15. század második felében, majd a következő századokban kifejezetten váratlan, ki nem számítható eseményt, esetleges dolgot jelöl a *történik* (tertenik) ige, illetve névszói származékai s ezzel kapcsolatban nem egy érdekes példát idézhetünk. Ilyen pl. az *accidens* (járulékos) bölcséleti műszó fordítása 1696-ban Illyés Andrásnál: a kenyérnek és bornak valósága és *történeti*; a *történetek* alattvaló (substratum) nélkül vannak stb., vagy pedig, hogy Gelei József (1788) a lottót *történetjáték*-nak nevezi. Az 1753-ban kiadott Hadi Regulamentum-ban is csak így érthetjük meg e helyet: „olgy *történetben*, a’hol az Adósok” stb. De napjainkban is él még a régi jelentés a szóltjben használt „történetesen” kifejezésben. A „esodálatosan” vagy „ájtatosan” stb. képzett szóknak közvetlen alapszava is használatos ma, a „történetes” azonban eredeti jelentésében (esetleges. alkalmi) már ismeretlen lehetett a 18. század végén; máskülönben aligha lépett volna fel új alkotésként vele Sándor István (Sokféle 1798., V, 249, VI, 33.) a „historicus” (történész) fordítására. (Kónyi

János már 1782-ben „történetes könyvek“-ről beszél; Sándor I. javaslatát Dugonics — 1806 — elfogadta.

Mint a fent idézett könyvcímek is mutatják, Döbrentei korában már tágabb, általánosabb értelmű volt a *történet*; nagyszorgalmú gyűjtőnk és emlékkiadónk azonban nem ehhez akart egy testvérszót fűzni. Ő, Berzsényi összes műveinek kiadásában, a Magyarokhoz c. ódához csatlakozó terjengős jegyzetben (74—76. l.) a „*történelem-történelem*“ szópárral lép fel, mondván: „*Történelem*, igétől, mint: *győzelem*, *aggalom*, *türelem*. *Történelem* pedig, mint *győződelem*, *aggodalom*, *türödelem*. Ez nagyobb fokozatot jelent, amaz kisebbet. *Történelem* tehát apróbb vonás összevete; *történelem*, egész nemzeté“. Röviden emlitem csupán, hogy a 68. lapon szerzőnk maga következtetlenül „a’ magyar történelem éleiről“ beszél — az idézett elméleti megokolás mindenestre eléggé gyöngye és zavaros. A felhozott példák csupán alaki, képzésbeli analógiák; nincsen bennök szó kisebb és nagyobb fokozatról, mégha Döbrentei talán így is képzelte. E „fokozati“ tekintetben biztosra vehetjük, hogy szerzőnk előtt hallgatólagosan aligha az angol *story* és *history*, hanem egy másik korabeli magyar szópár lebegett, t. i. az *iralom-irodalom*. Az utóbbi szót Szemere Bertalan csinálta, az előbbinek apja minden valószínűség szerint maga Döbrentei, ki e szót nyelvemlékkiadásában és másutt az *irat*-tal vegyesen használja. Mármost az irodalmat lehet külső megjelenésében fennmaradt írott szövegek elvileg megszámlálható összességének tekinteni, a történet összefüggő folyása azonban — s Döbrentei példái egyes „apróbb“ esetek 1820-ból, illetőleg 1650 és 1651-ből — nem darabolható fel külön, megszámlálható eseményekre, amikre különben is a *történet*-ben régi és megfelelő jó szavunk van. Megeríthetjük, hogy az unalmas hangzású és hosszúra nyújtott *történelem*-et nem fogadta be a közszokás, a *történelm*-et meg a *történet*-tel párosította, mégpedig egyes összetett kifejezésekben, mint láttuk, állandóan az egyikhez ragaszkodva, másutt, így pl. történeti művek címeiben, majd egyiket, majd másikat alkalmazva különbségtétel nélkül. Mégis a már említett „fogalmi megkülönböztetés“ valószínűleg kezdettől fogva hatással volt a szóhasználatra, ha csak többé-kevésbé világosan is és nem következetesen. Hogy volt-e ennek valami mélyebb oka, azt később fejtegetem.

Egyelőre tekintsük, hogy pl. Hóman Bálint és Szekfű Gyula közismert nyolckötetes munkájuknak a „Magyar történet“ címet adták, Erdélyi László pedig ugyane tárgyról „Magyar történelem“ címen ír két kötetet. Régebbi íróink közül Horváth Mihály 1842-ben még a „történet“, ugyane műve későbbi (1871) kiadásában már a „történelem“ szót használja címmül; Szalay László (1852), Szilágyi Sándor és íróársai (1895), Pauler Gyula

(1899), Acsády Ignác (1903) a magyar nemzet multjáról szóló műveiket „történet”-nek mondják. Az Athenaeum r. t. egy hosszabb kötet sorozatában egy szakasz „Egyetemes és hazai történelem”, ennek első része „Magyarország története” címet visel. A katonai iskolák tankönyvül Domanovszky S. „Egyetemes történelm”-ét használják; első kötetének címe: „Az ó- és a középkor története”. Mika Sándor „Világtörténet”-et írt középiskoláinknak, de műve előszavában „világtörténelmi tankönyv”-ének elvi szempontjairól beszél.

Az összefüggő fogalmazásnak rendszerint tudat alatt működő már említett zenei rugóin kívül még más valamire is kell itt, a könyvcímeknél gondolnunk. Amint egy üvegnek, épületnek vagy edénynek felirata, akként a könyvcím is tulajdonképpen elliptikus, vagyis gondolatban kiegészítésre szoruló mondatnak tekintendő. Ha mármost meggondoljuk, hogy a „történet” szót használó címet így egészíthetjük ki: „ez a könyv történet(ek)et beszél el”, a „történelem” szóval élőt meg ekként: „ez a könyv megtörtént események előadását tartalmazza”, vagyis hogy a mű hivatását egyfelől a maga aktualitásában, másfelől mintegy potenciális szempontból tekinthetjük, akkor azt kell mondanunk, hogy bár az illető szerzők aligha gondoltak ilyen finomabb megkülönböztetésre, még sincs az ingadozás megszüntetésére vágyó, tanácsot adni kívánó nyelvésznek vagy nyelv-művelőnek eléggé biztos jogalapja ahhoz, hogy az egyik vagy a másik főnév következetes használata mellett foglaljon állást e területen. S ugyane megfontolás az említett tudománynevek esetében sem éppen lényegtelen. Így pl. *művészettörténet*nek nem csupán a tudományt, hanem művészi jelentőségű történetek és tevékenységek sorát is nevezhetem, vagy *nyelvtörténet*nek nyelvbeli változások egymásutánját, vagyis a tudomány tárgyát, stb.

Eddig tudománynevekről és könyvcímekről beszéltünk s csupán legutolsó példánk második idézete tartozik más körbe. Mindjárt hozzátesszük ugyane mű bevezetésének legelső mondatát: „Az ó-kori történelem színtere a Földközi-tenger mellette”. A könyvcímbe „történet” szót használó Pauler Gyula 1871-ben ezt írta: „A történelem is csak physicali tünemény... a történelem menetét is változatlan törvények szabályozzák”. E miatt megrovásban részesíti őt Baráth Tibor (Szentpétery-Emlékkönyv 1938., 11.), mert a történetet „összekeveri a róla szóló tudománnyal, a történelemmel”. Ez kissé súlyos ítélet jeles tudósunkról. Könnyű volna megismételniünk, hogy egy szó jelentésében részes mindenkor környezete, hogy az összefüggésből kiszakított „szó” elvontság határozott jelentés nélkül, s hogy amint Mika Sándort senki sem fogja úgy érteni, hogy minden, az ókort tárgyaló történeti művet egyik tengerünk partján írtak, éppúgy Pauler tanulmányának egyetlen olvasója sem arra

fog gondolni, hogy a történettudomány fizikum, talán mert ismeretét betűk szemlélete vagy előadások hallgatása útján szerezzük meg, s mert maguknak a történelmi műveknek példányai papírból, vászonból stb. vannak. De hagyjuk ezt s inkább vizsgáljuk meg, hogy a már tárgyalt két körön kívül is egyszerűen bele kell nyugodnunk abba, illetve ott is, ahol ingadozást tapasztalunk, hogy a közszokással szemben „nincs mit tennünk“. A nyelvművelő szemében elvileg mindenestre rokonszenvesebb az, amivel Kornis Gyula zárja magyarázatát: „Kívánatos volna a fogalmi különbségnek a szavak használatában való következetes kifejezése is.“ Mint láttuk, ezt kívánja Baráth Tibor is, legalább is a tudományos szóhasználatban; a régebbiek sorából pedig Schvarcz Gyula több tekintetben is érdekes nyilatkozatát érdemes itt idéznünk.

Elhunyt nagytudományú történészünk (1839—1900) élte utolsó évében megjelent Görög történelmében megállapítja, (7. l.) hogy az elmult események és állapotok irodalmi szemléltetése: ez a *történelem*. Azután így folytatja: „hálát adhatunk a Gondviselésnek azért a bőkezűségért, a mellyel a mi édes magyar nyelvünket e szakba vágó műkifejezések dolgában ellátta. Azt a különbözetet, mely a magyarban a történelem és a történet között fennáll, nem ismerik sem az ódon, sem a modern culturnyelvek. Érzik ugyan a fogalmak közti különbözetet a német és az angol, nem kevésbé mint az olasz meg a francia: de mégsem talált még eddig kellő műszót egyik sem e különbözet jelzésére. Midőn a tudományosan képzett magyar azt mondja, hogy történet: úgy ezáltal nem a mult eseményeinek irodalmilag kidomborodó egészét akarja kifejezni, hanem egyszerűleg a mult eseményeinek egészét, vagy ennek egy részletét kívánja jelezni, tekintet nélkül arra, hogy szemlélhetővé van-e az már téve irodalmilag vagy nincs; az irodalmilag szemlélhetővé tett történetet azonban történelemnek nevezzük nemzetünk nyelvén, holott a német Geschichte-nek nevezi mindkettőt, úgy a történetet, mint a történelmet, a francia is histoire-nak, az olasz is *storiá*-nak nevezi mindkettőt. Az angol ugyan különböztet *history* és *story* közt: ámde az utóbbi alatt rendszerént csakis kisebb méretű történetet akar érteni, midőn a story szót, mely különben több másfélet is jelent, jelzett értelemben kívánja használni... Lehet, hogy a történelem szó a szóképzés tekintetében nem felel meg az ősi magyar zamatosság követelményeinek. Ámde a tudománynak két külön fogalom jelzésére van itt szüksége: éppen azért nekünk magyarokul meg kell maradnunk szemben a történettel a történelem műszó mellett, míg csak helyesebb magyarságú műkifejezést nem nyerünk e fogalom tolmácsolására“.

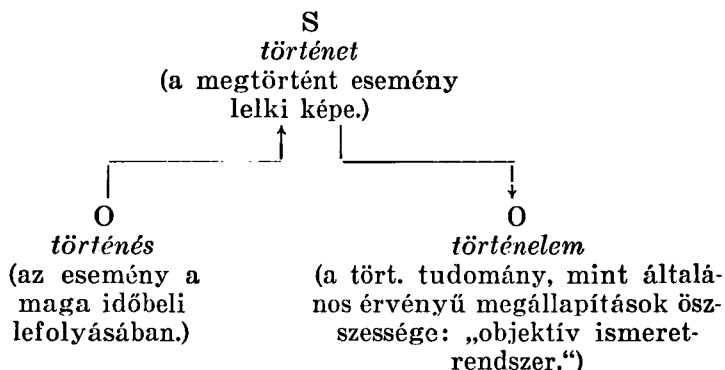
Amit itt a „történelem“ szó képzéséről, kiscbb vagy nagyobb „zamatosságá“-ról hallunk, az azt a sejtelmet támaszthatja ben-

nünk, hogy szerzőnk még tudott arról, ami napjainkban már egészen feledésbe merült, hogy t. i. e szó nyelvújítási termék. De akkor a Gondviselésnek legfeljebb közvetett, s hozzá még eredetileg nem is jól értett szerepet tulajdoníthatunk csak e dologban. Azt pedig bajos elhinni, hogy a német, angol stb. csak „érezne“, minálunk kevésbbé világosan látná azt, hogy más az esemény, mint leírása, s hogy ezzel kapcsolatban szókészletében pótlást kívánó hiányt találna. Viszont kétségtelen, hogy aki szabályt ad, követésében legelőször is magának kell példát mutatnia. Miért szól akkor szerzőnk művében (51. l.) „a gazdasági élet *történelmi* kifejlődéséről“, miért írja (89.), hogy Platon nem foglalkozott érdemlegesen „az athenei állam és társadalom *történelmével*“, hogy Thukydidesnek Antiochos volt a forrása „a sikeli *történelemre* vonatkozólag“ (91), hogy Demetrius Phalereus „az athenei alkotmány*történelmet* egészen új oldalról világíthatta meg“ (110.), hogy Busolt könyve a legtárgyilagossabb mű „a görög *történelemről*“ (50)? A 68. lapon nyomban egymás mellett különbségtétel nélkül van szó politikai *történetről* és alkotmány*történelmi* mozzanatokról stb., stb. Mindezeket a helyeken nem a tudományról, nem irodalmi szemléltetésről van szó. S ha egyikében-másikában e szövegezőseknek olyanféle beleértő magyarázattal próbáljuk megvédeni a szóválasztást, aminőt az előbb már könyvcímeknél alkalmaztunk, ebből megint csak a szabályba foglalt megkülönböztetés gyakorlati keresztülvitelének bizonytalansága és nehézsége derül ki. Akaratlanul is ugyanezt bizonyítja Baráth Tibor is, aki tanulmányában (9.) a történetírás tanítómesteri hivatásáról szóló ismeretes tételt így fogalmazza, illetve fordítja egy francia szövegből: „a *történetnek* az életet kell szolgálnia“; a „*történet* hasznosságá“ról beszél (14.) oly összefüggésben, amelyben pár sorral előbb „a történettudomány hasznossága“ kifejezést használta; „történeti naturalizmust“ állapít meg magyar történettudományunk egy bizonyos korszakában (26.); a *jogtörténet, gazdaságtörténet, iskolatörténet* stb. elnevezésekkel él (6, 24, 28, 30.), holott ezek, mint láttuk, Kornis Gyula szerint elterjedtek ugyan, de fogalmi szempontból mégsem helyesek. Céлом nem aprólékos gáncsoskodás, de e könnyen szaporítható példák mégis aggodalmat keltenek. Nem is tekintve általában a szó- és kifejezés-használatnak rugalmas, szigorú szabályoktól többé-kevésbbé húzódozó s ú. n. jelentéssiklásra könnyen hajlamos természetét, számíthat-e igazán sikerre oly tanács, amely itt következetességet sürget? Valóban oly világos és egyszerű-e az a fogalmi megkülönböztetés, amelyre támaszkodik?

A valósággal megtörtént (tegyük hozzá: képzelt vagy költött) esemény és leírása, előadása közti különbség jellemzésében tudtommal Hegel használja először a *szubjektív* és *objektív* jelzőket: „Geschichte vereinigt in unserer Sprache die ob-

jektive sowohl als die subjektive Seite, und bedeutet ebensogut die *historiam rerum gestarum*, als die *res gestas* selbst; sie ist das Geschehene nicht minder, wie die Geschichtserzählung.“ Vorlesungen über die Philos. der Gesch. SW, 9; 59.) Ez képes magyarázat, de ahol valaminek két oldala van, mint pl. az emberi testnek jobb és bal fele, ott egy középső részt is meg kell különböztetnünk, mint összekötő átmenetet. E nélkül a két oldal csak egymás mellé van illesztve, nem egységbe foglalva. A magyar nyelvet igazán azért mondhatjuk „szerencsés“-nek, mert három, közös gyökérből fakadó kifejezése van, amellyel itt mindhárom részt külön megjelölhetjük s így Hegel megállapításait az alábbi vázlatban lehet kiegészítenünk és helyesbíteniünk:

Az *alany* (szubjektum) és *tárgy* (objektum) egymást kiegészítő és föltételező fogalmak. Az alany az, aminek tárgya van, s a tárgyat egy alanyra vonatkoztatjuk. A közbeszédben szólunk ugyan e vonatkozás nélkül, magukban tekintett tárgyakról (dolgokról) is, mint pl. amikor felsoroljuk egy kirakat vagy helyiség tárgyait, vagy amikor egy épületet *objektum*-nak nevezünk; azonban itt nem e másodlagos, szűkebb jelentésről van szó. A kanti ismerettan különbséget tesz magánvaló dolog (Ding an sich) és tapasztalati vagy tapasztalható dolog (empirisches, objektív-reales Ding) között. Az előbbiről semmiféle élményt és ismeretet nem szerezhethünk s e szempontból transzobjektívnek (transzcendensnek) kell neveznünk. Vajjon nincsen-e logikai ellentmondás egy teljességgel meg nem ismerhető és mégis elismerendő valóság fölvételében: ez a metafizikai kérdés nem érdekli a tudományt, amelynek munkája az objektív, azaz érzékelhető, egy alanytól átélhető valóságból indul ki. A fentihez hasonló módon magánvaló, intranszitiv történésről (Ereigniss an sich) is beszélhetnénk, de ha van ilyen, kívül esik a történettudomány határán. A történetírás oly eseményekről szól, amelyeknek szem- vagy fültanúja volt vagy

elvilleg lehetett volna, bár megtörténtét esetleg csak kikövetkeztetjük. Eppen így a rendesen felhúzott óráról fölteszem, hogy mutatója akkor is mozog, amikor ezt senki sem látja; de ha erről beszélek, el kell gondolnom a dolgot, s ez csak látásképből állhat. A látás pedig mindig föltesz valakit, aki lát. A valóságos cseménynek eredménye a lelki tükröződése s mai szóhasználatunkban az *-at*, *-et* képző túlnyomóan „nomen acti”, az *-ás*, *-és* pedig rendszerint „nomen actionis” alkotására szolgál.

A lelki kép, az esemény tükröződése egy alanyhoz tartozik s ennyiben egyéni, szubjektív, ugyanarról a dologról vagy esetről mindenki, sőt minden egyes esetben más és más. A történetírás nem lehetséges ilyen egyéni képek alkotása nélkül, ezek elkerülhetetlen eszközök a tudományos cél eléréséhez, de azért a történettudomány több, mint ennek vagy annak a történetkutatónak, műve egyik vagy másik olvasójának szükségszerűen egyéni, szubjektív elképzelése az események lefolyásáról. Hogyan beszélhetnénk akkor történetírói *tárgyilagosságról*, mégha a szubjektív mozzanatoktól való elválasztás ebben a tudományban sokkal nehezebb is, kevésbé lehetséges, mint pl. a matematikában vagy fizikában. Az eseményről alkotott kép szubjektív lelki tartalom, de lényegesen hozzátartozik, hogy valami kívülre esőre vonatkoztatniuk, magunkból mintegy kivetítjük, s o tekintetben transzszubjektív. Ezért lehetséges, hogy e tudomány is mindenkire egyformán érvényes igazságokat kíván és tud is megállapítani, amelyek már nem egyéni, hanem „közkinces”-et alkotnak, s éppen a hegeli terminológiával élnek azok a bölcselek (l. pl. H. Freyer: *Theorie des objektiven Geistes* (1934. 33, 57.)), akik a tudományokat, tehát köztűnk a történelmet is az „objektív szellem” birodalmába sorolják.

A nyelvi kifejezés eszközei nem csupán fogalmaink jeléül és különbségeik megvilágítására szolgálnak. Amennyiben erről van szó, mennél következetesebb és pontosabb szóhasználatra, mennél élesebb határok vonására van szükségünk, miként ezt pl. a tudományos műszavak kívánják. A *történés* és *történet* egyfelől, *történet* és *történelem* másfelől, mint láttuk, a valóságban együtt föllépő tartalmaknak egyik vagy másik oldalát képesek jelölni. Mikor határozottan ezt vagy am azt akarom kiemelni, szükséges, hogy a megfelelő kifejezést válasszam. Azonban a közvetlen, elmeműveletektől még föl nem dolgozott, fogalmi hálózatban meg nem merevített valóságban éles és állandó határok és különbségek helyett mindenütt átmenetet és egymásbafonódást, rugalmasságot és folytonos változást találok, s ennek tükröképe szókészletünk csak úgy lehet, ha jelentéseiben maga is bizonyos mértékű hajlékonyságot őriz meg. Mind a közbeszédben, mind a költészetben s a tudományok közül főleg a pontos műszavakat alig ismerő szellemtudományokban csak ezért tudja mintegy névmágia útján lelki sze-

münk elé idézni a valóságot, s csak ezért lehetséges általában véve az, amit jelentésváltozásnak s egymáshoz különösen közelálló, szomszédos tartalmak esetén jelentéssiklásnak nevezünk. A következetesség ezért a *történet és történelem* közötti választásban mindig pium desiderium marad, bár ez másfelől nem jelent annyit, hogy a szóhasználat irányításáról itt teljesen le kellene mondanunk.

Hogy mily nagy ereje van általában a jelentéssiklás nyelvi tényezőjének, azt mi sem mutatja jobban, mint a *historia* (ἱστορία = kutatás) esete. Hogy ez eredetileg s általában véve ma is nem magukra az eseményekre, hanem föl kutatásukra és földolgozásukra vonatkozik, mindenki tudja. Mégis nem mondjuk-e akárhányszor a közbeszédben: „furesza história esett meg velem!“. A francia „faire des histoires“ (zsörtölödni) sem jelent történeti előadást, s az események képére való gondolás legfeljebb egcszen lappangva rejlik az efféle szólásokban.

NAGY BETÜK.

Írta: Biró Izabella.

Aki beszél, annak bőven van alkalmja és lehetősége színezésre, érzelmei hullámzásának érzékeltetésére. Ezt meg is teszi, önkénytelenül, a nélkül, hogy különösebben törekednék rá (kivéve a színészt, aki nem a maga szavait mondja). Aki ír, az egészen más helyzetben van; az lépten-nyomon beleütkezik a hagyományos írás korlátaiba és elégtelenségébe. Heves vérmérsékletű írók, néha egész irodalmi iskolák és csoportok kitartó küzdelmet folytatnak azért, hogy a betűket és az írásjeleket igájukba hajtsák, feldöntenek szabályt és hagyományt, mert úgy érzik, hogy a leírt szöveg nem tükrözi azokat az érzelmeket, melyek írójában hullámszanak, s így az olvasóban sem tudna megfelelő érzelmeket kelteni.

Az írás-eszközök szűkössége különböző egyéni vagy a kor divatjának megfelelő újításokra ösztökéli az írókat. Arany János dőlt betűkkel szedette azt a szót, amelyet különösebb értelmi vagy érzelmi mozzanatokkal telített. Pl. az *V. László*-ban: „Kívánja eskümet!“ „S a gyermek, az fogoly.“ A barokk időkben kedvelték a nagy betűket, s ez a divat a mult század elején is szélteben járta. Ma ismét tanúi lehetünk a nagy kezdőbetűk terjedésének. Íróik sok mindent akarnak velük kifejezni: értékelést, megbecsülést, értelmi nyomatékot, érzelmi telítettséget és más egyebet. mintha a nyelvnek, vagyis az írásnak egyéb eszköze nem is állna rendelkezésükre. Valóban, sokkal egyszerűbb dolog, mondjuk, a *gép* szót nagy betűvel írni, mint megfelelő jelzőkkel, esetleg más nyelvi eszközökkel kifejezni, hogy a mai kor mindenható urának vagy bálványának

tartja az író. A nagy betű mindezt megmondja az olvasónak. Aki pedig nem *olvassa* ezt a leírt szót, annak a beszélő így emeli ki: a gép, nagy betűvel mondom stb. Mintha nem bízne a hangja elhíthető erejében, felidézi a szó írott képét a hallgatóban, — s ezzel egyszersmind le is mond arról, hogy a nyelv egyéb eszközeivel éljen.

Idáig majdnem rendben is volna a dolog, habár senki sem tagadhatja, hogy ez az eszköz voltaképen szegényes. A baj ott kezdődik, mikor az író érzelmi vagy értelmi nyomatékokat akar sejtetni ott, ahol annak semmi helye nincs; részben azért, mert az olvasó úgysem veszi át tőle ezt a szándékolt ráhatást, lévén egészen köznapi, egyszerű dolgokról szó a szövegben, másrészt azért, mert hiszen éppen maga az író gyöngíti a leírt szó jelentéstartalmát azzal, hogy nagy betűvel írja; ezzel ugyanis gyanússá teszi önmagát, hogy nem bízik eléggé magának a használt szónak a kifejező erejében, s voltaképen más szóval kellett volna élnie, de nem talált, esetleg nem is keresett. Úgy segített hát magán, ahogy tudott: nagy betűvel írta a szót. S mivel véleménye szerint ily módon a nehézséget kényelmesen megoldotta, hajlamossá válik ehhez az eszközhöz folyamodni mindenkor, valahányszor a nyelv egyéb eszközeinek igénybevételére fáradt, vagy nincs rá ideje. Ez az eljárás aztán számos követőre talál. A szimbolum-hordozó, érzelmi tartalommal telített nagy betű a költészet színes világából leszáll a próza egyszerű körébe; olyan hangulati elemet visz bele, amelyre prózában nincs szükség; az értelemhez szóló, értekező természetű prózai tartalomnak érzelmi mozzanatokot ad, hullámozást visz bele, egységes hangulatát felzavarja — s mindezt nem a szó erejével, hanem pusztán a *betű*vel. Ez a változás azonban csak a szemnek szól. Felolvasva a szöveg marad egyszerű próza, sőt esetleg erőtlenebb próza, ha a szerző a betű kifejező erejében bízva elhanyagolta mondanivalójának hatásosabb megfogalmazását.

A nagy betű terjedésének következő állomása aztán az, hogy a gyengébb írói készséggel rendelkező író pusztán utánozza azt, amit mintái tudatosan cselekedtek, s elvesztvén a helyes mértéket, ingadozni kezd. — hamarosan eljut oda, hogy nem is tudja, mikor és miért írjon nagy betűt. Így aztán előfordul, hogy az ugyanabban a szövegben ugyanazzal a jelentéstartalommal használt szót egyszer naggyal, egyszer kicsivel írja. Bizonyos szavakat, mint pl. ég, fő'd. nap, haza, örökösen hajlandó nagy kezdőbetűvel írni, mert máshol úgy látta, akár visz bele valamilyen, a szokottól eltérő hangulatot, akár nem. Az olvasó nem tud mit kezdeni az ilyen írásmóddal; ő nem lát semmi különöset abban, hogy a nap felkel, vagy hogy a föld mindnyájunknak tápláló anyja. sőt abban sem, hogy pl. a hazát szeretni kell. Miért zavarja hát az író azzal, hogy nagy

betűt használ? Nézzünk meg egynehány példát. „...a Ma ifjúsága nem ér rá sokáig nem venni tudomást az Élet körülötte zajló... eseményeiről.” (Magyar Nemzet 1943. III. 7.) Vagy: „...nem érik meglepetések a Holnap és Holnapután eseményeiben” (Református Élet 1943. II. 13.). Nyert-e valamit gondolat tartalmában a *ma*, a *holnap*, a *holnapután** és az *élet* azzal, hogy nagy kezdőbetűvel írták? Vagy ebben: „...a farmer számára a föld üzlet, a paraszt számára az Élet” (Magyar Szemle XLIII. 123. l.). Hogy az üzlet szembe van állítva az élettel, már magában is kifejező; az olvasó egy pillanatig sem kételkedik benne, hogy melyiket helyezze a másik fölé; a nagy betű nem mond semmi újat. S mikor pl. az író azt írja: „...jött a Feltámadás” (érti a bolsevizmus utánit; Képes Vasárnap 1943. VIII. 22.), akkor maga a *feltámadás* szó is eléggé kifejező ahhoz, hogy a változást a maga nagyságában megjelölje.

Sok író egyes személyek megbecsülését is azzal akarja kifejezni, hogy nagy betűvel írja nemcsak a nevüket, hanem egyéb szóval való megjelölésüket is. Alkalmasint befolyással van rájuk az az általánosan eltérjedt megállapodás, hogy levélben, folyamodványban a megszólítottat nagy betűvel írjuk, — de valószínűleg más, külföldi hatások is közrejátszanak. Ha pl. Zilahy végig egy egész regényben így írja: Apám, Anyám (A lélek kialszik), akkor az olvasó úgy érzi, hogy a költő azt akarja vele mondani: ő apját és anyját sokkal jobban megbecsüli, mint más ember. Érdekes, tanulók között is sűrűn előfordul ez a szokás, talán mert a gyermek még fokozottabban érzi a szülők felsőségét maga fölött. De már ha a felnőtt ember ilyesformán ír: „a Vallás- és Közoktatási Miniszter Úr ónagyméltósága (így!) képviselőjében...” (Orsz. Középisk. Tanár-egyesületi Közl. 1943. 1. sz.), akkor az olvasó okvetlenül azt hiszi, hogy az író bizonyos célzatot éreztet, mégpedig azt, hogy a miniszter majd elolvassa és látni fogja az író tisztelet tudó magatartását. Ez a magatartás azonban meglehetősen rövid lélekzetű; a későbbi sorokban ugyanaz a szerző a *miniszter úr* kifejezést már következetesen kis betűvel írja. Erre méltán megjegyzést tehet mindenki, akár szereti a nagy betűt, akár nem.

A hírlapok újabban általában szokásba vették az államfőket jelentő szavak nagybetűs írását. Ezelőtt 25—30 évvel még sokat olvastunk királyokról: a király állapota kielégítő, a német császár megjelent az ünnepélyen, az orosz cár vidékre utazott. Ma csaknem következetesen ilyesmit látunk: a Kormányzó Úr és Hitvese, a Pápa, a Poglavnik, a Caudillo, a Conducator, a Tenno, a Duce — a Führerről nem is szólok már, mert az a német helyesírás szerint csakugyan nagybetűs szó. Az

* Ezek főnévileg használt határozószók.

olaszok szeretik a *duce* szót nagy kezdőbetűvel írni, sőt a horvátok is gyakrabban írják a *poglavnikot* naggyal, mint kicsivel, holott ezek a szavak náluk is csak köznevek; azonban magyar szövegekből kirínak ezek a szavak nemcsak idegen hangzásukkal, hanem írott képükkel is. Egy gyanúmat azonban mégsem tudom egészen elnyomni: újságíróink nagy része nem igen ismeri azokat a nyelveket, melyekből ezek a szavak hozzánk jöttek, ellenben többé-kevésbé tud németül, s híreit és cikkeit német forrásokból veszi; a németben pedig ezek a szavak mint közfőnevek nagy betűvel íródnak s hozzánk ezzel a közvetítéssel kerülnek nagybetűs alakban.

Most aztán következik egy újabb állomás: az írók nemcsak az államfőket, hanem családtagjaikat is nagy betűvel írják, továbbá minden közfőnevet és névmást, amellyel az államfőket megnevezik, sőt jelzőiket is, pl.: a „Főméltóságú Pár“, a „Nagyatya és unokája“ (Képes Vasárnap 1943. VI. 15.), „néhány sor írás egy Fialat Hősről“ (t. i. a kormányzóhelyettesről, Képes Vasárnap 1943. VIII. 22.), „megáldja azt a kis Árvát, aki elvesztette az Édesapját“ (u. o.), „apróságokat mond el Róla“ (t. i. a kormányzóhelyettesről, u. o.), „egy Új Csillag a Hadak Útján“ (t. i. Horthy István, u. o.), a Legfőbb Hadúr (Magyar Nemzet 1943. XI. 25.) és így tovább Egyesek különféle, már régen elhunyt államfőknek is megadják a tiszteletet ilyenformán: „a Világ Urának Dzsingisz khánnak unokája“ (Makkai: Sárga veszedelem I. 167.), „a Nagykhán az első szolgája Istennek“ (u. o. I. 174.), „mindhalálig Kegyelmes Uram (u. o. I. 116., közönséges párbeszédben, nem levélben), „a Tündökletes nagyúr“ (t. i. Dzsingisz, u. o. I. 293.) — különös, hogy nem a főnév, hanem a jelzője van megbecsülve — ellenben később: „a Nagyúr maga“ (ez már nem Dzsingisz, hanem Batu, u. o. II. 89.); „behódolt a Korzikainak“ (a szövegből minden nehézség nélkül kiderül, hogy Napoleonról van szó, Magyar Nemzet 1943. I. 3.), „a Kalapos király“ (Új Világ 1943. I. 7.).

De szóljunk valamit a kisebb urakról is. A mi hódolattól görnyedő íróink a világért sem sértenének meg egyeseket kis betűvel — az ember sohasem tudhatja, mit írnak majd egykor javára — és ilyeneket írnak: „ezek a Doglavnik címet viselik“ (Magyar Nemzet 1943. VII. 23.), „a Leventék Országos Parancsnoka“ (Magyarország 1943. II. 25.), „mit tegyek Atyám“ (nem Istenhez szól, csak az érsekhez, Makkai id. m. I. 189.); „a magyar leányleventék Országos Vezetője dr. Kokas Eszter“ (Képes Vasárnap 1943. VIII. 22.); „az Ifjúság Országos Vezetője (t. i. Bély Alajos; Reggeli Magyarország 1943. VIII. 28.); „az országos Főcserkész (8 órai Újság 1943. XI. 29.); „a színház nagy Vándora“ (t. i. Reinhardt, Magyar Nemzet 1943. XI. 4.) — de a következő hasábon ugyanőről szólva: „a színjátszás örök vándora“; „a most elhunyt Nagyasszony“ (t. i. Semmel-

weis leánya, 8 Órai Újság 1942. XI. 22.). Egy egészen ismeretlen nevű halottról a gyászjelentés így ír: „a Megboldogult“, az előről pedig egy másik így: „Szabó János és Neje“. Ez már valóságos barokk alázat és megsemmisülés mások valódi vagy képzelt nagysága előtt. Nem telik bele sok idő, s már úgy fogunk írni, mint jó Gyöngyössi István, ki a Csalárd Cupidót így ajánlotta pártfogójának: „mellyet... irtt és a Méltóságos Groff KOHÁRY ISTVÁN URNAK Csábrág és Szitnya várainak örökös Urának, Császár és koronás Király Urunk eő Fel-sege Tanátsának, komornikjának, Mezei Ezeres Kapitányának és a Duna mellett levü vég hazai Vice-Generalissának etc. Nagy Jó Urának ajánlot alázatossan Régi Szolgája Gyöngyössi...“

Korunk azonban itt sem áll meg. A hivatalok és intézmények jóérzelmű elismerése megteremtette nagy betűvel való megkülönböztetésüket is. A „magyar Parlament“ (Külügyi Szemle 1942. nov.), „a Népszövetség“ (Trócsányi: Kirándulás a magyar multba 324. l.), „az Egyház helyzete Magyarországon nemcsak fontos... mert az egyház és az állam viszonya“ (Macartney: Magyarország, ford. Fest Sándor és Kállay Miklós — ugyanabban a mondatban kétféleképen), „Spanyolországnek három oszlopa van, a Caudillo, a véderő és a Falange“ (Magyar Nemzet 1943. IX. 10.), a „középeurópai Államszövetség“ (holott még csak elképzelés; Külügyi Szemle 1942. nov.), a „pozsonyi Helytartótanács“ (Új Világ 1943. I. 7.), „az Árhivatal és az Anyaghivatal“ (Új Világ 1943. I. 14.), „a Katolikus Nagygyűlés“ (Magyar Nemzet 1943. X. 14.), „a Budapesti Divatközpont“ (van ilyen? Magyar Nemzet 1943. III. 3.), „az M. M. P. Országos Kistábora“ (Magyar Nemzet 1943. VII. 6; ezelőtt tíz évvel a világjamboreet még kis betűvel írtuk), „a Nemzeti Munkaterv“ (ez valami politikai program, 8 Órai Újság 1943. VII. 5.), és még ki győzné felsorolni azt a sok példát, amely léptenyomon felbukkan. Most aztán érdekes az, hogy nemcsak az intézmény teljes címét, hanem a rövidítését is nagy betűvel írják, pl.: „a Társaság súlyos szemrehányásokkal illetve (t. i. az Olasz Gőzhajózási Társaság; Magyar Nemzet 1943. VII. 15.), „az Alap“ (t. i. az Országos Nemzet- és Családvédelmi Alap, Magyar Szemle 1943. jún.), „a költő magasabb vártán áll a Párt bástyáinál“ (idézet Freiligrathból, tehát nem valamely jelenleg ismert pártról van szó — ellenben pár sorral alább már így: „párt“ idézőjelben, Magyar Nemzet 1943. III. 19.). 10—15 évvel ezelőtt bizony kis betűvel írtuk az országházat is, meg a divatközpontot is, sőt még a bolgár külkereskedelmi hivatalt is, úgy gondolkozván, hogy ilyesmi bizonyára minden országban van, hogy a *pártról* ne is beszéljek.

S mivel már a politikai dolgoknál tartunk, megemlíthetem az elmúlt korok eseményeinek újabban kijáró nagybetűs

tiszteletet is. Láttam ilyesmit: „Wilson elnök Tizennégy pontja Négy Főtétele“ (Macartney id. m. 207. l., s még hozzá micsoda szerkesztés!), „a Sziciliai Vecsernye“ (németül Sizilianische Vesper!), „a Konvent“ (t. i. a párizsi forradalomban, Híd 1943. IV. 15.), „a Szent Inquizió zsoldosai“ (Márai: Vendégjáték Bolzanóban 37.) stb., stb. A jövőbelátók a leendő történelmi eseményeket is nagy betűvel nyomatékossítják, pl. Latin Blokk, Iber Szövetség, Dunai Konfederáció (Magyar Nemzet 1943. IX. 12.).

Innen már egyenesen az egyszerű köznevek felé vezet utunk. A világtájak nevei bizony csak köznevek, s ha valaki *keletet* nagy betűvel írja, az olvasó okvetlenül a távoli ázsiai térségekre gondol. A *hold* meg a *föld* csak a csillagász számára tulajdonnév, s a sziget is csak sziget, nem Sziget, még ha Angliát gondoljuk is mögötte. Azonban újságjaink és könyveink tarka összevisszaságban hol nagy, hol kis betűvel írják ezeket a szavakat, pl. „...egyik szárnya Észak-Nyugatnak fordult“ (Makkai: Sárga veszdelem I. 112.), „...B. küldeménye, mely kissé a Holdban volt“ (Márai: Vendégj. Bolzanóban 129.), „a Föld lakosságának kilencven százaléka“ (Magyar Nemzet 1942. XII. 29.), „a Sziget“ (nem Anglia, csak Szicília, Magyar Nemzet 1943. VI. 16., de pár sorral alább már „sziget“ ugyanazzal a jelentéssel). Aztán érdekes, hogy újabban Németországot általában a Birodalomnak nevezik nagy B-vel. Ezen kissé el lehet tünődni. Mikor Magyarország helyett röviden „az ország“-ot írnak, soha senkinek eszébe se jut nagy betűt használni, még véletlenül sem láttam sehol. Vajjon az idegenimádat iratja manapság a *birodalmat* nagy betűvel, vagy talán itt is a német helyesírás hatására kell gyanakodnunk? Márai az angol birodalomról szólva írja így „a Birodalom“ (Napnyugati őrző 55.). Az olvasó hajlandó rokonszenvet belemagyarázni, hol erre, hol arrafelé. De a római birodalmat soha nem írják nagy betűvel, sőt az olaszról sem jegyeztem fel egyetlen esetet sem. Érdekes. — A nemerét a Református Élet (1943. I. 9.) nagy betűvel írja, de azért a zefírt vagy a tájfunnt mindenki közönséges köznévként kezeli. Makkai ír a mondótűzről, nagy M-mel (id. m. II. 3.), a Magyar Szemle a büntetőnovelláról nagy B-vel (1943. jún.), egy másik lap a Budapesten hiányzó zenepalotáról, felváltva nagy és kis Z-vel (Magyar Nemzet 1943. I. 27.), az „Édes Anyaföld“-ről (ez kérem nem cím! Magyar Nemzet 1943. I. 27.) és a többi. Határozottan német hatást látok abban, hogy a lapok az új német harcikocsikat csak így írják „Tigrisek“, a magyar repülőgépek egy fajtáját így: „a Héják“, valami tervezett elszámolási pénzegység nekik „Bancor“, az új műgumi „Buna“, valami orvosság „Akedron“ mind nagy kezdőbetűvel. De ugyan kinek jutna eszébe az aszpirint, vagy mondjuk a darut (a gépet gondolom) nagy betűvel írni? Persze, ezek

már régi dolgok, benne vannak a magyar szókincsben, már nem kell annyira tisztelni őket. Az új szavakat és jelentésváltozásokat egyelőre megsüvegeljük. Az új rendjeleket is. A mult világháborúban hőseink arany meg ezüst vitézségi érmet kaptak, ma katonát vagy polgárt egyaránt Nemzetvédelmi Keresszettel tüntetnek ki.

Nem folytatom, hanem fölteszem a kérdést: hol fog megállni ez a nagybetű-divat? Sokan lehetnek, akik felhozott példáim némelyikében nem kifogásolnák a nagy betűt. Azt tartják, ha a szó hangulati értéke megkopott, vagy jelentéstartalma megváltozott, a nagy betűvel való nyomatékosítás helyénvaló. A másik párt azonban azt mondja erre: de uram, miért nem keres akkor olyan szót, amely kifejezőbb, miért nem változtatja meg a szórendet úgy, hogy a nyomaték érezhető legyen? Igaz; hogy ez nehezebb feladat, de szebb is. Nemcsak édes anyanyelvünk fejlődik vele, hanem az ön írói becsülete is öregbedik. S ha az egyikért nem erőlteti meg magát, akkor talán a másik mégis megéri önnek a fáradságot.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A névelőtlen *idén* kérdéséhez.

A Turán folyóirat előbbi, 1942-i szerkesztője *Nyelvérzék, nyelvhelyesség és törzsökös magyarság* című cikkében a köznévi *japán* szó kérdésén kívül (l. erről Msn. XII, 65) a névelőtlen *idén* határozószóval is foglalkozik (1942-i évf. 176—177. l.) és — úgy látszik, pro domo — ezt az idétlen szerecent minden áron fehérre szeretné mosni. Ennek oka nyilvánvalóan az, hogy a névelőtlen *idén*-t a hagyományos *az idén* helyett sajnálatomra magából a Turánból is idéznem kellett. E tárgyilagos idézés felől nem lett volna éppen szükség a védekezésre, mert a szerintem idegenszerű *idén*-ért nem a mondott folyóiratot tettem felelőssé, hanem azt a ki nem kutatható magyar író-t vagy magyarul beszélőt, akinek tollából a puszta *idén* először fakadt, vagy akinek ajkáról először hangzott el, és aki nézetem szerint valószínűleg vagy nem volt magyar anyanyelvű, vagy nem volt tősgyökeres magyar író. Nincs értelme tehát annak a kifogásnak, hogy nem közöltem „a döntő bizonyítékot: törzsökös vagy nem-magyar származású író használta-e” a névelőtlen *idén*-t a tőlem idézett hírlapi mondatban. Ki győzne egy ilyen újságközlemény szerzője és ennek származása meg életviszonyai után puhatolódzni? A valószínűség a szokatlan és hibás kifejezések fölbukkanásakor a legritkább esetben szól tősgyökeres író rovására, s ha igen, akkor is csak hanyag-

ságból kell a dolgot magyaráznunk. A bárhonnai kiindult idegenszerű kifejezésnek továbbterjedése ugyanis már csak a nyelvérzék ellenállóképességétől függ.

A cikk írója el akarja hitetni magával és másokkal is, hogy a névelőtlen *idén* szóban „*alighanem*” és a legnagyobb valószínűség* szerint különleges* magyar fejlődéssel állunk szemben“. Jellemző ebben a nyilatkozatban is az a fokozó alakzat, amit a *japán* kérdés tárgyalásában is (l. Msn. XII, 74) láthattunk, hogy t. i. előbb tapogatózva *alighanem*-et, azután pedig bátrabban *legnagyobb valószínűség*-et mond a cikkíró. Hogy a névelőtlen fejlődés *különleges*, nem lehet tagadni, de hogy színmagyar volna, abban a cikk kifejtette magyarázkodás után is erősen kételkednem kell.

A cikk a puszta *idén* védelme céljából először arra hivatkozik, hogy az *a*, az névelő „igen sok esetben“, „a magyartalanság bünébe esés nélkül elhagyható“. Ez igaz. De éppen itt van a kérdés Achilles-sarka. A határozott névelőnek csak főnévi fogalmak előtt lehet kétféle sorsa, hogy t. i. vagy kitesszük, vagy nem tesszük ki. Ilyenkor azonban kétféle jelentés esete forog fön. Kitesszük, mikor határozott fogalomra gondolunk, mint például, a cikkíró példáit idézve: „*a* templomba ment“ (itt a beszélő a helységi, ilyen vagy olyan valóságú templomra, szóval határozott dologra gondol) és: „*templomba* ment“ (itt csak azt akarja a beszélő jelezni, hogy nem valami más helyre). Épígy főnévi fogalmak vannak hol névelősen, hol névelőtlenül használva a cikkíró másik példapárjában is: „*az* ingét is odaadná“ és: „*ingét* is odaadná“. A puszta *idén* szó nem ilyen főnévi fogalom, amelyet hol határozottan, névelősen, hol kevésbé határozottan, kiemelés nélkül, tehát névelőtlenül is használnunk lehetne. Itt régi időkben ránk hagyományozott határozói kifejezésekről: *az* *idén*, *ez* *idén* van szó, amelyekben az *idén* szó csak az *az* névelővel vagy az *ez* névmással együtt jelent időmeghatározást, e két elébe tett elem nélkül az elavult *idén* határozószónak a mai nyelvérzék előtt semmi értelme nincs. A kérdés Achilles-sarka mármint éppen az, hogy a romlott vagy gyöngye nyelvérzék elhagyhatónak találja a névelőt az *idén* szó előtt is csak azért, mert a főnévi fogalmak nem kívánják meg mindig ezt a meghatározó elemet. A névelőnek az *idén* előtt való szokatlan elhagyása — amint már első cikkemben rámutattam (Msn. XI, 78) — összefüggésben van a szócskának más esetekben is tapasztalható hibás elhagyatásával (l. Msn. VIII, 123, 185). Már pedig ha idegenszerűség a névelőnek elhagyása főnevek előtt olyan esetekben, amikor a fogalomnak határozott voltánál fogva szükség volna rá, mennyivel nagyobb idegenszerűség elhagyni

* Az én ritkításaim.

olyan határozói kifejezésből, amelynek csupán a névelővel együtt van hagyományozott értelme.

Nem szerencsésebb, sőt ennél is gyarlóbb a másik magyarázatmód, amely a névelő elhagyását „lélekfeszültségi, illetve kedélyhangulati okokkal” akarja megokolni. Nem helyes ez a magyarázó kísérlet már csak azért sem, mert a fölhozott példák merőben képzeletbeliek. Ép nyelvérzékű magyar ember sem azt nem mondja: „*zapád* mindenit” (legföljebb tót *zemberek* beszélnek így), sem azt, hogy: „*apád* mindenit”. Medicina pejor morbo. Azt is mondja a cikk: „Élőszólásban sokszor hallani: *zidén*!] *nem voltam nyaralni*” e h.: *az idén* nem voltam nyaralni. Nyelvtudományi szempontból az ilyen magyarázat nem lehet helytálló. Akármilyen lélekfeszültségben és akármilyen hirtelenséggel beszél is a magyar ember, nyelvérzéke az az *idén* kifejezésnek az elemét egészen kimondottnak érzi, és csak a magyarul nem tudó ember fülében hiányzik a szókezdő *a*, amelyet aztán az idegen ember hibás utánzasképpen el is hagy és ilyeneket mond: *zember*, *zürficska* stb. A cikkíró mármost azt hiszi, hogy ilyen közvető *zidén* ejtésből — ami magyar beszédben voltaképpen nem fordul elő — haladt volna tovább a kopás, amely aztán a pusztá *idén*-hez vezetett. Ilyen fejlődés azonban: *azidén* > *zidén* > *idén* magyar beszédben a közvető fok hiányánál fogva elképzelhetetlen dolog.

A névelő lehetséges elmaradására a következő példákat is fölhozza a cikk: „Mi a helyes: az *egyik könyv elveszett*, a *másik megkerült* vagy: *egyik könyv elveszett*, *másik megkerült*.” A cikkíró szerint nyilvánvalóan az első, vagyis a névelős kifejezés a helyes, holott a névelőtlennel is „igen gyakran találkozunk”. Már ez a megállapítás sem egészen szabatos, mert a névelőtlen *egyik*..., *másik*... kifejezősmód sem helytelen. Attól függ ugyanis, hogy az író vagy a beszélő milyen határozottsággal gondol a két könyvre. Kevésbé határozott, kevésbé kiemelő rá gondolás mellett a névelőtlen kifejezősmód is helyénvaló. Nagyobb baj azonban, hogy ezekben a példákban is ugyanúgy főnévi fogalmak szerepelnek kétféle módon, mint az először fölhozott példapárban: *a templomba ment* és *templomba ment*. Az *egyik* és *másik* szónak ugyanis ezekben a mondatokban szintén főnévi értelmük van, a kétféle, névelős vagy névelőtlen használat tehát itt a fölfogásmódtól függ. Ugyanez a hibája az utolsó mentegető példapárnak is, amelyet a cikkíró nem is egészít ki teljes mondatpárrá: *az eddig elért eredmények* és: *eddig elért eredmények*. Itt is főnevek szerepelnek (*eredmények*) hol névelővel, hol a nélkül, és ez a kétféle szereplésmód szabályos lehetőség a magyarban, holott a névelős *azidén* kifejezésnek második eleme csak elavult alakú határozószó, tehát nem önálló főnévi fogalom, amelyet határozottan (névelővel) és határozatlanul (névelőtlenül) is lehetne

használni. E mentségül el nem fogadható, mert egészen más természetű példáknak felsorakoztatása után a cikkíró ezt az — ismét habozó, tehát nem erős meggyőződésből származó — megjegyzést teszi: „Szerintem nem annyira* idegen származásúak rontásával állunk szemben, mint inkább kényelemszeretetből következő hangmegtakarítással,* tehát erő kifejtéstől való tartózkodással, ami ismert nyelvi jelenség.“ Ments Isten, hogy az ilyen kényelemszeretetből származó hanyag beszédet mindjárt igazolásnak is tekinthessük a hagyományos kifejezésmódtól való és bántó benyomású eltérések eseteiben.

Hogy a névelő elhagyogatása a szóbanforgó időhatározó kifejezésben gyarló nyelvérzék következménye, azt azóta adatokkal is bizonyíthattam. A pusztai *idén* ugyanis a hagyományos *az idén* helyett a mintaszerűnek nem tekinthető hírlapi nyelvhasználaton kívül rendszerint olyan írók írásaiban fordul elő, akik más idegenszerűségektől és szokatlanságoktól sem tiszták. (Lásd *Barangolás a nyelvérzék vadomában* című cikkemben az *idén* szó adatai alatt. Msn. XII, 21—22.) Hogy egy újabban példával is szolgáljak, az Új Magyarországnak egyik vezércikkében olvasom ezt: „*Idén* tavasszal minden körülmények között eldől, hogy“ stb. (1943 II/19), és ugyane cikkben valamivel följebb: „Ez volna az összeadás végeredménye, mi *sem*!] kételkedjünk benne“ (lásd hasonlókat Msn. XII, 26, *sem* alatt). Ilyen nyelvérzék talajában hajthatott csirát és tenyészik — vajha ne tenyészne! — tovább a névelőtlen *idén*.

En ma is azt mondom, és örülök neki, hogy mondhatom: a pusztai *idén* használata szerencsére csak szórványos jelenség eddigelé irodalmi nyelvünkben. Kár védelmére olyan gyarló kísérletet tenni, aminőt a cikkíró tesz csupán azért, mert egy kezem ügyébe eső példát véletlenül éppen a Turán folyóiratból kellett idéznem. Az én tárgyilagos idézetem aztán a cikkíró, mint a folyóirat szerkesztőjét olyan hangulatba ejtette, hogy a pusztai *idén* forrásáról mondott nézetemet „messzemenő, de helytelen következtetések“ *farigcsálásának* minősíti, hogy a nyelvvédelemre való törekvést „apró szeplők bogaras irtása“-nak tekinti (baj-e, ha nyelvünk szépséges arcáról még az apró szeplőket is el akarjuk tüntetni?), és hogy az *idén* idegenszerűségnek nem-magyar anyanyelvűek és nem törzsökös írók tollából való származtatását — amit csak hozzávetőleg kockáztattam meg — olybá veszi, mintha én minden idegenszerűséget okvetetlenül és kivétel nélkül idegen származással akarnék magyarázni. Hogy az idegenszerűségek keletkezésének egyéb okait is tudom és vallom, azt imént idézett *Barangolás* stb. című cik-

* En ritkítottam.

kem bevezetésében a cikkíró figyelmeztetése nélkül is megmonddtam.

Még csak egy helyreigazítást kell az idétlen *idén* ügyében tennem. A cikkíró a Msn. VII, 143–144. lapján olvasható szerkesztői üzenetet a pusztá *idén* kérdésében így adja elő: „A nyelvben azonban a szokás igen nagy úr, s ezért közölheték azt a (hivatalos, vagy legalább is félhivatalos) véleményyt, hogy az *idén* és *idén* egyaránt helyes.” * Nos, az idézett üzenet ezt így egyáltalában nem állítja. A két legfontosabb megjegyzés benne csak ez: „Újabban azonban már az irodalomban és a köznyelvben is inkább a névelőnélküli alak járja” és: „*Idén* és az *idén* egy formán” azt jelenti: ebben az évben.” Tehát csak annyi van az utóbbi megjegyzéssel mondván, hogy a pusztá *idén*-nek és a névelős *az idén*-nek ugyanaz a jelentése. Ez természetes dolog, mert az újonnan föllépett, de szerintem nem kifogástalan *idén*-t a hagyományos *az idén* helyett, tehát ez utóbbinak a jelentésében használják. Annyi azonban tény, hogy a szerkesztői üzenet a pusztá *idén*-t nem hibáztatja. Meg kell itt mégis két dolgot jegyezni. Egyik, hogy az üzenet én reám a várakozó álláspontú nyelvész benyomását teszi, aki a két használatmódról tárgyilagosan szól, és nyelvhelyesség tekintetében voltaképpen nem kíván értékelő ítéletet mondani. A másik, ami nem kevésbé fontos, hogy az akkori szerkesztőnek nyelvérzéke nem ütközött meg a névelőtlen *idén* szó használatán. Az én nyelvérzéke tehát az övénel, úgy látszik, sokkal érzékenyebb, és megegyezik azével az olvasóéval, aki a pusztá *idén*-ben hibát látott. A nyelvfejlődést éppen a nyelvérzéknek ez a különböző fokú érzékenysége dönti el. Ha az írók többségének kevésbé érzékeny a nyelvérzéke, az újonnan föllépő kifejezőmód idegenszerű volta ellenére is hamarosan általánossá válhatik. És mentől nagyobb a száma az érzékenyebb nyelvérzékűeknek, annál jobban biztosítva van a hagyományos és mindenestre kétségtelenül magyaros kifejezésnek a megmaradása. Én a szerkesztői üzenettel szemben most is azt vallom, hogy a pusztá *idén* határozószót egyelőre nem tekinthetjük a régi, névelős *az idén* kifejezésnél inkább járatosnak. Azért helyesen jár el minden író, ha a sokszázados *az idén*-hez továbbra is ragaszkodik.

Zolnai Gyula.

* Én ritkítottam.

Az idegen és jövevényszavak kiejtése és a magyar rádió.

A Magyarosan múlt évi 4. számában Tóth József rámutatott arra, hogy újabban mindinkább lábra kap a kényeskedő beszéd, az idegen nyelvekben való jártasságot és az ezzel azonosnak vélt műveltséget (sokszor bizony csak félműveltséget) fitogtató kiejtés és hanghordozás. Ezek a kényeskedve beszélők nem tudják vagy nem akarják tudni, hogy a magyar az idegen szót beilleszti a maga hangrendszerébe, és nem bontja meg beszédének hangképét idegen kiejtéssel vagy hangsúllyal. És ebből a szempontból közömbös, hogy az idegen szó tulajdonnév vagy nem.

Így tesz nemcsak a magyar, hanem minden más nyelv is. A francia Marcus Aurelius-t a maga nyelvén és a maga hangsúlyozásával Marc Aurèle-nek mondja, az olasz Münchent Monicónak, az angol Bécset Viennának.

Mit tesznek ellenben a mi kényeskedőink? Mindenekelőtt *wieneznek*. A magyar köznyelvnek oly történelmi vagy irodalmi multú szavait, mint *Bécs*, *Lipcse*, *VJence*, számúzik beszédük-ből. Ők nyilván *wieni* virslit és tíz deka *paris*-it (ejtsd pariit) kérnek a hentestől.

Másik jellemzője ennek a finom beszédnek az a Tóth József által is említett szokás, hogy legmeghonosodottabb jövevényszavainkban az *a* hang helyett rövid *â* hangot mondanak. Ez a nyegleség színészeink ajkán régóta él. Az ország első prózai színházának egyik színészétől hallottam sok évvel ezelőtt: „Kátolikusok, önök igazán kátolikusok?”

De a legsúlyosabban talán akkor vétének a magyar nyelv ellen, amikor „hiteles“, tehát a mienktől eltérő hangsúllyal ejtik magyar mondatban az idegen szót, és így teljesen lerontják a mondat hangképének magyar jellegét.

Ez a kényeskedő beszédmód egyébként nem új jelenség. A nyelvvédő mozgalom régóta küzd ellene, lapunk, a Magyarosan már nem egyszer szóvá tette. Új és aggasztó azonban, hogy ez a divat, mint Tóth József is megállapítja, az utóbbi időben erősen terjed. A kérdés most már csak az, mi okozza ennek az épületes szokásnak az elburjánzását. A válasz csak egy lehet: a rádió. A rádió bemondói — utasításra vagy egyéni elhatározásból, azt nem tudom és most nem is kutatom — szinte kivétel nélkül kényeskedő és finomkodó módon ejtik az idegen, sőt sok esetben a jövevényszavakat is. S mivel a rádió szavát kora reggeltől késő estig nap-nap után száz meg százezer ember hallja, kétségtelen, hogy a tömegek beszédmódjára minden másnál nagyobb hatással van.

A magyar rádió bemondói még a wienezéssel rokon finomkodási lehetőségeket sem vetik meg. Igaz, hogy Wient még

nem hallottam Bécs helyett, de hallottam már *Münchn*t, és újabban állandóan hallok az előkelően selypítő Sztokholmot.

Hogy a rádió bemondó hölgyei és urai ákadémiai és káoszint mondanak (rövid, trenszéni á-val), azon nem csodálkozom. Az ellenkezőjén csodálkoznám. Viszont ebben eléggé következetesek. Amerikát, Angliát, sőt sokszor Ádolfot is hallani tőlük.

Van egy bemondó, aki a bécsies zamatot kedveli. „A *Fűra* kinevezte *Himla* SS-főparancsnokot a német birodalom belügy-miniszterévé.”

Mindennél bántóbb azonban, hogy a rádió bemondói milyen könnyű szívvel rontják a magyar hanglejtést, a magyar mondat hangbeli hullámszát, és mindezt csak azért, hogy az előforduló idegen szavakat eredeti vagy eredetinek vélt hangsúlyozással ejtsék. „A legújabb hírek szerint *Pétain* tábornagy egészségi állapotában javulás állott be.” — „A követ tolmácsolta *Mussolini* kívánságát.” Mikor először hallottam ezt a hangsúlyozást, azt hittem, csuklik a beszélő. Azóta megtanultam, hogy ez az előkelő beszédmod.

Az angol szavak kiejtése különösen sok alkalmat ad a műveltség megcsillogtatására. Még az angol királyválság idején az egyik hölgybemondó ígész előkelőséggel VIII. Edvárdot következetesen *Iduődnek* nevezte. Azóta hallottuk, hogy Churchill nagy beszédet mondott a *laad méa* (lord mayor) ebédjén. És hallottuk, hogy háromnapos pihenő után Mantgámri csapatai támadásra indultak. Most már tudjuk, hogyan kell *A walesi bárdokat* szavalni. Iduőd király, angol király... Mantgámri a vár neve... Felkóttetem a *laad méat*... Szegény Arany János, hogy ő ezt nem érthette meg!

A Magyarosan egyik régebbi számában már rámutattam arra, hogy a hitelesnek vélt kiejtés sokszor nem is olyan hiteles. Így Renaudelt, akit a franciák *Rónodeelnek* mondanak, a rádió bemondói mindig *Rónódnak* nevezték, és a francia szocialisták vezérét nagy igyekezetükben váltakozva mondták Blumnak, Blomnak, Blömnnek, sőt Blümnek. A volt japán külügyminisztert a magyar rádió a már említettem csuklasi módszerrel mindig Macuókának mondja. Pedig a japánok nem így ejtik ki a nevet, hanem mint összetett szónak (macu = fenyő, oka = domb) az első és harmadik szótagját hangsúlyozzák. A mesterkéletlen magyaros kiejtés ebben az esetben még „hiteles” is lett volna. És mellesleg a mondat magyaros dallamát sem rontotta volna le.

Mert talán ez is szempont. És talán szempont volna a nyegle kiejtés és hangsúlyozás kerülésén kívül a magyartalan kifejezésektől és szerkezetektől való tartózkodás. Mert a rádió hírszolgálatában fölül számban akadnak magyartalanságok is. Csak találomra említek meg néhányat: *Saját veszteségünk nél-*

kül lelőttünk hat bombázót. — Franco kihallgatáson fogadta a követet, *akivel* hosszan elbeszélgetett. — Óriási tömeg várta a miniszterelnököt, *akit* lelkes éljenzéssel fogadott. — Fügő viszonyba kerül Anglia az Egyesült Államokkal *szemben*.

A felsorolást folytatni lehetne, mert van rá anyag bőven. De erről külön érdemes és kell szólni. A felelősség alól egyébként nem mentesít, hogy a szöveget a rádió készen kapja a hírközlő irodáktól. Néhány perces munkával meg lehetne tisztítani a híryanagot a magyartalanságoktól. Ha az idegen szavak kényeskedő, kínos gonddal keresett hiteles kiejtésének tanulmányozását annyira fontosnak tartják, akkor talán a magyartalan kifejezések és szerkezetek kigyomlálására is lehetne egy kevés fáradságot fordítani.

Winter István.

SZÉLJEGYZETEK

Zsomboly. — Feliczán Vilmosnak *Csodálatos természet* című népszerűsítő könyvében olvasom: „Nemrégiben egy kalandvágyó ember hosszú kötélen lebocsátotta magát a vidéken lévő *zsombolyba*,* vagyis egy roppant mély, zsákszerűen, függőlyesen a hegy mélyébe besüllyedő üregbe“ (14. l., a szó a következő oldalon is előfordul). Az előttem eddig teljesen ismeretlen *zsomboly* szó fölkelte figyelmemet és utánanéztem szótárainkban. Czuczor-Fogarasi a *zsombik* szóhoz utalja, mint vele azonos jelentésűhöz, a *zsombik*-ot pedig így értelmezi: 1. „Így nevezzük az ingoványos, soppedékes [így, bár a szótárban ez csak mint alakváltozat szerepel a közönséges *süppedékes* címszó alatt], semlyékes, lápos, mocsáros réteken, lapályokon helylyel közel földomborodó hantokat, s a vízi növények gyökerei körül és gyökereiből képződött, valamivel szilárdabb állományú dombocskákat.“ 2. „A réteken, legelőkön befűvedzett vakondtúrás.“ 3. „Néhutt így nevezik a földomborodott hangyafészket is.“ A MTsz.-ban *zsombék* alakú címszót találunk ilyen jelentésekkel: 1. kihalt nádüstöknek összeálló gyökérzete; 2. réteken, kaszálókon levő kisebb púpos omlékedés vagy töke (pl. húsvágó töke) formájára kiülő földtömeg; 3. (begyepesedett) hangyaboly vagy vakondtúrás. A *zsombik* szónak tehát 'hegy mélyébe besüllyedő üreg' jelentéséről adataink nem tudnak. A *zsomboly* szót pedig magát már Kresznerics szótára is (1831—32) a *zsombék*-kal egyjelentésűnek mondja. A mai MTsz. *zsomboly* alakú szót nem ismer, csupán *zsombó*-t, amely az előbbinek továbbfejlődése lehet, és ennek is csak 1. 'zsombék', 2. 'kövér kis gyerek vagy tömzsi személy' jelentéseit állapítja meg. Nagyon lehetséges tehát, hogy a könyv szerzője téved a *zsomboly* értelmének megállapításában. Fölvívjuk olvasóink figyelmét a szóra és kérdezzük: előfordul-e ez a főnév valamely vidék nyelvében 'hegy mélyébe besüllyedő üreg' jelentéssel?

Zolnai Gyula.

* Én szedtettem dülttel, és az alábbi idézetek ritkításai is tőlem valók.

Az elállított vészkijárat. — Egyik nagy budapesti gyárunk óvóhelyének utcára nyíló vészkijárata fölé tábla van függesztve, és rajta ez a felírás olvasható: „A kijáratot elállítani tilos!” Sokáig törtem rajta a fejemet, mit akar ez a tábla megtiltani. *Elállítani* annyi, mint valamely folyamatos történést megszüntetni. A vérzést el lehet állítani, de hogy hogyan lehet elállítani egy kijáratot, azt nem tudom.

Ahhoz a módszerhez folyamodtam, amely a magyar nyelvérzéket sértő kifejezések eredetének kutatásában oly sokszor vezet sikerre: arra gondoltam, hogyan beszélne hasonló esetben a német. — Azt, hogy valakinek útját állni, a német úgy fejezi ki: jemandem den Weg verstellen. Ez a *verstellen* lebeghetett a felirat szövegezőjének szeme előtt. Ezt akarta magyarra fordítani, úgy okoskodván, hogy *stellen*: állítani, *verstellen*: elállítani.

Hogy azonban végeredményben mit nem szabad a kijáratnál csinálni, azt hosszas töprengés után sem tudom egészen határozottan. Lehet, hogy a tábla meg akarja tiltani a kijárat előtti csoportosulást. Akkor azt kellett volna mondania, hogy a kijáratot elállni tilos. Vagy talán azt nem akarja megengedni, hogy különféle tárgyakat rakjanak a gyalogjáróra. Ekkor pedig a feliratnak úgy kellett volna szólnia, hogy a kijáratot eltorlaszolni nem szabad. Legvalószínűbb, hogy azt akarta elérni, hagyják a kijáratot mindenképpen szabadon. És akkor egyszerűen *ezt* kellett volna mondania: „A kijáratot szabadon kell hagyni!” Ez magyar beszéd és még meg is lehet érteni.

Winter István.

Slendrián. — Zolnai Gyula többször szóvátette egy természet-tudósunknak ezt a szóhasználatát. Zolnai méltatlankodása annyival is inkább megokolt, mert természettudósunk a *slendriánság* szót a nyelvhelyesség vélt védelmében használja.

De más kifogás is tehető a *slendrián* használata ellen. A *slendrián* tudniillik nemcsak idegen, hanem fréfás képzésű szó is, úgynevezett makaróni szó. A német humanisták gyártották a *Schlendrian*-t a XV. század végén, a német szóhoz idegen hangzású, csinált képzőt ragasztva. Testvérei a *Schwililit*, *Dummrian*, *Stolprian* stb. Mostani jelentését a XVIII. század közepén kapta: egyazon értelmű a *slampossal*. A *slendriánság* már magyar képzés a *slendrián* alapszóból; az átadó nyelv nem ismeri ezt a képzést. Pintér Jenő így magyarázza a *slendriánt*: „förlületes, hanyag, lompos, nemtörődöm, rendetlen”.

A németben elavulófélben van a *slendrián*. Ne hagyjuk, hogy beszínlelje magát nyelvünkbe, hogy mi mentsük meg ezt a kiakolbolított lompos német szót a megérdemelt kimúlástól. A *slendriánság* használata valóban az, amit a szó jelent: nemtörődömség.

Loványi Gyula.

Fából vaskarika avagy a királyok népszerű itala. — Az újságokban (1943. VIII. 26.) olvastam az alábbi hirdetést: „Királyok népszerű itala a Király sör” [így!]. — Nem vagyok királyokhoz bejáratos, de még a sörívő címe sem illet meg. Mégis tudom, hogy a hirdetés nem felel meg a valóságnak: egyetlenegy királynak sincs semmiféle népszerű itala. Nincs pedig azért, mert *népszerű* jelentése „nagyközönség, a tömeg kedvelte valaki vagy valami”. A *királyok népszerű itala* tehát *contradictio in adjecto*,

magyarán: fából vaskarika. Legfőlebb tehát *Királyok kedvelt itala a Király-sör* vagy *Királyok is kedvelik a népszerű Király-sört* hirdethető.

Ez a képzavar nem magáért, hanem azért érdemel említést, mert egyik apró, de jellemző tünete annak a nagyfokú romlásnak, amelyet a jelentések szabatos ismeretének terén tapasztalhatunk.

Loványi Gyula.

KÖNYVSZEMLE

Balassa József: A magyar nyelv könyve. Budapest, 1943. 469 lap. Dante könyvkiadó.

A karácsonyi könyvpiac kellemes meglepetése volt ez az ízléses kiállításával is feltűnő könyv. Alig három évvel a magyar nyelv szótárának megjelenése után az érdemes szerző vaskos kötetben kiadta ezt a nyelvünk szerkezetét és rendszerét ismertető nyelvi kalauzt. Könyvét a magyar nyelv iránt komolyan érdeklődő, művelt közönségnek szánta. „Az volt a célom, — írja az előszóban — hogy világossá tegyem az olvasó előtt a magyar nyelv szerkezetét és tudatossá helyes használatát. Ezért kapcsoltam össze a tárgyalás egész folyamán a magyar nyelv mai szerkezetének bemutatását a nyelv multjának, történeti fejlődésének ismertetésével.”

A bevezető részek nyelvünk multjáról és jelenéről, az irodalmi nyelvről és a csoport nyelvekről tájékoztatnak bennünket. A világosan és tömören megírt fejezetekből az olvasó megismeri a magyar nyelv és stílus fejlődését napjainkig és nyelvünk mai állapotát. Csak ezek ismertetése után vezeti be a szerző olvasóit „a magyar nyelv mai épületébe”.

A könyv behatóan foglalkozik a nyelvhelyesség kérdéseivel is, a nyelvtani szabályok után mindenütt ismerteti a nyelvi szabálytalanságokat. A szerző megállapítása szerint „a nyelvhelyesség kérdése inkább a stilisztika körébe tartozik; de ott sem lehet vele foglalkozni a nyelvtudomány útmutatása nélkül. Azt mondhatjuk, hogy a nyelvhelyesség kérdéseivel foglalkozás alkalmazott nyelvtudomány. Olyan viszonyban van magával a nyelvtudománnyal, mint a földművelés vagy a keréscsészet tudománya a növénytannal.”

A hangtanban szól a helyes magyar beszédről, ismerteti a helyes kiejtés elleni vétségeket, a hanglejtés hibáit s a helyesírásban leggyakrabban előforduló helytelenségeket (pl. sejtet, íjjat, játszál, talpalatnyi stb.). Ezt a kérdést ilyen alapossgal és ekkora terjedelemben nyelvhelyességi irodalmunkban eddig még nem tárgyalták.

A helyes magyarság kérdéseit mindenkor kellő mértéktartással fejtegeti a szerző s csak a vitathatatlan hibáztatásokat veszi föl könyvébe. Figyelmét nem kerülik el a mai nyelvhasználat legújabb keletű elferdülései sem. „A nagyhangú,

túlzó beszéd szüli — írja egy helyen — az ilyen kifejezést: „Az autó pozdorjává zúzódott“. A *pozdorja* a tilolt, megtört kender hulladéka. Ilyen apróra mégse zúzódhatott az autó, akármilyen nagy baleset érte.“ Aki elolvassa ezt a szelíd megrovást, az remélhetőleg többé sohasem írja le az újságírásnak fönt idézett, elcsépelet frázisát.

Az idegen szavak használatának kérdésében álláspontja megegyezik a nyelvművelés mai irányának felfogásával. „Amire van jó magyar szavunk, azt kell használni az idegen helyett. De ha az idegen szó egy finomabb jelentéssármnyalat kifejezésére szolgál, vagy ha jellemzésül, hangulatkeltésül van rá szükség, nem kell elkerülni. Tudományos munkában sem okvetlenül szükséges a műszavak magyarítása.“ Általában a helyes stílus-érzék legyen e kérdésben irányadó.

Hálásak lehetünk a szerzőnek, Szarvas Gábor egykori munkatársának, hogy több mint hatvan évre terjedő tudományos munkásságának betetőzésül ezt a könyvét megírta. Sok okulással forgatja majd a művelt magyar közönség, amelynek számára készült, de tanulhat belőle a szakember is.

Putnoky Imre.

LAPSZEMLE

A Mai Nap. 1943. dec. 16. — G.: *Halál a homokpadra!* Egy fővárosi színház új darabjának ez a címe: *Homokpad*. A színmű első részében egy hajó megfenecklik, s ez a balszerencse a cselekmény megindítója. A megfeneklésnek valami úgynevezett *homokpad* az oka. A német-magyar szótár szerint a *Sandbank* magyarul: *zátony*. Derék magyar szó. Nem a honfoglalók hozták ugyan magukkal, de vagy hétszáz éve becsülettel szolgálja a magyar nyelvet. Most a *homokpad*, ez az idegen szó kiszorítja a köznyelvből, apránként az irodalmi nyelvből is, ha csak meg nem bukik a darab, vagy ki nem küszöbölik belőle — kivált a címéből — a „homokpad“-ot.

Csendőrségi Lapok. 1944-i évf. 1. sz. — Loványi Gyula: *Hibásan használt névutók*. Az *által* névutót német mintára szokták használni az eiféle mondatokban: „A gyanúsított *által* leadott lövés“, „Az *általuk* ajánlott útirány“. Ezekben a mondatokban az *által* használata azért nem helyenvaló, mert egyikükben sem közvetítő végzi a cselekményt. Márpedig nyelvünk ezt a névutót csak ilyen esetekben használja. Az idézett mondatok tehát helyesen így hangzanak: „A gyanúsított leadta lövés“, „A tőlük ajánlott útirány“. Németes a *mellett* használata az ilyenekben: „Nagy részvét *mellett* temették el“, „A kémkedési pört zárt ajtók *mellett* tárgyalták“. Helyesen így mondjuk: *részvét*tel és zárt ajtók *mögött*. A *belül* névutót nyelvünk csak helyhatározó jelentéssel használja. Pl.: „A kerítésen belül ásta el a lopott holmikat.“ A *belül*-nek időhatározó jelentéssel való alkalmazása magyartalan. Ennek a hibás használatnak legjellegzetesebb formája a hivatalos nyelvben sűrűn előkerülő „nyolc napon belül“ ki-

fejezés. Ezt jó magyarsággal így mondjuk: *egy hét alatt*. — 3. szám. — *Loványi Gyula: A hivatalos nyelv*. Igen sok gáncs érte és éri a hivatalos nyelvet. Múltán, mert ennek a nyelvnek csak szavai magyarok, szerkezete, lelke idegen. Jellemző sajátosságai: a tekervényes, hibás szóképzések, az idegenszerű jelentéshasználat és az idegenszerű szerkezetek. Ez utóbbiak a Bach-korszak megmaradt emlékei hivatalos nyelvünkben.

Független Magyarország. 1943. dec. 20. — *Nomád széljegyzetei*. Valaki nyilvánosan megrótt a Madách Színház újdonságának szerzőjét, mert darabjának a „Homokpad” címet adta. Ez a cím csakugyan magyarul. *Homokpadot* sem olyan értelemben nem ismer a magyar nyelv, amilyenben a német nyelv a „Sandbank”-ot vagy a francia nyelv a „banc de sable”-t ismeri, sem másilyenben. Az a tengerfenéki alakulat, amelyen a „Homokpad” szereplői hajótörést szenvednek, *zátony*. „Nem kell az ilyen felszólalásban nyelvészeti okvetetlenkedést látni. Utóvégre magyar írónak és színháznak legelemibb kötelessége: tudni magyarul, s mind a kettőnek egyik tartozó kötelessége küzdeni a magyar nyelv megrontása ellen, nem pedig bűnrészessé válni benne.”

Magyar Nemzet. 1944. feb. 6. — *Tempefői: Wilde Irén és Leiter Jakab jeggyesek*. A fordítói hozzá nem értésnek és melléfogásnak vagy hetven év óta a szólásmondássá vált Leiter Jakab a megtestesítője. A mostanában gombamódrú szaporodó, külföldi eredetiből fordított „remekművekben” oly sok a bosszantó tévedés, fordítási melléfogás, hogy komoly vesszőlyben forog ennek a hírességnek elsővonalbeli szereplése. Egy diplomácia-történelmi könyvben ezt mondja a fordító: „Párisban — mondja a kancellár mosolyogva — néhány hét előtt Iren Oskar Wilde egy drámáját adták elő.” Az eredetiben: „ein Stück des Iren Oscar Wilde”, tehát az ír származású Oscar Wilde színdarabjáról van szó. Ugyanebből a könyvből való a következő mondat: „Ezt az anyagi barátok közül senki sem ismerte fel” („die englischen Freunde” — mondja az eredeti, tehát angliai, angol barátok). Egy másik fordító, nem ismerve a német „Steckenpferd” kifejezést (= vesszőparipa), ezt írta: „a flotta volt Ferenc Ferdinánd *falova*”. Megint máshol egy katona-családról olvashatunk, amelynek legfiatalabb gyermeke „ABC lövész” volt (az eredetiben „ABC-Schütze”, tehát elemista). Ezek után két javaslattal áll elő a cikkíró. Akik így fordítanak, azok ne nevezzék magukat *fordítóknak*, még kevésbé *műfordítóknak*. Érték be azzal, hogy *forogatóknak* hívjuk őket, mert az ő munkájuk valóban csak el-, ki- és felforgatás. Második javaslata: csak olyas valaki fordíthasson, aki — tud fordítani.

Magyar Szemle. 1944-i évf. 2. sz. — *Bárczi Géza: Jassz nyelv és purizmus*. A művelt közönségben igen nagy az érdeklődés manapság a nyelvhelyesség kérdései iránt. Ezekben a nehéz időkben mindenki ösztönszerűleg érzi, hogy a nyelv a legerősebb kapocs, amely a sok tekintetben megoszló és széthúzó magyarságot egységbe foglalja. Sajnos, a művelt közönség nyelvi öntudata fölötté hiányos, magyar nyelvismerete gyöngye; anyanyelvünket csak ösztönszerűleg beszéljük. „E tudatos magyar nyelvismeret hiánya középiskolánk bűne (nem a tanárságé).” A magyar középiskolában heti 3–4 óra jut az anyanyelv tanításának. A magyar nyelvi tudás hiánya okozza, hogy érdeklődő és művelt közönségünk csupán az idegen szavak terjedésében lát veszélyt, s hallása eltompult a nyelvünk-

ben mindjobban elburjánzó idegenszerű szerkezetek és az idegen nyelvből szó szerint fordított tükörszavak és tükörkifejezések érzékelésére. Pedig ezek súlyosabb veszélyt jelentenek, mert nyelvünk szellemét támadják. A *-nál, -nél* rag átvitt értelemben való használata ma már annyira elterjedt, hogy nemcsak a köznyelv, hanem újságírók, írók, sőt néha még nyelvészek sem tudnak szabadulni ettől az idegenszerűségtől. Az ilyenek Zolnai Gyula finom megkülönböztetése szerint — nyelvünk szellemét veszélyeztetik, az idegen szavak nyelvünk nemzeties jellegének ártanak igen nagy mértékben. „Az idegen szavak védelmezői azonban esztétikai okokra hivatkoznak: szerintük az idegen szó gazdagodást, nagyobb szó-bőséget, több árnyalati lehetőséget jelent.” Hogy ez az okoskodás mennyire téves, arról bárki meggyőződhetik. „Vegyen elő egy fölösleges idegen szavaktól hemzseggő mondatot, akár e szavakat védő esztétáink írásából, tegyen az idegenek helyébe megfelelő magyar fordulatokat, és ki fog derülni rögtön, mennyivel előkelőbb hangzású, választékosabb, szebb a magyar elemekből álló mondat, mint az idegen szavakkal megtűzdelt.” Az idegen szó meggyökeresedése igen sok esetben ősi szavakat szorít ki. Így pusztult ki az ősi magyar *verő* a *kalapács* miatt, szemünk láttára pusztul a *hód* szó a *biber* meg a *nutria* miatt, a *nemzet* megöli a *filc*. Az idegen szavakkal szemben megnyilvánuló ellenérzés határozott és ellenesszenvvé fokozódik, mihelyt a jassznyelvről van szó. A köznyelvben általában jassznyelvnek nevezik a budapesti népnyelvnek különleges, a köznyelvtől eltérő szóanyagát, bár ez csak részben származik a tolvajnyelvből. Ez a budapesti népnyelvi szókinés úgy él a köztudatban, mint a nyelvi romlottság jelképe. Védelmezői azonban ennek is vannak. Ezek új színeket, új hangokat várnak e szavaktól s külföldi példákra hivatkozva meg akarják előttük nyitni az irodalom kapuit. A mai tolvajnyelv szóanyaga az első emlékek vallomása szerint nagyobb részében magyar eredetű. Fejlődése során azonban egyre többet veszít eredeti jellegéből, a vidéki magyar tolvajnyelv szókészlete összevegyül a Pest lebujaiba húzódo bűnözők változatos — nagyrészt jiddisch — eredetű német nyelvvel. A múlt század utolsó évtizedeiben lassan megindul a jassznyelv magyarosodása, ugyanakkor ez a tolvajnyelvi szókinés kezd szétáradni a nagyváros alsóbb rétegeinek nyelvébe. A vidékről Pestre költöző falusi nép nyelvéből sok magyar szó és kifejezés kerül a fővárosi népnyelvbe. Ezeknek irodalmi használata ellen a puristáknak sem lehet kifogásuk, „ha megfelelő helyen, óvatos ízléssel és mértékkel alkalmazva jelentkezik”. A jassznyelvből a városi népnyelvbe átvett idegen eredetű szavak is terjednek. „A jiddisch-héber *haver* 'pajtás', *munka* 'munka', *szajré* 'pénz, szákmány', a cigány *ruha* 'verés', *piál* 'iszik', *kajál* 'eszik', a német *fatig* 'ereje vagy pénze végére jutott' és sok más hasonló már főlészivárgóban vannak a köznyelv felé”. Elterjedésük csöppet sem kívánatos, de aránylag csekély számuk miatt nagyobb veszélyt nem is jelentenek. Néhány elszigetelt példát leszámítva íróink általában tartózkodva viselkednek ezzel a nyelvvel szemben. Ennek oka egyrészt a magyar jassznyelv viszonylagos szegénysége, másrészt az a körülmény, hogy íróink nem ismerik a pesti népnyelvet, még kevésbé a jassznyelvet. „A jassznyelv, bár hogyan ítéljük is meg stiláris értékét, egyelőre legfeljebb kopog a köznyelv ajtaján, de még nem lépett be. Mire ennek is megjön az ideje, reméljük, hogy idegen elemei még jobban háttérbe fognak szorulni és a színes népi szemlélet alkotta kifejezések valóban inkább gazdagodást, mint szennyet fognak jelenteni irodalmi és köznyelvünk számára”.

Rákosi Hírlap. 1943. dec. 16. — *B. Z.: Beszéljünk magyarul.* A Kaméliás hölgy kártyázó jelenetében az egyik szereplő ezt mondja: Ezer fran! — Kettőezer! — vág rá a másik. Épnyelvű magyar ember ma sem beszél így, a Kaméliás hölgy idejében pedig ezt a bank- és váltónyelvet nem is ismerték. A Nemzeti Színháznak igazán nem volna szabad ilyen magyartalanságot terjesztenie.

Székely Nép. 1943. dec. 28. — *(r. t.): A kánpadra hurcolt — anyanyelv.* A huszonkétéves román megszállás sokat rontott az erdélyiek izes beszédén. A román iskolát járt erdélyi fiatalság egy része még most is, a felszabadulás negyedik esztendejében, magyartalan kifejezéseket használ a magánbeszélgetésben és a kereskedelmi életben egyaránt. „Beszéljünk és írjunk magyarul! Szerkesszünk rövid és értelmes mondatokat, de idegen szavak nélkül. A tiszta és helyes magyar beszéd közügy és nemzeti kötelesség. Ne hurcoljuk tehát kánpadra — anyanyelvünket“.

Tiszaháti Magyar Gazda. 1944. febr. 10. — *Szálka.* (Vezércikk.) Tudnivaló, hogy aki Bereg vármegye székhelyére igyekszik, az Beregszászba utazik, ügyes-bajos dolgát Beregszászban végzi s Beregszászból kel útra. A gyöngye nyelvtudású tollforgató azonban Beregszászra utazik, Beregszászon jár-keel és Beregszászról indul vissza fatornyos hazájába. Ez a szálka szűr bennünket és bántja nyelvérzékünket.

FIGYELŐ

Homokpad.

A háborús hírszolgálat viharos óceánján fölötté sok nyelvi sérült vetődik zátonyra. Aggódva figyeljük nyelvünk csónakabonkáinak, szervi és lelki megbetegedettjeinek egyre növekvő új seregét. Föltétlenül a tépelődő kérdés: hányat sikerül meggyógyítani, nem kerül-e vajjon legtöbbje a menthetetlenek osztályára?

A köresetek zömét — a háborús események természetének megfelelően — a fordítás idézi elő. Folyóiratunk több ízben foglalkozott a háborús fordítás kérdéseivel, legutóbb őszi füzetében (XII, 104). Nyelvünknek ezek a betegek olyan tömegesen jelentkeznek, hogy szinte állandó rovatra tartatnak számot.

Ezúttal csak egy fordítást ismertetek azok közül, amelyeket legújabbán sodort zátonyra az ár, de ez az egy megérdemli, hogy külön foglalkozzunk vele. Pedig nem háborús fordítás, sőt nem is összefüggő szövegből való fordítás, mindezenfölül káros, mert hibással akar jó kifejezést kiszorítani. A *homokpad*-ról van szó.

Hogy mi a *homokpad*, azazhogy a *Homokpad*? Eleddig csak annyit tudtam róla, amennyit a falragaszok hirdetnek: egy vígjátéknak a neve. Nem akadtam meg rajta, azt hittem, holmi furesza dögönyözött padot jelent a kifejezés, vagy a vígjáték hősenek jassznyelvi epitheton ornansát. Egy újságcikk — ennek a füzetünknek „Lapszemle“ rovata ismerteti — azonban fölvilágosított hiedelmem téves voltáról. A *Homokpad* ugyanis nem fordítás, hanem egy magyar írónak eredeti, első színpadi alkotása. A vígjáték neve pedig a német *Sandbank* új „magyarítása“. A *Sandbank*

egyértékésének eddig a *zátony*-t tekintettük. Ezt a szót körülbelül a Ha'otti Beszéd korából tudjuk nyelvünkben kimutatni. Jóravaló szó, rövid szó. Miért kellett hát az új színpadi írónak mondvaesinált fordításra adnia fejét? Alkalmasint azért, mert a *Zátony* nevet egy korábban megjelent regény kapta, sőt, ha jól emlékszem, ezen a néven került hozzánk egy emberöltővel ezelőtt egy idegen író színműve.

Megértjük, hogy a színpadi szerző névben is eredeti alkotással akart a közönség elé lépni, de alig találhatott volna szerencsétlenebb megoldást, mint a *Homokpad* nevet.

Igencsak ritka az olyan német szó, amelyiknek annyi és annyiféle jelentése volna, mint a 'pad' alapjelentésű ősi germán *Bank*-nak: *Felsbank*, *Fleischbank*, *durch die Bank*, *Banknote*, *Bankerott*, *Bankett*, *Bankkind*, hogy csak néhányat idézzek közülük. Bizonny ember legyen a talpán a fordító, alapos német és magyar nyelvi, de tárgyi ismerettel is fölvértezve, aki leiterjakabizmus, szakállelvűség nélkül akar kikerülni a *Bank*-os összetételek tömegének tömkelegéből. De hát fordítani nem muszáj, csak hibátlanul fordítani muszáj!

Vegyünk néhányat szemügyre a fentebb említett összetételek közül. A *Banknote*-t ifjú színpadi írónk sem merné 'padjegy'-nek fordítani, ámbár egyértékese, a 'bankjegy' népszerű ugyan, de eléggé elnyűtt. A színelőadást követő *Bankett*-et sem magyarítaná 'padozat'-nak, hanem 'ünnepi vacsora'-nak vagy más effélének. A *Fleischbank* sem 'húspad', hanem 'mészárszék'. A *durch die Bank* jelentése meg 'mind, egytől-egyig'. S az új vígjáték sem érhet el derűsebb hatást annál a fordításnál, amely a német gondolatmenet jellegzetes *Bankkind*-jét 'bankfiú'-nak magyarítaná, mert ennek a német kifejezésnek — 'zabigyerek' a nem kevésbé jellegzetes magyar megfelelője.

Nem akadtam a *homokpad* szónak szerzőnket megelőző használátára. Elismerjük hát, hogy az új vígjáték neve — nyilván cselekménye is — eredeti. Csakhogy ennek az eredetiségnek ősi balhít a szülőanyja: a számtani elmélet alkalmazása a nyelvi életben. E szerint abból, hogy *Sand* (= *homok*) + *Bank* (= *pad*) = *Sandbank*, az következik, hogy *Sandbank* = *homok* + *pad* = *homokpad*. Amde az egyenletek módszerével nem lehet a fordítás kérdéseit megoldani. S vajjon megéri-e az újszülött, a *Homokpad* név az áldozatot, nyelvünk épségének megrontását? Ingyen sem! Nevezte volna az író a vígjátékot *Sandbank*-nak vagy akár *Zandbank*-nak. Ezt is inkább megtűrtük volna, mint a *Homokpad*-ot. Mert a magyar szó köntösébe bujtatott idegen szellem százszorosa károsabb az idegen szó nyers színvallásánál.

Amikor a Bach-korszakban Pest és Buda tanácsa arról tárgyalt, miképpen fogadják az uralkodót, az a vélemény alakult ki, hogy az ünnepségnak olyannak kell lennie, amelyik meglepi az uralkodót, de a népek is örömet szerez, és nem is kerül sokba. Ennek a megvalósítására egy elkeseredett hazafi az alábbi eredeti megoldást ajánlotta: kössék fel a Lánchíd lámpavasára Bach hírhedt rendőrségi főnökét. Az uralkodó a hídon való bevonuláskor meg lesz lepve, a lakosság örvendezni fog, és sokba sem kerül. Abban a reményben, hogy a vígjáték hosszúéletű lesz, indítványommal tehát nem késem el, ezt ajánlom a vígjáték írójának: lámpavasra a vígjáték nevével! A nagyérdemű közönség meg lesz lepve — a meglepetés nem megvetendő a színház világában. — a nyelvvédelem örömmel üdvözli majd, az írónak meg nem kerül sokba: csak nyelvi lelkiismeretének megszólaltatásába. Meg kell változtatni a *Homokpad* nevet!

Loványi Gyula.

Hírlapjaink magyarsága.

(Levél a szerkesztőhöz.)

Igen tisztelt Szerkesztő Úr!

Mint a Magyarosan régi, hűséges olvasójának, engedtessek meg nekem, hogy a mellékelt újság-kivágások alapján a felületes újságírói munka néhány diszpéldányára felhívjam a figyelmet.

Az „Esti Kurir“ 1943. november 22-i számának címlapján feltűnő szedéssel olvasható a Magyar Távirati Iroda jelentésében a következő mondat: „A Dzsuhuriet jelenti Ankarából, hogy Rauf Orbay londoni török nagykövet átnyújtotta a török kormánynak válaszát, amely kifejti álláspontját az angol és török külügyminiszter között Kairóban folyt megbeszélések kérdésében.“

A stilisztikában tanultunk egy elretentő példát a kétértelmű fogalmazásra: „Bagdadból Konstantinápolyba két követ vitt hat követ.“ Önkénytelenül erre kellett gondolnom, mikor többszöri átolvasás után kezdem kihámozni az idézett mondat értelmét. Mert első olvasásra teljesen érthetetlen.

Kinek nyújtotta át a londoni török nagykövet a választ? A Magyar Távirati Iroda fenti jelentéséből az következik, hogy a török kormánynak, holott valójában az angolnak. Ezt az első zavart a rossz helyen alkalmazott *-nak* rag okozza, de a másodikat is, mert azt sem értjük, hogy kinek a válaszát adta át a nagykövet. A sajátját? Ez valószínűtlen! Nyilván a török kormányét.

A mellékmondat még csak fokozza a zűrzavart, mert az „álláspont“ szó birtokragjából megint csak az világlik ki (lucus a non lucendo), hogy a követ a saját álláspontját közli — a saját kormányával. Az ilyen bizalmas levelezésről nem szoktak diplomáciai jelentést kiadni.

Talán még a „válasz“ szót is helytelenül választotta meg a hír szerzője vagy fordítója, hiszen a folytatásból megtudjuk, hogy nem volt olyan előzmény, amely „választ“ tett volna szükségessé.

Megpróbálom tehát ezt a teljesen homályos és zavaros mondatot magyarra lefordítani: „... R. O. londoni török nagykövet átnyújtotta kormánya jegyzékét, amely lerögzíti a török álláspontot...“ stb.

Az „Újság“ 1943. november 24-i számából veszem a következő idézeteket. A 2. lap egyik külföldi hírében ez olvasható: „...küszöbön áll egy központi vezérkar létesítése az egyesült nemzetek három nagyhatalmának képviselőiből. Ez a bizottság katonai ellenpártja lenne a Londonban létesített politikai szervezetnek...“ stb.

A Magyar Távirati Irodának ehhez a jelentéséhez csatlakozik a harmadik oldalon a Budapesti Tudósító következő híre: „Az amerikai sajtó... szövetséges nagyvezérkar létesítésének lehetőségéről ír. Ez a katonai szervezet *ellenszervezete* lenne a Londonban felállítandó Európa-bizottságnak.“ (Az aláhúzások tőlem származnak)

Úgye megfoghatatlan, hogy miért létesítene valaki ellenpártot vagy ellenszervezetet a saját bizottságával szemben? De mindjárt érthetőbbé válik, ha az aláhúzott kifejezéseket megpróbáljuk például németre visszafordítani. Valószínűnek tartom, hogy a fordító mind a két esetben a „Gegenstück“ szóval állt szemben és nem tudta, hogy ebben az összetételben a „gegen“ magyarul nem „ellen“-t jelent. Ha még legalább „ellen-darab“ ot írt volna! De érezte, hogy valami nincs rendben, ezért keresett egy másik kifejezést, azonban arra már sajnálta a fáradságot, hogy a

„Gegenstück“ helyes jelentését megkeresse. Ez a szó a francia *pendant*-nak felel meg, amelyet a magyarban is gyakran használnak pontos fordítás hiányában, és párhuzamosságot, egymás mellé rendelést fejez ki. Semmiesetre sem jelent „ellenszervezet“-et., vagy éppen „ellenpárt“-ot.

A két hír helyes magyarsággal és értelmesen tehát így hangzanék: „Ez a bizottság párhuzamos katonai szervezet lenne a Londonban létesített politikai szervezet mellett.“ És: „Ez a katonai szervezet párhuzamosan működne a Londonban felállítandó Európa-bizottsággal“.

Maradok igen tisztelt Szerkesztő Úrnak

készséges híve
Hoffner Pál.

ÜZENETEK

M. Gy.-nak. A szerzetesrendeknek magyaros alakú nevei többnyire nem régi szavak és rendszerint a magyarosító törekvésekből született tudatos alkotások. Helynevekből az *-i* képzővel természetes módon alakultak ilyen nevek: *zirciek* (Zircről valók), *premontreiek* (a francia *Prémontré*-ből), valamint az effélék is: *szentbenedekrendiek*, *szentferencrendiek* vagy *ferencrendiek*, mert azt jelentik, hogy a Szent Benedek-rendhez, a Szent Ferenc-rendhez tartozók. Nyilván a *ferencrendi*-nek a rövidítése a *ferenci* elnevezés, rendesen csak többesszámban: *ferenciek*. Ez kétségtelenül szokatlan szóalkotás, nem lehet támogatni más szerzetesrendeknek hasonló képzésű nevével. De a *Ferenciek tere* kifejezésben már megállapodott, ennél fogva nem tartjuk szükségesnek, hogy a *Ferenciek tere* ezentúl *Ferencesek tere* legyen. A keresztnévhez függesztett *-s* képző szokásos ugyan néhány szerzetesrend nevében: *ferencesek*, *pálosok*, ritkábban *ágostonosok*, a levélíró szerint *vincések* is. Ezek alakulására meg talán az ilyen, szintén *-s* képzős szavak hatottak: *kegyesrendiek*, *irgalmasok*, *templomosok*. Sőt becéző keresztnevekből is származtak hasonló képzésű nevek: *bencés*, *dömés* a *szentbenedekrendi* és a *szentdomonkosrendi* helyett, ámbár a *Bence* talán nem is a *Benedek* kicsinyítője, hanem a *Vince* alakváltozata, a *Döme* pedig szintén nem a *Domonkos* becéző alakja, hanem a *Dömötör*-é és a *Demjén*-é. Annakidején többen fel is szólaltak e nevek használata ellen. A *bencés* és a *dömés* csakugyan olyan szóképzés, mintha efféléket mondanánk: *feris* és *palis* vagy *ferkös* és *palkös*. De ma már egészen megszoktuk a *bencés*-t is, a *dömés*-t is, nyelvérzékünk egyáltalán nem ütözik meg rajtuk. Voltaképpen az is furesa, hogy a *dömések*-et másképp *domonkosok*-nak hívjuk, mintha *ferencesek* vagy *pálosok* helyett *ferenc*-ek-et vagy *pálok*-at mondana valaki. Csakhogy ezen sem akad fenn mai nyelvérzékünk, tehát eszünkbe sem jut, hogy kifogásoljuk a szót. Inkább azon botránkozunk meg (méltán), ha valaki a *domonkosok*-at *domonkosok*-nak akarná elkeresztelni. A szavak alakulásában igen sok különös van, az ilyenek azonban semmit sem ártnak a magyarosságnak, nem kell tehát bolygatni őket.

N. J. B.

Hibaigazítás. A Msn. XII, 157. lapján a 22. sorban *szólt* sajtóhiba, e helyett: *szól*.

A szerkesztésért Putnoky Imre felelős, a kiadásért Gergely Pál.
Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

NYELVJAVÍTÁSOK

(Második sorozat.)

Egyhangúlag elfogadta a M. T. Akadémiában 1932. dec. 13-án tartott sajtóértekezletén a budapesti napilapok képviselője.

7. Az *után* használatában ne utánozzuk a német *nach*-ot.

A német *nach* is terjeszti gyökereit a magyar nyelvben: Utcaelnevezés színészek *után*, — helyesen: színészekről; Törekvés dicsőség *után*, — helyesen: dicsőségre.

8. Az *azt* használatával ne utánozzuk tárgyias igéink mellett a német *es-t*.

Fölösleges, sőt németes az *azt* odátétele ilyen esetekben: Mint *azt* sokan gondolják, mint *azt* az előttem szóló is kifejtette.

9. *Különféle* szavunkat ne szorítsuk ki a *különböző*-vel a német *verschieden* kedvéért.

A magyarnak két szava van a német *verschieden*-re: *különféle* és *különböző*. Ez utóbbit magyarosan csak akkor használjuk, ha arra is gondolunk, hogy *mástól külön**böző*; egyébként a *különféle* a helyes szó. Tehát ne *azt* írjuk, hogy a minisztertanács *különböző* tárgyakkal foglalkozott, hanem: *különféle* tárgyakkal.

10. *Megtart* szavunkat ne szorítsuk ki a *betart*-tal a német *einhalten* kedvéért.

A magyar ember ezelőtt mindig *megtartotta* a szavát, *megtartotta* a határidőt, vagy nem *tartotta meg*. A *betart* ilyen értelemben csak 30—40 év óta harapódzott el.

11. A *támogat*, *megtámaszt*, *feltámaszt*, *megalapoz* szókat ne szorítsuk ki az *alátámaszt*-tal a német *unterstützen* kedvéért.

12. A *lebont*, *lecsökkent*, *leszerel* szókat ne szorítsuk ki a *leépít* szóval a német *abbauen* kedvéért.

A *leépít* fából vaskarika. A magyar csak *épít*, azaz éppé, egészzé tesz, legfőljebb *felépít*. Ami azonban egész, ami ép volt, annak a fogyasztása csak *bontás*, esetleg *csökkentés* lehet, de nem *leépítés*.

13. *Elkészni a vonatról*, *lekészni a vonatról*, *elszalasztani a vonat* szólásainkat ne szorítsuk ki a *lekészni a vonat* szólással német mintára (*den Zug versäumen*).

MAGYAROSAN

---

a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottságának
megbízásából szerkesztett és kiadott nyelvművelő folyóirat.

A Magyarosan február, április, június, október és december közepén jelenik meg. Előfizetés egész évre 2 pengő, egyes szám ára 60 fillér. Az előfizetési díjat a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalának 44.888. számú postatakarékpénztári folyószámlájára tessék befizetni vagy postautalványon beküldeni a következő címre: A M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatala, Budapest, V., Akadémia-u. 4.

Putnoky Imre szerkesztő lakása: Budapest, XII., Márvány-utca 35.
(Kéziratok, eserepéldányok, könyvek.)

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottsága.

Elnök: Szinnyei Ferenc. — Helyettes előadó és a Magyarosan szerkesztője: Putnoky Imre. — Tagok:

Az Akadémia I. oszt. részéről: Alszeghy Zsolt, Bárczi Géza, Brisits Frigyes, Csathó Kálmán, Csefkó Gyula, Csengery Ferenc János, György Lajos, Horger Antal, Horváth János, Kéký Lajos, Keresényi Dezső, Klemm Antal, Kodály Zoltán, Laziczus Gyula, Melich János, Mészöly Gedeon, Mitrovics Gyula, Nagy József Béla, Németh Gyula, Pais Dezső, Rédey Tivadar, Sági István, Vikár Béla, Voinovich Géza, Zolnai Gyula, Zsirai Miklós.

Az Akadémia II. osztálya részéről: Lukinich Imre, Madzsar Imre, Nagy Miklós, Vladár Gábor.

Az Akadémia III. osztálya részéről: Gomboz Endre, Mikola Sándor, Szily Kálmán, Verebélý László.

A Kisfaludy-Társaság részéről: Radó Antal.

A Természettudományi Társulat részéről: Rapaics Raymund.

A Nyelvtudományi Társaság részéről: Techert József.

A Magyar Újságírók Egyesülete részéről: Tóth László.

A Magyar Rádió részéről: Cs. Szabó László.

Meghívott tagok: Bence István, Buzás Dezső, Halász Gyula, Hindy Zoltán, Juhász Jenő, Loványi Gyula, Márkus Miksa, Östör József, Pávó Elemér, vitéz Rózsás József, vitéz Somogyvári Gyula, báró Szalay Gábor, Tömörý Jenő.

XIII. ÉVF.

1944.

2. FÜZET.

MAGYAROSAN

NYELVMŰVELŐ FOLYÓIRAT

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVMŰVELŐ BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZINNYEI FERENC

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

PUTNOKY IMRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
BUDAPEST, 1944.

TARTALOM.

NAGYOBB CIKKEK.

	lap
Zolnai Gyula: Egy pár helyreigazítás a köznévi „japán” szó kérdésében — — — — —	33

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Biró Izabella: Zuhan-e a bombázó? — — — — —	39
Hajdú Péter: Előkelőségek — — — — —	41
Loványi Gyula: Idegen nyelvi hibák átvétele — — — — —	44
Lükő Balázs: Idegen személy- és helynevek ragjai — — — — —	46
Benkő Dénes: Invadál — — — — —	48

SZÉLJEGYZETEK.

Kubowich Géza: Valóság vagy valódiság — — — — —	50
Loványi Gyula: Kudarcos aratás — — — — —	50
Loványi Gyula: Gazda nélkül csináljuk a számadást — — — — —	50
Loványi Gyula: Esküszöm magának — — — — —	51
Nagy J. Béla: Zsomboly — — — — —	51

KÖNYVSZEMLE.

Éri-Halász Imre: Ki ne mondja!	
Ism. Bence István — — — — —	52

LAPSZEMLE.

Folyóiratok és napilapok nyelvvédő cikkei — — — — —	54
---	----

FIGYELŐ.

A Nyelvművelő Bizottság ülései — — — — —	57
Csengery János: Emlékezzünk régiekről — — — — —	59
Hírek — — — — —	61

ÜZENETEK.

Hét üzenet — — — — —	62
----------------------	----

MAGYAROSAN

NYELVMŰVELŐ FOLYÓIRAT

NAGYOBB CIKKEK

EGY PAR HELYREIGAZÍTÁS A KÖZNEVI „JAPAN” SZÓ KÉRDÉSÉBEN.

írta: Zolnai Gyula.

A Turán (rövidítve: T.) 1943-i 2. számában egy hosszú, 5 oldalra terjedő cikket találunk, amely „A köznévi „japan” szó kérdéséhez” című cikkemre (Msn. XII, 65 s köv. ll.) akar válasz lenni. Ez a cikk — amint címe is sejteti: „Zolnai Gyula néhány tévedése” — egy-két tárgyi érdekű (nem mondom: értékű) megjegyzésen kívül — ama kijelentés ellenére, hogy írója „a személyeskedés bozotos útján” nem követ engem (T. 73: 1.) — úgyszólván elejétől végig személyi dolgokkal foglalkozik és mind részletei, mind főképpen hangja tekintetében hírlapok Nyílttér rovatába volna való, nem pedig tudományos folyóiratba. A cikkíró (az 1942-i szerkesztő) a Turánt, úgy látszik, nem tekinti „a tudomány szentelt csarnoká”-hoz tartozónak, hogy éppen azt a hangot alkalmazza benne, amelyről egy valószínűleg förmédvényszerű megjegyzésében megvetően nyilatkozik (T. 74. l.), s amelyet az általánosságban szólás farizeus-szellemű módszerével igaztalanul és megbotránkoztató módon akar ellenfelére ráértetni. Ugyancz a megítélés illeti meg a cikkírónak azt a kiírni átalított latin szavát is, amellyel *tudományos* véleményváltoztatására „ártó szándék” (T. 71. l.) nélkül tett megjegyzéseimet okatlanul minősíteni szeretné. A válasziratban a szemszúrásnak való néhány tárgyi észrevétel elvész a személyi vonatkozású dolgoknak itt-ott mosolykeltő kitergetésében és a személyeskedéseknek izléstelen forgatagában. Ezekkel a tárgyhöz nem tartozó, félreértésektől és félremagyarázásoktól hemzsegő részletekkel — a két legkirívóbb helynek imént való érintése után — nem foglalkozom. Cikkem megtámadott részének a cikkíró válaszával való egybevetését ítélethozatal végett nyugodtan bízom az elfogulatlan és pártatlan olvasókra.

A válaszceikknek magát a köznévi *japan* szót érdeklő, tárgyi természetű megjegyzéseire a következőkkel felelhetnek.

1. A cikkíró, úgy látszik, nem tehetett szert alapos nyelvtudományi gondolkodásra, hogy a kérdésről most is, mint

előbb, ellenmondásokba eső, ide-oda húzó módon nyilatkozik. Míg ugyanis „nyelvtörténeti szempontból“ tökéletesen igazat ad nekem (T. 72), addig cikke utóiratában mégis azt mondja, hogy a földrajztudós „álláspontját kell elfogadnunk“. Ebben a kérdésben — ezt minden alaposan képzett nyelvész tudja — csak *nyelvhelyességi* szempontból lehet valamelyik fölfogásnak igaza. A nyelvtörténeti adatok csak arra valók, hogy valamely mai nyelvhasználatnak kifejlődését megvilágítsák, érthetővé tegyék és ennél fogva a már kialakult kifejezőmódot igazolják. Alapos képzettségű nyelvész a nyelvtörténetből, népnyelvből és jeles írókból vett adatok, valamint a nyelvhelyességi elvek figyelembevételével és a dolog higgadt mérlegelésével nyomban állást tud a kérdésben foglalni. Én sem a „középút és áthidalás“ keresését nem tiltottam meg a cikkírónak, sem „a gondolat és a kutatás, az adatgyűjtés és adatvizsgálás szabadsága ellen“ nem mennydörögtem“ (T. 72), mint ahogy földült lelkiállapotában alaptalanul mondja (ki tudna ilyen valótlan állításokat cikkemből idézni, vagy akárcsak belemagyarázni is?!), csupán azt hangoztattam (Msn. XII, 75) és hangoztatnom kell most is, hogy a *japán* köznév kérdésében középút nincs; hogy vagy helyes a *japán* nyelv-féle kifejezés, vagy nem helyes.

Ellenmondás és ide-oda habozás az is, amit a cikkíró mind az előbbi (T. 1942. 175 s. köv. ll.), mind a mostani cikkében (T. 1943. 72. és 74. l.) elkövet, mikor azt hangoztatja, hogy nem tör pálcát „sem a *japán*, sem a *japáni* alak mellett“ (T. 72), és végül mégis a földrajztudós álláspontját, a *japáni* alak egyedüli helyes voltát mondja elfogadhatónak (T. 74). Ez nem tudományos eljárás és nem vall kellő nyelvtudományi gondolkodásmódra.

2. Tovább azt állítja a válasziró, hogy az ő „*grönland* bálna“, „*svájc* sajt“, „*tirol* nadrág“, „*monakó* szálloda“ példái „gondolkodóba ejtettek“ engem, mert Jókait vonultatom föl ellenük, aki a *tírlck* alakot használja, és kérdi: „Van-e — nemcsak »iskolázott« magyar nyelvész, de egyáltalában magyar ember, aki ezt az alakot helyesnek fogadja el még akkor is, ha Jókai írta le“ (T. 72). Hát erre azt felelem: Jókai adatát — ha a cikkíró „figyelmes, értelmes[!] és tárgyilagos olvasó lenne“ (az ő szavai énrólam, T. 71) — nem más, mint egyik jeles elhunyt nyelvészünk, Simonyi idézte, aki bizonyára „iskolázott“ nyelvész volt (l. Msn. XII, 68), idézte pedig, amint cikkemben olvasható, 35 évvel ezelőtt egy sereg ilyen népnévvé vált országnévvel együtt éppen annak bizonyítására, hogy az országnévnek népnév-jelentésűvé változása természetes nyelvi fejlődés eredménye. A *tirolok* adatot Simonyi így vezeti be: „Így lett *Tirol*-országból a *tírl* népnév“, s aztán következik a Jókai mondata (Nyr. XXXVIII, 90). Közölte volna-e Simonyi ezt az

adatot és olyan kijelentéssel, hogy a *tirol* szó máris népnévvé „lett”, ha az elnevezést nem tartotta volna helyesnek? * Bátran megszavaztathatnék minden igazi nyelvtudóst, vagyis mindenkit, aki a nyelvtudomány alapelveiben kellőképp jártas: van-e Jókai szavában bármi kirívó vagy hibáztatható is, főképp mikor ez a szó nem egyedül áll a hasonló módon keletkezett népnevek között? Tessék újra elolvasni a cikkemben felsorolt példákat! E példák száma ott már: 8! Hogy „magyar ember” „egyáltalában” fönnakadna a *tirolokon*, azt teljes meggyőződéssel kétségbe merem vonni. Ilyesmin csak tudáskodó magyarok akadhatnak fönn, akik az iskolából némi nyelvtani fogalmakra (országnev, népnév, fő és képző stb.) visszaemlékeznek, de sem a nyelvtudomány, sem a nyelvművelés alapelveit nem ismerik. A *tirolok* szó csak láncszem a tölem idézett hasonló példák sorozatában, amelyekben — mint láttuk — a kérdéses köznévi szóalakokat Jókain kívül olyan „magyar emberek” nyelvérzéke sugallotta, mint Arany(!), Orczy Lőrinc, Révai Miklós(!), Thaly Kálmán, illetőleg a kurucok és a mai székelyek. A szóalak keletkezésére nézve kiegészíthetem Simonyi magyarázatát azzal, hogy a *Tirol* országnévnek köznévként való használatát Jókai nyelvérzékében elősegíthették az *angol*, *kreol*, *mongol* és *spanyol* nevek is (többsük: *angolok*, *kreolok*, *mongolok*, *spanyolok*), mert a *kreol*, ha nem határozottan népnév is, jelentése tekintetében közel áll a népnevekhez. Ebben a jelentésátértékelődésben is az a bizonyos *analógia-érzék* nyilvánul meg, amire a cikkíró a földrajztudós nézetének védelmében én ellenem hivatkozott (l. T. 1942. 175).

De térjünk vissza a „gondolkodóba ejtő” *grönland* bálna példára. Nem kell a kérdésben olyan messzire mennünk, itt van a közelünkben, a mi földrészünkön a *Holland*-nak nevezett ország, amelynek neve összetételre nézve szakasztott párja a *Grönland* névnek. És íme ez az országnév is kezd *-i* képző nélkül, akár a *Japán* név, köznévvé, népnévvé válni. Simonyi erre a példára is hivatkozott a fentebb idézett helyen, de én ezt a múltkor mellőztem, mert csak ennyit mondott róla: „a *hollandi* helyett néha előforduló * *holland* (*hollandók*)”, vagyis idézettel nem erősítette meg a hivatkozását. Időközben azonban magam is találkozhattam e szóalak használatával. Íme: „Belehalt sérüléseibe a *holland* önkéntes légió parancsnoka” (Új Magyarország 1943 II/10, 7. l., a szó megismétlődik a közleményben).

* Itt igazítom helyre a Msn. XII. 67. lapjának nyelvtörténeti adataiba becsúszott apró hibákat. A 2. bekezdésben az 1749-i könyv első mondatában *Frntziául* h. olv.: *Frntziául* [így]; ugyanitt *Angliául* h. olv.: *Angliául*; a második mondatban pedig „ISTEN-nel. *Angliául*” h. olv.: „ISTENnel. *Angliául*”.

* Én ritkítottam.

„Vilma *holland* királynő“ (Képes Vasárnap 1943 X/26, 675. l.). „A kérdéses telek megvásárlására egy *holland* társaság tett ajánlatot“ (Uj Magyarság 1944 II/5, 5. l., kétszer is), stb. És szótárainkban utánanézve, látom, hogy a köznévi *holland* szót az -i képzős *hollandi* mellett Kelemen Béla Magyar és Német Nagy Kézi Szótára (1929.) és Eckhardt Magyar-francia Szótára (1935.) már föl is veszi. Ezzel a *holland* névvel együtt a képletesen írva *Japán* > *japán* jelentésváltozást, vagyis a *Japán* országnévnek *japán* köznévvé értékelődését igazoló analógias minták száma 9 lett. Ha hozzáveszem Kozma Andor szavát: „Minden *turánok* apja Túr“ e helyett: *turániak* (amit múltkori cikkemben Simonyi példáinak felsorolása után szintén idéztem, l. Msn. XII, 69), akkor a *japán* köznév mintaképei kerek számmal 10-re szaporodnak!

Azt kérdem mármost: ennyi hasonló példa keletkezését figyelembe véve, lehet-e többé a köznévi *japán* szót józanul hibáztatni?!

De tovább megyek: ha nem volna is ily sok előző példája a *Japán* > *japán* jelentésváltozásnak, amely nyelvünkben csaknem félszázaddal ezelőtt már megkezdődött és immár befejezett nyelvténynek tekinthető, akkor sem szabad ezt a nyelvtudomány és a nyelvművelés szempontjából hibáztatnunk, mihezt a jelentésváltozást magát a nyelvélet törvényeivel meg tudjuk magyarázni. Folyóiratunkban már rámutattam arra a nyelvhelyességi elvre, hogy amely szóalak, szerkezet vagy jelentésváltozás már kifejlődött a nyelvben, és a nyelvfejlődés törvényeivel igazolható, az helyesnek minősítendő abban az esetben is, ha elszigetelten áll, vagyis ha más, várható esetekben egyáltalán nem fejlődött is ki. (Ilyen példák voltak múltkori cikkemben a magányosan álló *bennünk-et*, *bennetek-et* névmáspárok, meg a kicsinyítő képzős *magácska*, noha velük szemben sem *nekünk-et*, *rajtunk-at*, sem *énecske*, *técske* stb. alakokat nem mondhatunk, l. Msn. XII, 71–72. l.) Ezt az elvet akkor (Msn. IV, 88) így fejeztem ki: szokatlan új szóknak és kifejezésmódoknak (most hozzáteszem: szóalakoknak, szerkezeteknek vagy jelentésváltozásoknak) nyelvhelyességi szempontból való megítélésében nem olyan, hasonló alkotású szókra, illetőleg kifejezésmódokra stb. kell néznünk, amelyek valami okból még nem jöttek létre, és hozzáteszem: amelyek éppen ennél fogva, mint a „*grönland* bálna“ stb. is, hibák volnának, hanem olyanokra, amelyek természetes úton, vagyis a nyelvfejlődés törvényeivel igazolható módon már kifejlődtek. Más szóval: nem a ki nem fejlődött s ennél fogva lehetetlen „*svájc* sajt“, „*grönland* bálna“ stb. kifejezések a döntők, hanem azok az — ebben az esetben immár kerek számmal 10-re szaporodott — használatmódok, amelyeket a nyelvélet, adatokkal kimutathatólag, kitermelt már, vagyis az országnevekből lett *francia*,

szittya népnevek, és az -i képző nélkül használt *angliaposztó*, *perzsiaszőnyeg*, *sléziagyóles*, *kínaezüst* stb.-féle kifejezésmódok.

A Jókai *tirolok* kifejezésére való hivatkozás tehát — még ha némelyek megütköznek is e szavon, vagy ha egyeseken nyelvhibának tartják is (aminek igaz okkal éppen nem minősíthető) — a múltkori cikkemben idézett többi példával szemben, a jelentésfejlődésnek ott kifejtett, nyelvtörténeti és rokonnyelvi adatokkal is igazolt törvénye következtében ellenvetésnek nem válhat be.

3. A „*japáni nép*“ stb. kifejezésmód védelmében még egy nyelvészeti érdekű tárgyi ellenvetést tesz a cikkíró, ezt azonban már csak az Utóiratba vette föl, miután cikkemen való oktalan és éktelen fölfortyanásának — amelyben szavaim apró szűnyogjait embergázoló elefántoknak képzelve tört ki — őt lapon át szabad folyást engedett. Ez az ellenvetés így szól: „ha már másért nem, de a jó hangzás* érdekében is“ a „*japáni nép*“-féle „álláspontot kell elfogadnunk, mert talán még is csak* fülsértő az ilyen mondat: *Japánban nemcsak japánok élnek*. Ilyen példát bőven közölhetnénk.“ Ez a megjegyzés nem tekinthető új ellenvetésnek, mert hasonló példákat a földrajztudós is fölhozott már (l. Msn. XI, 74). Bár ezeknek a példának értéktelenségét a most idézett helyen nyomban kimutattam, ellenpéldákat is vetettem ellenük, és azt is hangoztattam, hiába, hogy „kettős jelentésű szavaknak erőltetett egymás mellé állításával nem lehet nyelvhelyességi kérdést eldönteni“, meg kell erre az ilyenformán megújított kifogásra most is felelnem. Mindenekelőtt a *Japánban nemcsak japánok élnek* mondatban semmi rosszhangzásút nem érzek, nemhogy „fülsértő“ volna. Íme néhány újabb példa arra, hogy egyazon mondatban ugyanaz a szó kétféle jelentéssel is minden baj nélkül előfordulhat: A *Földön* nem minden halandónak van *földje*. Jósue harcának *napján* a biblia szerint a *Nap* nem nyugodott le. Vagy Jósue könyvének (X, 13) szövege szerint: „Megállta tehát a *Nap* az ég közepén s nem siette lenyugodni egy teljes *napig*.“ Január *hóban* nagyon sok *hó* esett. (Ez utóbbi mondatban a két *hó* szó külön eredetű ugyan, de ezt csak a nyelvész tudja, a teljesen azonos két hangsor föl sem tűnik és nem okoz félreértést.) A *név* elhallgatását nem lehet mindig rossz *néven* venni. Stb. Ami pedig a „fülsértő“ kifogást illeti, kérdem: melyek a kevésbbé fülsértő, vagy legalább is kevésbbé rossz hangzású szavak a következő kifejezéspárok közül: *japáni nagyok* ~ *japán nagyok*; *japáni nap* ~ *japán nap*; *japáni nemes* ~ *japán nemes*; *japáni név* ~ *japán név*; *japáni nő* ~ *japán nő*; *japáni növény* ~ *japán növény* stb. és *japániul* ~ *japánul*? Ezt

* Én ritkítottam.

az ellenvetést tehát „talán mégis csak“ levehetnők a napirendről.

4. Ezen a három nyelvészeti érdekű, de mint láthattuk, értéktelen ellenvetésen kívül, amelyeket az öt lapon végigvonuló személyeskedés és tárgyhoz nem tartozó ide-oda fecsegés halmazából kiszedhettem, van a cikkírónak egy igen súlyos tudományos kifogása is a köznévi *japán* szó helyessége ellen. Szól pedig ez illetéknéppen: „S milyen mélységes életbölcse ség rejlik a francia Akadémia valamelyik elnökének egy fiatal tudósra mondott véleményében: »Barátom, Önnek igaza van, — mert fiatal*« (T. 74).

Ezzel a tudományos-érvvel nem szállok vitába.

5. Összefoglalom fejtegetéseim eredményét. A *Japán* országnévnek köznévvé értékelődése (*japán* nyelv, *japánok* stb.) nem példátlan jelenség a magyarban. Ugyanaz történt a *francia*, *szittya* népnevek keletkezésében is. Annak is több példája van, hogy országneveket *-i* képző nélkül jelzőül is használunk: *angliaposztó*, *kínaezüst* stb. Mind a két jelenséget a nyelvtörtéletermészetéből meg lehet magyaráznunk. Minthogy mármost a *japán* szónak köznévi használata csaknem félszázados múltra tekinthet vissza, és ilyenformán az irodalmi nyelvszokástól szentesítést nyert: ezt a szóhasználatot továbbra is hibáztatni merő tudománytalanság és oktalanság. Az egyéni nyelvérzékre való pusztá hivatkozásnak a nyelvtörténeti tényekkel, a nyelvélet természetével és az általánossá vált nyelvszokással szemben semmi értéke nincs. Akinek fülét a *japán* nyelv, *japán* nép stb. kifejezések sértik, beszéljen továbbra is *japánul* és használja a *japáni* szót ezután is minden köznévi vonatkozásában, de ne bolygezze a „*japán nyelv*“-féle beszédmódot — mint a kérdésben illetéktelen, mert hozzá nem értő földrajztudós tette — *slendriánságnak* és ne tekintse olyanfajta beszédnek, mint a tőle idézett áitófőírás: „Ezen üzlet 1-ső májtól sarkontúl létező“ (T. 1942. 36. 83 és Msn. XI, 73).

6. A cikk, mármint az Utóirat előtti főcikk a válaszirónak múltkori *japán*-ellenes fejtegetéseihez (T. 1942. 176. vö. Msn. XII. 74) hasonlóan ismét jóslattal végződik. Mutatványképpen ezt is szó szerinti idézem: „Igen, Zolnai professzor úr, »qui vivra, verra«. A kettőnk esetében alighanem én leszek az, aki mindkét igében* kifejezett cselekvést a sors rendje szerint »eszközölni« fogom.“

Mint a francia Akadémia elnökével, a Sorssal sem vitázom. De hogy a cikkíró, matuzsálemi kort érve is, a *japán* nyelvnek, a *japán* népnek, egy szóval a *japánoknak* kipusztulását valaha megláthatná, abban mind *élting* kételkedni fogok.

* Én húztam alá.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Zuhan-e a bombázó?

Moziban gyakran láthattuk, különösen a jelenlegi világháború kezdetén, azokat az újfajta repülőgépeket, amelyek szinte függőleges irányban lefelé tartva lecsaptak valamely kiszemelt célpontra és ledobták bombáikat. A néző első pillantásra szinte azt hihette, hogy ezek a gépek lezuhantak; de csatlódása csak rövid ideig tartott, mert az említett repülőgépek egy-kétszáz méternyi magasságban egyszerre csak irányt változtatnak és hamarosan fölfelé kezdtek emelkedni. A néző megkönnyebbült: a gépek mégsem zuhantak le. A háború elején nem is hívták ezeket a gépeket zuhanóbombázóknak. Az első név, amelyet rájuk hallottam: *bukórepülő*, a művelet, melyet végeztek, *bukórepülés* volt. Később az újságok zuhanóbombázóknak kezdték őket nevezni, s ma már az első elnevezést úgyszólván sehol sem lehet olvasni, bár hallani elégszer halljuk még. A hosszabb szó a sajtóban kiszorította a rövidebbet, a helytelen szemléleten alapuló a helyesebbet.

Mert mi is a különbség bukás és zuhanás között? A zuhanás sohasem szándékos esés, legalább is a mai nyelvben nem, még kevésbé volt az a régi nyelvben, amikor éppen a szóban inkább a zajcsinálás képzele fejeződött ki — ennél fogva a *zuhanó repülőgép* kitétel a hallgatóban feltétlenül azt a képzetet kelti, hogy a gépnek menthetetlenül vége. Egy pár év óta azonban a zuhanó gépek vígan tovább repülnek. A technikában ez hatalmas újítás lehet, de a nyelven erőszakot tesz, — mert ugyan hiába mondaná bárki is, hogy a bombázó lezuhant, aztán elrepült, ezt mégsem hinné el senki, aki tud magyarul. A *bukni* szóban azonban nincs mindig kifejezve a szándéktalanság. Mert hiszen úszás közben is akárhányszor lebukik az ember, a víz alá bukik, s aztán ismét feljön, akár a repülő a levegőben. Ha tehát *bukórepülésnek* nevezzük ezt az új repülési módot, akkor helyes szemléletből indulunk ki, ellenben a közkeletű *zuhanórepülés* szó voltaképpen képtelen kép.

Ez a szerencsétlen szó mégis úgy elterjedt, hogy már az újabb szótárakba is belekerült. Okát könnyű kitalálni. Manapság ugyanis minden új fogalomnak és tárgynak hozzánk eljutó elnevezését a német nyelvben kell keresnünk, annál inkább az olyanoknak, amely éppen a német nyelvközösségből indult ki. A németek új gépeiket *Sturzkampfllieger* néven bocsátották világgá; mindjárt hozzátehetjük, hogy a német szóban nincs is semmi hiba. Kiejtteni ugyan nehéz, de egyébként kifogástalan összetétel és helyes szemléletből indul ki. A német *stürzen* igének ugyanis háromféle kiinduló jelentése is van: egy intran-

zitiv (ennek megfelel pl. a magyar „zuhanni”), egy tranzitív (magyarul pl. „dönteni”, „borítani”) és egy reflexív (ez annyi mint pl. „rárontani”, „lecsapni valamire”); a reflexív használat erősebben kiemeli a cselekvés szándékosságát; *sich auf den Feind stürzen* a. m. az ellenségre rontani. *Das Flugzeug stürzt sich auf den Feind* (megszemélyesítéssel *Flieger* helyett): a repülőgép lecsap az ellenségre. Mármost mind a három alapjelentésnek a *Sturz* főnév felel meg, mint a nagyobb német szótárak is egyöntetűen megjegyzik: *ein Sturz auf den Feind* (l. Heyne, Sanders-Wülfig stb. szótárai) a. m. az ellenség megrohanása. A *Sturzkampfflieger* tehát nem zuhan le, hanem lecsap az ellenségre. Aki zuhanóbombázónak fordítja a szót, az nem érti eléggé ennek a kifogástalan német szóösszetételnek a teljes jelentéstartalmát. Ez a fordítás egy cseppet sem jobb mint azok, amelyeket Buzás Dezső a Magyarosan XII. évf. 5. füzetében teljes joggal hibáztat, s amilyenek ezrivel terjednek és terpszkednek anyanyelvünkben a fordítók hiányos nyelvtudása következtében. A hibás szóalkotások aztán a napisajtóból belekerülnek az irodalmi nyelvbe is, másokat a hivatalok szentesítenek azzal, hogy használatba veszik; a legszomorúbb aztán az, mikor már a tankönyvekbe is belekerülnek, mert akkor az ifjúság a hibás szó közvetítésével ismeri meg magát az új tárgyat vagy fogalmat. Így pl. olvashatjuk a „Honvédelmi ismeretek VII—VIII.” c. tankönyvben (kiadja az ifjúság honvédelmi nevelésének és testnevelésének országos vezetője. Forgalomba hozza a Kir. Magy. Egyet. Nyomda Budapest, 1942): „A kisebb, úgynevezett *zuhanóbombázógépek* nappal csapnak le áldozatukra, igen jó a célzókéességük. (4—5000 m-ről zuhannak le kb. 70°-ú szögben)” (200. l.). A könyv szerzője az első mondatban helyesen szemléli a „lecsapást”, második mondatában azonban már „lezuhannak” a gépei — nyilván már a helytelen elnevezés tévesztette meg a szemléletben.

Hogy aztán az idegenutánczás milyen szószerzést hoz létre, láthatjuk ennek az amúgy is szerencsétlen szónak a német mintára alkotott rövidítésében. A németek ugyanis amerikai divat szerint szokásba vették, hogy hosszú és nehezen ejtendő szavaik kezdőbetűiből úgynevezett betűszókat csinálnak. Ezt a divatot eleget ostorozzák a német nyelvművelők, a közönség nem sokat törődik vele, sőt a hatóságok sem. Így van a németeknél *Flak*, *MG*, *PG*, *HI* stb. száz- és ezerszámmra, tehát megszületett a *Stuka* is. Ez ugyan a németek dolga, nekünk egy cseppet sem fáj, de azt már nem hagyhatjuk szó nélkül, ha *zubót* mond magyar ember, a helyett, hogy az új gépnek szép, magyar, szemléletes nevet adna. Az említett tankönyv 79. lapján ezt olvassuk: „A legújabb háború kitűnő és sokoldalú gépei a zuhanóbombázók. (Zubó)”; a következő lapon (szám nélkül) ábra látható, aláírása: „ZUHANÓBOMBÁZÓ (ZUBO)” (itt rö-

vid o-val!). Mivel az ilyenfajta szórövidítésekkel külön cikkben érdemes foglalkozni, nem is próbálok most kitérni a „zubó“-ra, amelynek természetesen el kell tűnnie a tankönyvből, de más-honnan is, és el is fog tűnni, mihelyt a „zuhanóbombázó“ helyett jobb, szebb, rövidebb és kifejezőbb szót fogunk használni.

Most tehát hátra volna még, hogy a hibáztatott szó helyett mást ajánljak, kifejezőbbet, szebb hangzásút és kezelhetőbbet. Ez a feladat nehezebb része, de megpróbálom. A *bukórepülő*, *bukórepülés* szavakról, melyeket valósággal használtak már, cikkem elején szoltam. Ezek bizonyosan jobbak, mint a „zuhanó“-val összetettek. Volna aztán egy másik lehetőség, amelyre — megvallom — nem magamtól jöttem rá, hanem úgy hallottam egy jótollú íróembertől. Ez még jobb, mint a „bukó“, mert az igazi cselekvés, a lecsapás szemléletéből indul ki: legyen tehát *csapórepülés*, *csapóbombázó* stb. A *csapó* szónak ilyen használata ismeretes ezekben a kifejezésekben: *csapó eső*, *csapóvíz* (a. m. a malom kerekeit hajtó víz), *felülcsapó malom* már a régiségben (1359). A *csapóajtó* nem tartozik ide, mert az nem lecsap, hanem csapódik. — Végül miért ne lehetne ezt a fajta gépet valamilyen ragadozó madárról elnevezni? Ha van „héja“, „sólyom“, akkor miért ne lehetne mondjuk „vércse“ is? Még a hangjukra is rá lehet fogni, hogy hasonlít, mert hiszen ez a bombázó rettenetesen vijjog, mikor támad.

Több javaslatot nem teszek, szóljanak hozzá minél többen. Ha aztán sikerül valami szép és jó nevet találni, vigyük bele a tankönyvekbe, kérjük fel a katonai hatóságokat, hogy vegyék használatba, akkor aztán a sajtó is rövidesen át fogja venni.

Biró Izabella.

Előkelőségek.

Loványi Gyula hibáztatja az *előkelőségek* gyűjtőnévi, „nagyrangúak“ jelentésben való alkalmazását (Msn. XII. 117—8), mivel a „-ság, -ség képzővel mellénevekből elvont tulajdonságot (jószág, szépség, okosság) és állapotot (békesség, csendesség, betegség) jelentő főneveket képzünk.“ Vagyis az *előkelőség* elvont tulajdonságot jelent, és nem gyűjtőnév. „Képezhetünk ugyan a -ság, -ség képzővel gyűjtőneveket is főnevekből meg főnévként használatos mellénevekből (*hegység, katonaság, cselédség*), ezek azonban — mert gyűjtőnevek — nem jelenthetnek elvont tulajdonságot.“ Így szerinte az *előkelőségek* gyűjtőnévi használata nem helyes: germanizmus.

A képző szerepének ez a merev kategorizálása erőltetettnek látszik, mert a kérdés voltaképpen nem ilyen egyszerű. Zsirai Miklós „Feleség“ c. értekezéséből tudjuk (MNY. XXII. 173—88), hogy a -ság, -ség képzőnek több funkciója van. A -ság,

-ség képzős szavak nagy részében az alapszó elvont vagy gyűjtőnév s az alapszó és származék jelentése között csak árnyalati különbség van, ill. volt (pl. *remény*: *reménység*, *tiszt*: *tiszttség*, *bűn*: *bűnség*, *pompa*: *pompaság*; *Nyírség*, *Hátság* stb.). — Más esetekben a származékszó az alapszóval megnevezett személyek összességét jelenti az elvontság képzete nélkül (pl. *apróság*, *apró gyerekek*, *bogárság*, *bogarak*, *cselédség*, *diákság*, *fiatalság* stb.). — A harmadik csoportba azon esetek tartoznak, amikor elvont gyűjtőnév egyedi jelentést vesz fel (pl. *asszonyosság*, *dominatio*, *domina*, *frau*; *uraság*, *dominatio*, *herr*; *királyság*, *király*; *rokonság*, *rokon*; *nemzetség*, *rokon*; *feleség*, *uxor*). Erre a jelenségre más, fgr. és indoeurópai nyelvekből is lehet példákat felhozni: finn *vanhus*, *pahus*, *vetelys* és a Zsirai nem említette *serkus*, ném. *bursche* stb., stb.; vö. Zsirai, i. h. 187—8). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezen szavak legtöbbjének szintén van, vagy lehet (volt, vagy lehetett) elvont jelentése, és ez látszik eredetibbnek. Zsirai nem említi, de — úgy látom — van olyan eset is, amikor egy szó egyszerre a 2. és 3. csoportba tartozhat. Pl. az *apróság* szó; mikor *apró gyermekek* jelentésű, akkor a 2. csoportba tartozik, mikor *apró gyermek*, *csöppenség* jelentésű, akkor a 3. csoportba.

Loványi szerint csak főnévből, vagy főnévként használt melléknévből képezhetünk *-ság*, *-ség* képzővel gyűjtőnevet. Ezt az állítást néhány példa megcáfolja. Megjegyezzük, hogy több esetben egyedi jelentésű szóval van dolgunk (az egyedi jelentés azonban gyűjtőnévből keletkezett). Széltében-hosszában használatos pl. az *ellenség* szó gyűjtőnévi és egyedi jelentésben; ugyanígy lehet utalni *jóság* szavunkra, amely *holmi*; *járó jóság*, *barom* jelentésben ismeretes (Csűry, SzamosiSz.); a *vénység* szó mai jelentése *vén ember* vagy *asszony* (uo.); az *újság*-nak is egész konkrét jelentése van: *hírlap*, a népnyelvben pedig még olyan élelmiszer v. csemege, melyet először eszünk az idén (SzamosiSz.); ide sorolhatnók még a *drágaság*, *szépség*, *rosszaság*, *édesség*, *savanyúság*, *késérőség*, *felség*, *ingóság*, *nagyság*, *otrombaság*, *gorombaság*, *régiség* szavakat is. A jelen nyelvállapotban tehát sok ilyen szót találunk, nemcsak a köznyelvben, hanem a népnyelvben is, vagyis e képzőseknek Loványitól hibáztatott használata nyelvszokás, tehát szinkronikus szempontból nem tekinthető germanizmusnak. Ha azonban megvizsgáljuk a régiséget, azt találjuk, hogy hasonló jelenségekre már több száz évvel ezelőtről lehet példát hoznunk. Így pl.:

ellenség: er. jel. *inimicitia* NySz. — de: *inimicus*, *hostis*, *perduellis*, *adversarius* MA.

jóság (tk. *jóság*, vö. Bárczi, SzófiSz.): er. jel. *virtus* vö. „Jószágos tselekedet: *Virtus* PP; — de már uo.: „Jószág: *Substantia*, *Opes*, *Bona*, s ebből *armentum*, *lasttiere* (pl. NySz.: „Hozzanak 50 szál fenyő gerendát is; a mellett az ide való jó-

szág hozzon 200 szál tölgy fa gerendát is, szaru fát 300 szálát“ Radv: Csal. III. 313. b.).

hatalmasság: er. jel. „potestas, potentia“ MA. és „gewalt“ PPB. Pl. NySz.: „Az morycz egyhazaat maganak akarya vala foglalny hamyss hatalmassaggal. (ÉrdyC. 549).“; — azután pedig „pro titulo; hoheit“. NySz.: „Akadályok miatt valahány napig várakozása lön hatalmasságod csauszának. (MontME. IV, 226).“

gazság: egyrészt „sordes, quisquiliae, sordities“ MA; „improbitas; schlechtigkeit. verdorbenheit“. NySz.; — de másrészt: „improbi; die schlechten“. Pl. NySz.: „A tanácsos urak nap estig fáradnak, mikor a gazság kortsomákon iszik (Pázm: Pred. 35).“

hitványság: er. „vilitas“ C.MA. A NySz. a szónak csak „vilitas, nichtswürdigkeit“ jelentését adja, de az alább közölt, a NySz.-ból vett két példamondat alapján fel kell tennünk, hogy nemcsak ez az elvont jelentése volt meg, hanem a „hitvány, hitvány ember; nequam, nebulo; nichtswürdiger Mann, Bösewicht“ jelentés is. A két mondat a következő: NySz. I, 1456: „Monda Xanthus (Aesopusnak): vezteg hytwansag (Pesti: Fab. 6b). Te hituansag, auagy te bolond (Born: Préd. 450).“

A nyelvtörténeti adatok szerint tehát ilyesféle szószervezetek már a XVI. századtól kezdve előfordulnak, mégpedig többek között Pázmánynál és Bornemisszánál, akiket németes stílussal aligha vádolhatunk meg. Nyugodtan állíthatjuk, hogy akkor sem volt germánizmus az ilyen képződmény, mint ahogy ma sem az. Eredetét sem kell germán hatásnak tulajdonítanunk. A hasonló német kifejezések még nem bizonyítják ezt. Úgy látszik, hogy e képző funkciójának ez a módosulása is egy olyan általános, a nyelvek külön életében kifejlődhető jelenség, mint pl. a határozott névelőnek mutatónévmásból való származása. Feltevésünket a nyelvtörténetnek és összehasonlító nyelvtudománynak azok az eredményei is támogatják, melyek szerint a viszonyjelölő nyelvi elemek (különösen a képzők) nemcsak nyelvcsaládokon, hanem egyes nyelveken belül is sokszor igen nagy funkcionális eltéréseket mutatnak.

A nyelvtörténeti adatokból nemcsak az derül ki, hogy az itt közölt esetek nem germanizmusok, hanem az is, hogy a *-ság, -ség* képzős szavak eredeti jelentése elvont volt, mint ahogy azt már többek közt Gomboecz Zoltán is megállapította (Öm. I, 154). Hogy elvont szó miképp válhatik konkrét jelentésű szóvá, arra a *feleségen* kívül jó példa még a Zsirai említette *fejedelem*, illetőleg a Melich közölte (MNy. XXXII, 264) *fogoly*, melynek eredeti jelentése nem „captivus“, hanem „captivitas; Gefangenschaft“ volt.

Hajdú Péter.

Idegen nyelvi hibák átvétele.

A Magyarosan októberi Lapszemléje ismertette Mészöly Gedeonnak, a kiváló nyelvtudósnak a „Nép és Nyelv“ című folyóiratban (III, 81) megjelent, „A Budapesti Közlöny cikkeinek magyarságáról“ szóló fejtegetéseit. Mészöly a folyóirat egy olvasójának panasza nyomán szóvá teszi, hogy a hivatalos lapban megjelenő közzetételek elmulasztják az értelmezett szónak az értelmezővel ragban való egyeztetését. Ennek következménye az effajta szerkezet: „...dr. X. Kálmán magyar királyi titkos *tanácsos*, volt *államtitkár*, a magyar királyi József Nádor műszaki és gazdaságtudományi egyetem rendes *tanárát*...“. Természetesen a *tanácsos* és az *államtitkár* szó is megköveteli a tárgyragot csakúgy, mint a *tanár* szó. A helyes szerkezet tehát így szól: dr. X. Kálmán m. kir. titkos *tanácsost*, volt *államtitkárt*, a... *tanárát*.

Elmondja Mészöly azt a négy évtizeddel ezelőtt megtörtént esetet, miképpen jellemezte egy Magyarországon járt hatalmas úr vadászati módját az egyik hajtó: „Ammin' lépett, féllábát húzta. Azt osztán nem tudom, hogy nyomorék-e, vagy úri szokásbú tőtte“.* Mészöly azt tartja, hogy a kifogásolt szerkezet „nem idegenszerűség (hiszen nincs a világon ilyen megbomlott nyelv mintának!), hanem szándékos* nyelvi nyomorékság a végre, hogy a hivatali szoba nyelve minél inkább különbözzék a hivatali szobán kívül folyó életnek nyelvétől, s ez által minél méltóságosabb, fenségesebb legyen“.

A hibás nyelvi szerkezettől méltóság adományozását remélők táborában megtaláljuk az újságokat és a kereskedelmet is, olykor a hivatalok nyelvénél is kirívóbb hatással. Nem tudom, melyik csoportba való az alábbi — a nevek megváltoztatásával idézett — újsághír: „Dr. Havas *Endre*, Nagyhely város főispánjának leánya, Havas Zsuzsánna, csütörtökön házasságot kötött Várfalvi és Nagyigmándi Bogos Pál huszárszázadosal“ (M. Nemz. 1944. I. 9.). Ez a hír azt jelenti, hogy Bogos Pál Havas Endrével és Havas Zsuzsánnával kötött házasságot. A valóság ezzel szemben az, hogy dr. Havas *Endrének*, Nagyhely város főispánjának leánya, Havas Zsuzsánna kötött házasságot Bogos Pállal.

Ami mármost a méltán megrótt hiba előidézőjét illeti, ebben a kérdésben nem értek egyet Mészölylyel. Nem „szándékos nyomorékság“ okozza a bajt, hanem a mi böles haitónk megállapította másik lehetőség, az úri szokás, szabatosabban: idegen nyomorékság úrias majmolása. Az a — legújabban elméleti megalapozást kereső — szokás, hogy nyelvünknek idegen elemek befogadásával adjunk új színeket és még nem tudom

* A ritkítás az idézett cikk írójától való.

mi egyebet. Az értelmezett és az értelmező szó ragban való egyeztetésének elhagyása ugyanis német átvétel, jelesen német nyelvi hiba átvétele. De a németben sem „szándékos nyomorékság”: francia hatásra, a francia nyelvi szerkezet félreértése következtében fejlődött ki. Látjuk, olykor minő szövevényes utat kell egy-egy idegenszerűségnek megtennie, mielőtt vendégváró keblünkre ölelhetnők.

Többször rámutattam arra (Msn. XI, 71, 117), hogy immár nem elégszünk meg németességek átvételével, hanem német nyelvi hibákat is befogadunk nyelvünkbe. Régebbi példáimat az alábbiakban megszerzem néhányval. Wustmann-Schulze „Sprachdummheiten”¹⁰ című kitűnő kis könyvéből vettem őket:

restlos (308)*	maradékaltan
ausgeschlossen (295)	ki van zárva
Vorbedingung (328)	előfeltétel
(zur Kenntnis) bringen (332)	(tudomására) hoz
(Widerspruch) auslösen (295)	(ellenmondást) kivált
(der Vater) beziehungsweise (die Mutter) (343)	(az apa) illetve (az anya)
einschliesslich (200)	bezárólag
seitens (341)	részéről
(ein) besseres (Mädchen wird gesucht) (296)	jobb (szobalányt keresünk)
Qualitäts (ware) (159)	minőségi (áru)
Mensch! (305)	ember! (vö. Msn. XII, 105)
Einsamkeiten, Sehnsüchte (330)	magánosságok, vágyódások (elvont főnevek többesszáma)
Sofortprogramm (306)	sofortprogramm
Gleichschaltung (308)	gleihsaltolás
hundertprozentig (307)	százszázalékos

A percentes nyelvet Hitler is kigúnyolta. A könyv idézi a vezérnek ezt a mondását: „110 prozentige Nationalsozialisten”.

Az adatok nem teljesek. Csak úgy kapásból vettem Wustmann-Schulze legszembeötlőbb példáit a német nyelv szellemével ellentétes divatos kifejezésekről.

Korunk rengeteg új fogalmat, tehát új kifejezést is alkot. Ennek velejárója a divatos kifejezések fokozott növekedése és gyors terjedése. Hozzánk is hamar és a szokásosnál nagyobb tömegben jutnak el most az ilyen fajtájú német szók, főleg a hírszolgálat eszközeivel.

Nyelvművelésünk egyik alapvető tétele, hogy az idegen szónál sokkalta károsabb az idegenszerű szerkezet, valamint az idegen észjárás megnyilvánulása. A hibáknak ezt a két csoport-

* A zárójeles számok a könyv lapját jelzik.

ját egy harmadikkal kell kibővítenünk: az átvett idegen hibákkal. Miképpen védekezhetünk ez ellen a legveszedelmesebb, az „első számú” ellenség ellen? Sajnos, nem tudjuk őket a második csoporttól elkülöníteni. Válogatás nélkül, de fokozott eréllyel kell tehát távoltartanunk és kigyomlálnunk mindent, ami idegen hibának, szerkezetnek vagy észjárásnak, egyszóval valamiféle idegenszerűségnek a tükre.

A német nyelvművelés keményen és — természetesen! — jó eredménnyel küzd a nyelvi élősdiek ellen. Ilyenformán kialakul a nyelvi bűnözők *emigrációja*, beözönlése nyelvünkbe. Pirulásra kényszerít bennünket az a gondolat, mélyen sérti nyelvi és nemzeti öntudatunkat, hogy a halálra ítélt kóros idegen nyelvi elemek életét mi mentjük meg, mert befogadjuk őket nyelvünkbe.

Loványi Gyula.

Idegen személy- és helynevek ragjai.

Jóllehet a magyar helyesírás alapján fonetikus, első sorban a kiejtésre van fölépítve, több más nézőpont is érvényesül, úgyhogy bőségesen akad eltérés az írás és az ejtés között. Eltérés azonban csak a mássalhangzókra nézve mutatkozik, a magánhangzók — nem tekintve azt, hogy az *ë*-t nem jelöljük külön — változatlanok.

Megfordított a helyzet a történelmi helyesírást követő nyelvekben, a franciában meg az angolban. Itt az ejtés és az írás képe között való eltérés a szabály, az egyezés a kivétel. Ezenfelül nyelvünkkel ellentétben az eltérés kiterjed a magánhangzókra, olykor akképpen, hogy az írott szóalak ki nem ejtett magánhangzót mutat. De megállapítható írás és ejtés közti eltérés egyes német magánhangzókra is. A magánhangzó illeszkedés természetesen nem az idegen szó írott képéhez, hanem ejtéséhez igazodik. Sajnos, újabban igen sok zavar mutatkozik e szabály alkalmazása körül. Ennek a háború az előidézője, idegen nevekben valóságos előzőnlés a részünk.

Vegyük sorra a hibákat.

A francia helyesírást első sorban a ki nem ejtett szóvégi magánhangzók és mássalhangzók jellemzik, pl. *Amboise*-hoz (ejtsd: amboáz),* *Bretagne*-hoz (brötanny), *George*-hoz (zsorzs), *De Gaulle*-hoz (dögoll). Szókezdő meg szóközépi helyzetben pedig az írás mást mutat, mint az ejtés, pl. *Namurhöz* (namúr), *Verdunhöz* (verdön), *Temps*-hoz (tam), *Gamelin*hez (gamlen), *Pétain*-hez (péten), *Giraud*-hoz (zsiró).

Francia neveket aránylag ritkán idéznek újságjaink. Leginkább *Pétain*, *De Gaulle*, *Giraud* és *Georges* névvel talál-

* A kiejtés jelölése természetesen csak hozzátétőleges.

• kozunk, ezeket meg majdnem kivétel nélkül helyesen ragozzák. Úgy látszik, a francia nyelvben a legerősebbek újságíróink.

Az angolban is megtaláljuk a magánhangzó írása és ejtése között a különbséget, csakúgy, mint a franciában. Pl. *Foreign Office*-hoz (ejtsd: forejn affisz), *Sherlok Holmes*hoz (serlok holmsz), *Times*hoz (tájmsz), *Wilson*hoz (vilzn), *Cumberland*hez (kömberlend), *Portsmouth*höz (poremősz), *Southampton*hez (szauszemtn), *Halifax*hez (helifeksz), *Hull*höz (höll).

Ezzel szemben az alábbi írásalakokra bukkanunk: *New-york Times*-nek (Magyar Távirati Iroda, idézi az Esti Magyarország 1943. III, 22.), *New-York Times*-nek (Magyar Távirati Iroda, idézi a Magyar Nemzet 1944. I, 22.), helyes: *Times*nak. *Times*nek (Nemzeti Újság 1943. VIII. 12.), helyes: *Times*nak. *Foreign Office*-be (Magyar Nemzet 1943. IV, 25.), helyes: *Foreign Office*-ba. *Raiburn*-nal (Budapesti Tudósító, idézi a Magyar Nemzet 1943. VI, 11.), helyes: *Raiburn*nel. *Sherlok Holmes*a (Nemzeti Újság 1943. V, 23.), helyes: *Sherlok Holmes*a.

Legfontosabb számunkra a német magánhangzók hangértékének megállapítása, figyelemmel arra, hogy országunkban sok német családnév gyökeresedett meg. A német nevek kérdésében tehát a háború nem előidézője, hanem fokozója a bajnak. A hiba az *ei* és az *eu* kettős magánhangzó körül forog. A német az *ei*-t *áj*-nak, az *eu*-t *aj*-nak ejti. Így alakult nyelvünkben is *Steiermark*-ból *Stájerország*, *muss sein*-ből *muszáj*, *Zuspeis*-ből *cuspáiz* stb; *eu* hangú szót nem vettünk át a németből, ezért nem idézhetek jövevényszót.

Mármost újságjaink az *ei* hangú neveket ekképpen ragozzák: *Semmelweis*ről (Magyar Nemzet 1943. IV. 21.), *Semmelweis*-nek (Magyarság 1943. VII, 13. és Pesti Hírlap 1943. V, 14.), *Semmelweis*ünk (Magyar Nemzet, 1943. V, 14.), helyes: *Semmelweis*ről. *Semmelweis*nak, *Semmelweis*ünk. *Wilhelm Weiss*nek (Esti Magyarország 1942. XII. 31.), helyes: *Weiss*nak. *Kleinen* (Magyar Nemzet 1943. I. 20.), helyes: *Klein*on. *Manstein*nek (Magyar Távirati Iroda, idézi a Magyar Nemzet 1943. XII. 31.), helyes: *Manstein*nak. *Liechtenstein*be (Magyar Távirati Iroda, idézi a Magyar Nemzet 1944. I. 26.), helyes: *Liechtenstein*ba. Se szeri, se száma a *Das Reich*-ben alaknak (Magyar Nemzet 1943. XI. 27. stb.), helyes: *Das Reich*ban. Úgy látszik, egyesek a maguk nevének helyes ejtését sem ismerik. Hirdetésekből való az alábbi adat: „Ajánlatok... *Haasenstein*hez (Magyar Nemzet 1943. XII. 12. és 1944. I. 16.), helyes: *Haasenstein*hoz. — Az *eu* hibás ejtését mutatja az alábbi idézet: *Deutsch*nek (Pesti Újság 1942. XII. 16.). Hogy minek ejtették az *eu*-t, bajos megállapítani, mert akár a helyes ejtés, akár az írásképp után adjuk a ragot, *Deutsch*-ot kell írunk.

Nem kívánhatjuk minden újságírótól, hogy tisztában legyen mind a német, mind az angol és a francia nyelv ejtésének

szabályaival, bár úgy vélem, a Magyar Távirati Iroda fordítóival szemben ez sem túlzott követelés. Azt azonban elvárhatjuk minden szerkesztőtől, hogy ellássa a közkeletű idegen nevek helyes ejtésének jegyzékével azokat az újságírókat, akik a külföldi eseményekkel foglalkoznak.

Rá kell mutatnom egy helyesírási hibára is. Az idéztem példákban ezt az írásmódot találjuk: *Times*-ben, *Reich*-ben stb. Az írásnak ez a módja helytelen. A Magyar Helyesírás Szabályainak 128. pontja szerint csak akkor teszünk kötőjelet az idegen név és a rag közé, ha a szó végén néma betű van, tehát: *Shakespeare*-hez, *George*-hoz, *Bretagne*-hoz stb. Márpedig a fentebbi példákban kiejtjük az utolsó betűt, a helyes írásmód tehát: *Times*ban, *Reich*ban. stb. Ez a hiba mostanában erősen lábrakapott.

Lükő Balázs.

Invadál.

Loványi Gyula hűségesen megírta az *invázió* szó egész lettjét-voltját az észövétségtől fogva Calepinuson át Tolnai Vilmosig (Msn. XII, 119). Fél, hogy ez a szó *előzőnli* nyelvünket, de aligha tudja, hogy ennek már igei őse is befurakodott, csakhogy rosszabb formájában, magyar álruhában. Íme: Az angolok *invadálják* a szárazföldet. (Magyar Nemzet 1941. IX. 28.) Az *invázió* alighanem kevés volt hát, szükség van az *invado* igére is; belőle készült azután magyaros raggal a tréfának is beillő *invadál*. Hasonló műhelyből került ki az *átpenetrál* ige is: A téma *átpenetrálja* az egész darabot (u. o. 1941. X. 28.).

Szabódunk az idegen szavak ellen és nem számíthatnak ezek elnézésre akkor sem, ha magyar ige-kötőt, ragot biggyesz-tünk hozzájuk; inkább még ártalmasabbnak tartjuk az ilyeneket nyelvünk tisztaságára, mert a magyaros forma sokszor megkönnyíti elterjedésüket.

Ez már megint micsoda „nyelvszegényítő dilettáns puristaság“, zsörtölődik Garázda Péter. Kiirtsuk talán *rátestál*, *elherdál*, *elprédál*, *kántál*, *ministrál* stb. szavainkat is? Lám, ezekben a *testis*, *heres*, *praeda*, *canto*, *minister* szavakat *plántáltuk* át, megfejelve elől magyar ige-kötővel, megtoldva a végükön raggal.

Bizony ne irtsuk ki őket, hanem gondoljuk meg inkább ezt:

Jól tudjuk, hogy XVII–XVIII. századbéli íróink nyelve át meg át van szöve magyaros formájú latin szavakkal. Szinte meghatónak mondhatjuk, hogy legjobbjbainkban is hogyan tusakodik a gondolatok gazdagsága akkori nyelvünk kifejező eszközeinek szegénységével. Olyan kivételesen nagy szellem, mint Pázmány Péter legtöbbször leküzdötte ezt a nehézséget is, talán

azért, mert hatalmas szava mélyebben gyökerezett nyelvünk legősibb televényében, a népnyelvben. Zrinyinél azonban már sűrűbben találunk ilyen mondatokat: „Német a másik szomszédunk. Ki kell itt választanunk a többitül a mi kegyelmes urunkat, királyunkat, ki kétség nélkül minden igyekezetével azon vagyon, hogy minket, mint sajátját oltalmazzon, noha sok hadakozási alkalmasént megemésztették az ő tárházait és *hereditárium* országait; noha most sem bizonyos Svécia igyekezetitül, melyek új *tumultusokat* az *imperiumban* kezdenek, noha a *francuz* királytul, régi *antagonistátul* tartania kell; noha az *imperiumbeli electorok* is nem oly egyirányú *sinceritással* vannak öfelségéhez, mint kívántatnék.“ (Török Afium.) Még kevésbbé tudnak magukon segíteni a régiségben azok, akikből az írói készség hiányzott. Hadd idézzek egyetlen mondatot Misztótfalusi Kis Miklósnak nem annyira irodalmi értékű, mint inkább kortörténeti érdekességű, szomorú írásából: „Mikor a bibliát oly nagy *fervorral* nyomtatni *continuálnám*, az erdélyi reform. eklézsia vagy Erdély országa felküldött embere (mi szükség *dissimulálnom*, amit előhoznom a *matéria* kívánja és amit követni akkor ökegyelminek becsületében járt) mindenképen azon lévén, hogy engem *interurbáljon* munkámban, *conciliumot* (azaz az amsterdami consistoriumot) egybegyűjtött ellenem, hogy legalább *dehortáltjanak* vagy másként orvosolják, hogy elő ne menjek a munkámban.“

Igy írtak 1698-ban, mert nem *tudtak* máskép. Ha magyar szó híján az akkori műveltségnek megfelelően magyar mezbe öltöztetett latin szóhoz folyamodtak eleink, s az ilyen szavak közkeletűekké váltak, akkor mi nemcsak hogy ki nem irtjuk, nemcsak hogy megszíveljük, hanem megbecsüljük és szeretjük őket. Szeretjük, mert régi műveltségünknek — elkoptatott szóval szólván — patinás emlékei; oly emlékek, amelyek nem nyelvi múzeumba, nyelvtörténeti szótárba kíváncsoznak, hanem életrealitásukat be is bizonyították azzal, hogy bár idegen ágról szemzetten, de magyarrá váltan mindmáiglan élő hajtásai nyelvünk ősi fájának.

Nem tudtak máskép írni — akkor, de — Istennek legyen hála — tudunk ma, mert nyelvünk gazdag, telik a szókincséből még nehezebb fogalmakra is, mint az *invadál* és nem nagy garázdaság, ha kiirtjuk az idegenség vadonából kitörő ilyen — *invadállatokat*.

Ki, oly kegyetlenül, mint ez a szójáték.

Benkő Dénes.

SZÉLJEGYZETEK

Valóság vagy valódiság. — Az 1878: V. tc. 263. §-a rágalmazás és becsületsértés esetében az állított tény vagy kifejezés *valódiságának* bizonyítását megengedi bizonyos esetekben.

Ez helytelen, mert a tény vagy kifejezés *valóságát* lehet csak bizonyítani.

A 263. §-t az 1914: XIII. tc. 13. §-a hatályon kívül helyezte. Ez már a *valóság* bizonyításáról beszél.

A § jó, de az emberek rosszak. Ma is lépten-nyomon elkövetik a merényletet a magyar nyelv ellen.

Kubowich Géza.

Kudarcos aratás. — Sikert, győzelmet csak aratni lehet? kérdeztem vagy két esztendővel ezelőtt egyik cikkemben (Msn. XI, 19). Ma már nem tenném föl ezt a kérdést, mert az újabb tapasztalatok tömege arra vall, hogy ebbe az irányba sodródunk, hogy hovatovább ez lesz a dolgok rendje, ha az újságok ragaszkodnak eddigi aratási módszerükhöz: a paraszt gabonát, az úr sikert arat. Ennek az a következménye, hogy már most is több sikert aratunk, mint gabonát. Pedig a legeredetibb és legszellemesebb szókép is megáporodik és megzáposodik, ha agyonnyargalásszák. Hát még az idegen eredetű és idegen ízű, aminő a *sikert arat* szólás is.

A kérdést azonban most sem lehet teljesen elejteni, hanem módosított alakban kell föltenni, figyelembe véve a rohanó idő hatását: csupán csak sikert, győzelmet — no meg olykor gabonát — lehet aratni? Nem, lehet mást is. Például — kudarcot. A tavaly Szent István napján megjelent újságok hirdetik: „Rómából jelenti a Magyar Távirati Iroda: ... A lap ezután rámutat arra, hogy Anglia 3 éven át az európai, távolkeleti és az afrikai hadszíntéren csak *kudarcokat aratott*...”. Egyszóval kudarcot is lehet aratni... (Mellékesen: miért a többszám, miért nem elégzik meg a *kudarc*-cal? A *távolkeleti* előtt sem maradhat el a határozott névelő.)

Kétségtelennek látszik, hogy az *arat* átvitt értelmű használata német hatás eredménye. Már ezért is legalább annyi, a jó ízlés követelte mérsékletet kellene tanúsítanunk használatában, amennyit a németnél tapasztalunk. Pedig Paul Herman, a nagy német nyelvtudós megállapítása szerint az *eruten* eredeti jelentése „erwerben, verdienen”. Ez a jelentés megokolja a német szóhasználatot, ellentétben a miénkkel. A német azonban okkal-móddal él vele, így is persze csak jó értelemben. Kudarcot nem arat. Nyilván azért, mert nem ismeri ezt az új, budapesti sütetű találmányt.

Medgyesi Pál írja az 1641-ben megjelent Praxis pietatis című fordításos könyvének előszavában: „Ha kívül lehetne, a’ fordításnak... az én ítéletem szerint úgy kellene esni, hogy ne ismernék Fordításnak, fonákul az Írás ne esnék, az az: a’ mit Magyarra kellene fordítani, annak nem Deák, Német, Anglus &c. formán, hanem Magyar Módon kellene esni. Igazán mondom igyekeztem ezen...”. Ma sem mondhatunk mást: ne fonákul essék az írás, hanem magyar módon! De mivel kevés fordító állíthatja Medgyesivel, hogy igazán igyekezett ezen, a fordítások javarésze idegen, leginkább német módon esik.

Loványi Gyula.

Gazda nélkül csináljuk a számadást. — Egy-egy szólás több nép eszmekörében is megtalálható. Rendszerint csak a gondolat egyezik, kifejezőjét mindenik népnek a maga sajátos eszejárása formálja.

A német egyik kedvelt közmondása a *Rechnung ohne den Wirt machen*. Amennyire meg tudtam állapítani, nem nagyon régi: a XVIII.

század végénél korábbi adatot nem találtam. Ezt a közmondást átvettük a némettől *gazda nélkül csinálja a számadást* alakban. Nem túlságosan elterjedt, de helyvel-közzel elébünk toppan az írott nyelvből. A köznyelv nem használja ezt a kiabáló idegenszerűséget. A Magyar Távirati Irodának újságjainkban 1942. december 22-én megjelent egyik közléséből való az alábbi idézet: „A ... megbeszélések tartalma és hangja azzal a tanulsággal szolgálhat számunkra, hogy ismét gazda nélkül csinálták a számadást”. — A némethez járunk tehát *számadást csinálni*, holott tudnunk illene, hogy a magyar *számot vet*. Már a Müncheni kódexben írva találtatik: *akart számot vetni ő szolgálímmal*. Baranyai Decsi Jánosnak 1598-ban megjelent szőlásgyűjteményében pedig megvan a *nem jó gazda nélkül számot vetni* szólás. A magyar szőlásmondás e szerint vagy két évszázaddal korábbi mint a német közmondás!

Szomorú tünet ez: nem ismerjük anyanyelvünk kincsesházát, nem vethetünk hát számot drágaságaival. Ezért idegenbe járunk gyatra pótananyagért.

Loványi Gyula.

Esküszöm magának. — Az Új Testámentom így tanít: Mindeneknek előtte pedig ne esküdjete, atyámfiai, se az ég, se a földre, se semmi más esküvéssel. Hanem legyen a ti igentek igen és a nem neni; hogy kárhoztatás alá ne essetek. — A pesti aszfaltnak egyik kedvelt szólása a nyomósításnak szánt *esküszöm magának*. Pedig használója maga ellen vall, amikor állításának esküvel való megerősítését tartja szükségesnek. Ez a szólás a német nagyvárosból került hozzánk, ott is igencsak az a réteg használja, amelyik nálunk.

Meglepő, hogy az *esküszöm magának* vidéken is járja. Unos-untalan hallottam olyan színmagyar köztisztviselőtől, aki minden esztendőben ha egyszer kerül föl Budapestre. Mégis megfertőzte a pestizmus, újabb bizonyosságául annak, hogy a nyelvi ragály ellen is csak megelőzéssel lehet hatatosan védekezni. Így hallottam tőle: *esküszöm neked (magának), megfeledekkezt a dologról és megfeledekkezt a dologról, esküszöm*.

Loványi Gyula.

Zsomboly (l. Msan XIII, 23). — Erre az előttem is ismeretlen szóra van néhány irodalmi adatom. Olvastam egy ilyen című újságicikket (lelőhelyét, sajnos, nem jegyeztem ki pontosan): „Az ország legmélyebb zsombolyát fedették fel Tornagörgön.” A cikknek egyik mondata így szólt: „A Felvidékkel visszatért Tornagörgő határában már régóta ismeretes egy feneketlen mélységű zsomboly, amelynek az Ördöglyuk nevet adták.” A Pesti Hírlapból való ez az adat: „Végül 104 méter mélységben elérték a barlang fenekét és ezzel feltárták Magyarország második legmélyebb zsombolyát” (1943. júl. 3-i szám, 6. l.). Az Új Idők Lexikonában is azt olvassuk a *Barlang* címszóban, hogy a „függőlegesen a mélységbe terjedő” üregek neve *ördöglyuk* v. *zsomboly*. A szó a Magyar Nyelvben két helyen is meg van említve (XIII, 239 és 300). Horváth Géza (a 239. lapon) így magyarázza meg a szónak a jelentését: „E néven ismeri ott” — t. i. az Abaúj-Torna megye és Gömör megye határán levő Tornai-mészakőhegység vidékén — „a nép azokat a néha 10–12 méter mély kútforma aknákat, melyek a mészkőhegységben valamely barlang tetejének beroskadása folytán keletkeztek.” — Hozzáfűzöm még, hogy az előttem szintén ismeretlen *zsombolya* és *zsombolyázás* szót is kiírtam újságolvasás közben, sajnos, megint pontos lelőhely nélkül, így: *zsombolyakazal*: megténett kukoricaszár kazalba rakva, földdel betakarva, hogy megsavanyodjék; az eljárás a *zsombolyázás*.

Nagy J. Béla.

KÖNYVSZEMLE

Eri-Halász Imre: Ki ne mondja! Budapest, é. n. 124 l. Stílus könyvkiadó.

Ennek az izléses könyvecskének a szerzője szellemes és szórakoztató formában harcol az élet csüggesztő és unalomig ismétlődő laposságai ellen. Elsősorban a nyelvi „közhelyeket” tűzi tolla hegyére, sorra véve a társalgás nyelvének elcsépett szólásait; az irodalmi nyelv területén a regény, a szónoki beszéd, az újságírás és a dalszövegek nyelvét veszi szemügyre. A közhely szónak szélesebb értelmezést adva kiterjeszkedik az örökösen ismétlődő témákra, helyzetekre, fordulatokra és alakokra, sőt — amint írja — a képzőművészet és a zene banalitásaival is szívesen foglalkoznék, ha volna tere rá.

Könyve első fejezetében egy részvénytársasági igazgató Gellért-hegyi villájába vezet bennünket, ahol a vendégek igen különös módon társalognak: „ezerszer hallott kifejezéseket ismételtetnek vagy legfeljebb variálnak fáradhatatlanul, a végtelenségig”. Már ez is elég furcsa, de ráadásul ezek a szavak és kifejezések jórészt nem a művelt társalgás nyelvéből valók, hanem inkább az alacsonyabb társadalmi osztályok nyelvében szokásosak. Az egyik leány például kijelenti, hogy ő nem jár színházba, csak moziba, mert az *olcsó és nem ráz*. Egy fiatalember elbeszéli, hogy a multkor színház után elmentek az egyik *lokálba hetegni, a haverokat standepityere fatigra csinálta a pia*, és így tovább. E színvonalas társalgás után egyesek *zsu-gázni* kezdenek, a többiek *dansolnak*.

A szerző közhelyeknek nevezi ezeket az állandóan hajtogatott szavakat és fordulatokat, ezek voltaképpen a beszélt nyelv alsó rétegeinek: a familiáris nyelvnek, a vulgáris nyelvnek és az argot-nak a *szavai és szólásai*. „Közhely”-nek csak azokat a mesterkéltségek és elcsépett irodalmi fordulatokat szoktuk nevezni, melyek fellengzősségük és ürességük miatt nevetségessé váltak, ilyenek pl. *az idő vasfoga, városunk dicső szülötte, közéletünk lánglelkű vezérférfia*. De valóban közhellyé válik minden olyan kifejezés, melyet unos-untalan ismételtetünk, lépten-nyomon koptatunk.

Ha már közhelyről beszélünk, jegyezzük meg, hogy a beszélt nyelvben — az irodalmi nyelvben egy kissé másként áll a dolog — tulajdonképpen szinte minden közhely: szavak és szólások konvencionális jelei a velük kifejezett tartalmaknak. Egy-egy nyelvnek akkor vagyunk birtokában, ha ismerjük az illető nyelv szavait szokásos jelentéseikkel és hangulatukkal együtt, továbbá az állandósult szókapcsolatoknak: a szólásoknak ezrekre menő tömegét. A nyelv szó- és szóláskészletében a nép multja és lelke tükröződik vissza, ez a nyelvi hagyomány

minden nemzet egyik legféltettebb kincse. A hagyományos szólások rendesen jóval nagyobb hatással fejezik ki a gondolatot vagy az érzelmet, mint az egyéni fordulatok, mert a nyelvi közösség tápláló talajában gyökereznek. Caesar, amikor átkelt a Rubiconon, nem valami maga-kitalálta mondással élt, hanem — amint Plutarchos külön megjegyzi — a nyelv egyik szokásos kifejezését használta: *alea jacta est!* Az irodalomban természetesen az alkotó tehetség nyelvteremtő erői is működnek, de csak módjával: mesterkelt és nevetséges lenne az olyan irodalmi szöveg, mely csupa egyéni szókapcsolatból állna. Ezért az ilyen szólásokat: *torkában dobogott a szíve, szeretett volna a föld alá süllyedni*, nem tartom eleve „közhelyeknek”; megfelelő helyen használva ezek a hagyományos kifejezések megtelnek élettellel, s úgy hatnak ránk, mintha először olvasnók: a szavaknak és kifejezéseknek ugyanis nemcsak abszolút, hanem *helyzeti* értékük is van. Az írás művészete éppen abban áll, hogy miként lehet remekműveket szőni a nyelv ősi, hagyományos „közhelyeiből”.

A Gellért-hegyi villa társasága elsősorban nem is abban vétkes, hogy a nyelv állandó fordulatait használja, bár néhány száz kifejezés folytonos ismételtetése bizony nem mondható valami szellemes foglalkozásnak. Hanem inkább abban, hogy nem a maga társadalmi rétegének megfelelő nyelven beszél, azaz — a stilisztika nyelvén szólva — stílustalanságot követ el. Művelt és jóízű ember szájából furesán hangzanak az ilyenek: *segédfogalmam sincs, ezt a téstál!, kár a benzinért, gennyestre keresi magát, úgy ahogy mondja, marha stramm* stb. Ez olyasmi — más síkra átvetítve —, mintha piszkos gallérban, borotvátalanul és sáros cipőben jelennénk meg az igazgató úr villájában. Azt hiszem, ezt nem látná szívesen. De a nyelvi szemének örül, sőt maga is készséggel szolgál néhány ízes „bemondással”.

Eri-Halász Imre könyve mulattató olvasmány, és igen sok megszívlelni való találkozik benne. Szerettük volna azonban, ha a nyelvhelyesség szempontja is kellő hangsúlyhoz jutna benne. A kipellengérezett „közhelyek” ugyanis legnagyobbbrészt azért olyan utálatosak, mert rendesen idegen nyelvből való nevetséges fordítások, s merőben ellenkeznek nyelvünk szellemével. *Jól kinéz, tedd azt, ez hasonlít rád, kivagyok* csupa németből szó szerinti fordított szólás. Idegen szavak is nagyszámmal akadnak: *a tipp remek, ez fix?, bis gromoboj* stb. Egy ilyen kifejezés: *jól kinéz* elsősorban azért bosszantó, mert nyelvünk egész sor hagyományos szólása elől veszi el a levegőt: *csehül áll, benne van a pácban, csávába került, nyakig van a babban*. Az újságírás nyelvének ez a nélkülözhetetlen fordulata: *az orvos már csak a beállott halált konstatálhatta* nem azért rossz, mert közhely, hanem azért, mert két magyartalanság is terpszkedik benne; helyesen így írjuk: *az orvos már csak a halál*

beálltát állapíthatta meg. Kár, hogy a szerzőnek egy szava sincs e magyartalanságok megrovására.

Ami a terminológiát illeti, helyes lett volna különbséget tenni szó és szólás között. Az utóbbi műszót a szerző nem ismeri s egyszer sem használja, a szólásokat ilyen nevekkal emlegeti: közhely, frázis, sablón, kifejezés, bemondás, mondás, szállóige (ennek sajátos jelentése van), szólam (ez meg fonetikai műszó). Nem nagy hiba ez, de nem-tudományos műben sem árt igazodni a közkeletű műszavakhoz.

Hasznos és jószándékú könyvnek tartjuk Éri-Halász Imre munkáját. Majdan forrásértékű lesz az 1940-es évek nyelvi divatjára vonatkozóan. A nyelvi ízléstelenség és stílustalanság ellen küzdeni valóban komoly és fontos feladat, s mi is készségesen csatlakozunk a szerzőhöz, amikor azt kéri olvasójától, „hogy ha jelenlétében valaki ócska, elkoptatott, triviális szót használnál, csapjon le rá: „ez frázis, ezt soha többé ki ne mondja!”

Bence István.

LAPSZEMLE

Balatoni Kurír. 1944. ápr. 13. — *Magyar vitorlás-szótár.* A szerkesztőség arra kéri a vitorlázókat, segítsék őt a magyar vitorlás-szótár megteremtésében. Küldjék be azokat a helyesnek vélt magyar szavakat, amelyek alkalmasak lehetnek az idegen vitorlázó szakkifejezések pótlására. A Balatoni Kurír a beérkező anyagot összegyűjti, majd szakemberek — vitorlázók és nyelvészek — összehívásával megrostálja és kiválogatja. A szótárt a lap közölni fogja s lehetőleg könyv alakban is megjelenteti.

Csendőrségi Lapok. 1944-i évf. 5. sz. — *Loványi Gyula: Hibásan használt igék.* A *nélkülöz* és *rendelkezik* igéket gyakran használják helytelenül. A *nélkülöz* igazi jelentése „valaminek hiányát súlyosan érezni”. Pl.: A betegség az özvegy minden pénzét fölemésztette, s mivel nyugdíja csekély, nélkülöz. Német mintára elterjedt a szónak rossz jelentéssel való használata az ilyenekben: A könyvet nem nélkülözheti. Nékülözi a jóhiszeműséget. A referens nélkülözi a jóindulatot. Helyes magyarsággal ezeket a mondatokat így mondjuk: A könyvre szüksége van. Híján van a jóhiszeműségnek stb. A *rendelkezik* szónak a jelentése: valamely személy vagy tárgy állapotában végrehajtandó változtatásra utasítást adni. Helyes tehát: A miniszter rendelkezik az ösztöndíjakkal. De nem mondhatjuk: A csendőrség kiváló szellemmel rendelkezik. Helyesen: A csendőrség szelleme kiváló. A *rendelkezik* igének ezt a használatát a német is hibának tartja s keményen gyomlálja. — 1944-i évf. 7. sz. — *Loványi Gyula: Egyesszám: — többesszám.* A magyar nyelv egyik jellemző sajátossága, hogy, ellentétben a germán, a román és a szláv nyelvekkel, az egyesszámot kedveli s a többesszámot kerüli. Újabban azonban a német nyelv hatására erősen terjed nálunk a többesszám idegenszerű használata. A cikkíró ezután összeállítja az egyesszám és a többesszám használatának legfontosabb szabályait, számos példával világítva meg a helyes szerkezeteket.

Debrecen. 1944. febr. 19. — *Öreg nyelvőr: Húgomasszony, öcsémasszony.* A régi nyelvben élt és a népnyelv több területén ma is él a *húgomasszony* mellett az *öcsémasszony*. Mind a kettő részben korkülönbséget, részben rokoni viszonyt fejez ki. *Öcsémasszony* megszólítás illet egy fiatalabb nőt, ha rokon, ha nem. Ugyanerre a célra szolgál a *húgomasszony* is. Az irodalmi és népnyelvi adatok tanúsága szerint a két szó közt az a különbség, hogy az *öcsémasszony*-t csak nő használhatja a nála fiatalabb nőszemélyre. Újábban azonban ez a különbség kezd elmosódni, a *húgomasszony*-t férfi és nő egyaránt használja a nála fiatalabb nő megszólítására, illetőleg megjelölésére, és az *öcsémasszony*, ez a sajátos magyar kifejezés kezd egy másik eredeti magyar szónak, az *ángy*-nak sorsára jutni. Hogy egy férfi fiútestvére feleségét *ángyának* nevezze, ez ma már a ritkaságok közé tartozik. Legtöbbször meglegészenek az idegen eredetű *sógornő*vel. Az írónak és a nyelvésznek mindent meg kell tennie régi, eredeti szavaink megővéására. Ha veszni hagyjuk őket, nemcsak a magyar szókincs fogyatkozik meg, hanem színtelenebbé, halványabbá lesz a magyar stílus is.

Forrás. 1944-i évf. 4. sz. — Tóth József: *Pusztulnak a régi magyar szavak.* A nyelv fejlődésével együtt jár, hogy egyes szavak kikopnak a mindennapi használatból. A testi és a lelki hibák körébe vágó fogalmakat a művelt társalgásban körülírják, enyhítik. A dadogót vagy hebegőt *nyelvhibásnak* mondják, a hülyét *gyenge felfogóképességűnek*, a bolondot *idegbetegnek*. Ennek a nyelvi jelenségnek túlzásai közé tartozik, hogy a kövér hölgyre azt mondják: *kissé erős*, a régi *cseléd* név helyébe a háztartási alkalmazott lépett, mert azt sértőnek érezték. Pedig a *cseléd* szó a *család*-nak magashangú változata, tehát a családhoz tartozót jelölte. Ez a finomodás sok esetben régi, tősgyökeres magyar szavakat szorít ki és az idegen szavaknak ad helyet. Különösen fájdalmas vesztesége nyelvünknek, ha egy-egy ősi finnugor vagy török-tatár eredetű szavunk kopik ki a közhasználatból. Eredeti magyar *szeg* és *rér* szavunkat így szorította ki a németből jött *barna* és *sógor*.

Magyar Ifjúság. 1944-i évf. 7. szám. — Szondi Béla: *Nemzeti öntudat az önképzőkörben.* Az ifjúság nemzeti öntudatra ébresztését szolgálja az önképzőkörök munkássága. Az önképzőkör tagjai a nemzeti irodalom, a magyar népismeret, népzene stb. kérdésein kívül foglalkozzanak a magyar nyelvvel is. „Legyenek előadások, felolvasások, értekezések, tanulmányok, vagy amilyen műfaj tetszik, a magyar nyelvről.” Kosztolányi Dezső vagy Halász Gyula könyvében pompás cikkeket találunk. Ezek nyomán miaguk is gyűjthetnek adatokat s írhatnak nyelvhelyességi tanulmányt.

Magyar Szemle. 1944-i évf. 3. sz. — Szentkúty Pál: *A szó halála?* A napi sajtót évek óta mind sűrűbben foglalkoztatja nyelvünk romlása. Egyik napilapunk nem rég egész cikksorozatban pellengérezte ki a készen kapott, közkeletű, szajkószerűen használt, nyegle szólásmondásokat (*Eri-Halász Imre: Ki ne mondja!*) A tanulmány írója, vizsgálva a kérdés társadalmi és lélektani vonatkozásait, megállapítja, hogy „ez a kóros jelenség, az emberi szellem elkényelmesedése, megnyugvása a közönségesben, egyik tünete csak az egyetemes kulturális válságnak.” A nagyvárosi tömeg kezdi veszíteni saját szavait és készen talált, a sűrű használatban simára koptatott, elnyűtt szócsoportokra, szokványos kapcsolatokra, kész kifejezésekre szorítkozik. A beszélő restel eredeti szót vagy kifejezést keresni s meglegszik az út mentén heverő szükségsszavakkal. „Az „utca” és

a kisközéposztály „társaság“-ának beszélgetései a figyelmesen fülét a tekintetben a legnagyobb aggodalommal tölthetik el. A különbség a kettő között mindössze az, hogy a „társaság“ kifejezőkészlete egy halvány árnyalattal „műveltebb“ tán az utcánál.“ Mennyire más a természet közelségében élő, falusi ember beszéde! Az ő szavait még nem rontották meg félművelt kifejezések, beszéde még nem veszítette el eredeti zamatát. Ezért szokott az irodalmi nyelv a nép nyelvéhez fordulni, amikor meg akar újulni. A nagyváros mechanizált nyelvén már irodalom is támadt, „a legközönségesebb, a legelhasználtabb, a legelnyűttebb szavakkal élő, a képszerűséget messzekerülő, száraz, tényközlő irodalom.“ A szó azonban nem hal meg olyan könnyen, mint e jelekből hinni lehet. Mindig lesznek költők, akik nem érhetik be a közkeletű, elnyűtt szavakkal, mert lételemük az új. „A Szó nem halt meg hát, csak alszik. S esőben várja föltámadását, újraéledését a költők műveiben.“

Pesti Hírlap. 1944. febr. 27. — *Halász Gyula: Öreg ember nem vén ember.* „A nagyon fiatalok hajlamosak rá, hogy időnek előtte *megvérsítés* a náluknál korosabbakat. Ők azok, akik derűre-borúra osztogatják az *agg* jelzőt, sőt *aggastyánt* is — kitűnő, magabíró öregeknek.“ Az *aggastyán*-ság nem az évek számától függ. A szellemi ereje teljességében levő, nagy munkát végző öreg ember, nem *aggastyán*, még ha százéves is. A *vén* korosabb az öregnél, nem mindig bántó mellékiző, de azért könnyelműen ezt a jelzőt se osztogassuk. „Erdélyben vénnek mondják az öreget. A *vén erdő* a legszebb, legmegragadóbb. A „falu véne“ is csak a tekintélyt, tiszteletet fejezi ki.“ — 1944. márc. 2. — *Halász Gyula: Ne öntsük ki a gyereket. Az egy* névelő helytelen használata valamikor a legelterjedtebb germanizmus volt. Az ellene indított harc azt eredményezte, hogy a németes *egy*-ekkel kivégezték az ősmagyar határozatlan névelőt is irmagostul. A cikkíró a továbbiakban számos példát idéz az *egy* helyes használatára és hibás elhagyására.

Testnevelési Tanárok Közlönye. 1944-i évf. 3. sz. — *Putnoky Imre: Sietés vagy szies.* A folyóirat szerkesztősége azzal a kérdéssel fordult a M. T. Akadémia Nyelvművelő Bizottságához, hogy a helyes magyar nyelvhasználat szempontjából melyik a jó kifejezés: *sietés* vagy *szies*. A szerkesztőségnek küldött válasz, hivatkozva a „Magyarosan“-ban erről a kérdéstről megjelent cikkekre, a *sízik* vagy *síz* alakot tartja helyesnek. A szó használatában mutatkozó zavar megszűnnék, ha a sport nyelvben elterjedne a *sínek* és a *sízésnek* magyar szóval való megjelölése. A „Magyarosan“-ban már régebben (VII, 20, 67) több magyar megfelelő szót is ajánlottak helyette (*irong*, *irongó*, *sikolya*, *sikolyázik*).

Újság. 1944. március 3. — *K. A.: Mi az az „elkiabálás“.* A Rádióélet nem egyszer vétett már a helyes magyarság ellen, s ezért méltán meg is rótták. Az idei 7. számában Mészáros Ági színésznő beszél színpadi bukásairól s visszaemlékezését ezzel a felkiáltással végzi: „Jaj, csak el ne kiabáljam!“ Ez az *elkiabál* a budapesti körüti kávéházak vagy másodrendű társaskörök kártyasztalai mellől terjedt el. Itt ugyanis gyakran hallható a szerencsés játékos szájából ez az aggodalmas kijelentés: „Csak el ne kiabáljátok“ vagy inkább így, „csak meg ne kiabáljátok a kártyajárást“. Ezek a körök ezt a magyarnak látszó kifejezést legalább annyiszor használják eredetibb németes formájában: *besrájól*. Azt is tudják,

hogy beschreien többek közt ezt jelenti: *megcsodál, szóval megront, megver, eldtkoz.* „Az *el-* és *megkiabál* tehát szemem szedett (mondhatnám: szemeten szedett) germanizmus, melyet a Rádióéletnek úgy kellene kerülnie, mint a fertőző betegséget.”

FIGYELO

A NYELVMŰVELŐ BIZOTTSÁG ÜLÉSEI.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottságának 1944. évi március 29-i ülése.

Szinnyei Ferenc elnöklete alatt jelen vannak: Kerecsényi Dezső, Kodály Zoltán, Verebélly László, Vladár Gábor akadémiai tagok, Halász Gyula, Hindy Zoltán, Loványi Gyula, Östör József, Pávó Elenér, vitéz Rózsás József, báró Szalay Gábor, Techert József meghívott tagok. Jegyző: Putnoky Imre.

Az elnök üdvözlí a bizottság tagjait és megnyitja az ülést. A legújabban megválasztott tagokat arra kéri, hogy vegyenek részt bizottságunk működésében és támogassanak bennünket tanácsaikkal. „Mély megilletődéssel jelentem — úgymond —, hogy bizottságunk lelkes tagja s a nyelvvédelem ügyének a sajtóban is buzgó támogatója, a kiváló író, Harasányi Zsolt elhunyt. Vele igen sokat veszítettünk, emlékéit hálás kegyelettel fogjuk megőrizni.

Ugyancsak érzékeny veszteség ért bennünket Keményfy Jánosnak, Akadémiánk tagjának, a jeles irodalomtörténétírónak és műbírálnak halálával. Őt is baráti szeretetünk és hálánk kísérte sirjába.

A hírlapokból értesültem, hogy Budapest székesfőváros Zolnai Gyula tisztelt tagtársunkat Kazinczy-érmével tüntette ki főként nyelvvédő munkásságáért. Ez a döntés nagy örömet okoz nekünk, mert Zolnai Gyula, a kiváló nyelvtudós, aggkorát meghazudtoló lelkesedéssel és buzgalommal harcol a magyar nyelvtisztaság ügyéért s nagyértékű tanulmányaival és kisebb cikkeivel állandóan támogatja folyóiratunkat, amelynek ő a legszorgalmasabb dolgozótársa. Indítványozom, hogy kitüntetésén érzett igaz örömrünk s meleg üdvözlétünket örökítsük meg jegyzőkönyvünkben, s jegyzőkönyvi kivonat alakjában juttassuk el hozzá.” — A bizottság a bejelentést örömmel vette tudomásul s az indítványt elfogadta.

„Jelentem, hogy a Rádió *Hangképek innen-onnan* c. műsorszámában március 28-án helyszíni közvetítést adott nyelvvédő mozgalmunkról. A felvétel lakásomon történt, s én röviden tájékoztattam a Rádió képviselőjét bizottságunk működéséről.”

A továbbiakban Putnoky Imre h. előadó jelentést tett a különféle hatóságokhoz küldött beadványaink sorsáról. A múlt évi október 27-én tartott ülésen a bizottság úgy határozott, hogy az elnökség az iskolai nyelvvédő mozgalom érdekében írjon át valamennyi tankerületi főigazgatósághoz, valamint a tanárvizsgáló bizottságokhoz. Az átiratot annakidején elküldöttük, s több főigazgatóságtól s a debreceni áll. középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökségétől válasz is érkezett rá. A budapesti tankerület főigazgatója többi között ezt írja: „A kezdeti lendület tüze az iskolák részéről nem szűnt meg, és a magyar tanárban ma is megvan az az erős

nemzeti érzület és eszményi lelkesedés, mely nehéz körülmények között is mindenkor teljes munkateljesítményre ösztönzi. Sajnos azonban, a tanárok a katonai szolgálatra való behívás következtében gyakran változnak, s helyükbe kezdők kerülnek, akik ezt a körülményt, nagy tapasztalatot és élelmséget kívánó munkát nem mindenkor tudják a megszokott lendülettel folytatni vagy megkezdeni. Több helyen takarékosági szempontok miatt vagy a hirtelen történt tanévzárás miatt hagyták el az elrendelt beszámolót." Ezzel kapcsolatban újabb figyelmeztetést intézett az iskolák igazgatóihoz s valamennyi tanulmányi felügyelőnek fokozott gondozásába ajánlotta a nyelvédelem ügyét. Levele végén felhívja figyelmünket arra, hogy Pintér Jenő Magyar nyelvvédő könyve elfogyott. Talán a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottsága gondoskodhatnék pótlásáról.

A miskolci tankerület főigazgatója részletesen megokolja, miért maradt ki az utóbbi években az iskolai évkönyvekből az iskolák nyelvművelő munkájáról szóló beszámoló.

A debreceni áll. középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnöksége értesítette bizottságunk elnökét, hogy az átiratban foglaltakat az illetékes tényezők: a tanárvizsgáló bizottság és a tanárképzőintézet igazgatótanácsa elé fogja terjeszteni.

Utolsó ülésünk határozatának megfelelően fölkértük a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének, úgyszintén a Gyáriparosok Országos Szövetségének elnökségét, hogy a kötelékükbe tartozó takarékpénztárak és bankok, illetőleg ipari vállalatok tisztviselői számára rendeljék meg nagyobb példányszámban folyóiratunkat. Átiratunkra csak a Gyáriparosok Országos Szövetségétől érkezett válasz. A *Magyarosan* ügyét véleményük szerint úgy szolgálják lejobban, ha a szövetség hivatalos lapjában, a *Magyar Gyáripar*-ban fölszólítják a kötelékükbe tartozó iparvállalatokat a folyóirat megrendelésére. Ezt a lapot tapasztalataik szerint a gyárak vezetői és tisztviselői igen nagy érdeklődéssel forgatják, közleményeinek mindig nagy visszhangja van, s így minden bizonnyal alkalmas arra, hogy a figyelmet a Nyelvművelő Bizottság folyóiratára terelje. Egyúttal közlik, hogy a szövetség irodája részére 20 példányban megrendelik a *Magyarosan*-t.

Ezután vitéz Rózsás József meghívott tag ismertette a honvédelmi minisztérium által megszervezett nyelvművelő bizottság működését. Ez a bizottság intézményesen foglalkozik a katonai nyelv művelésével. A munkára megvan már a lehetőség, a mai rendkívüli idők azonban nem engedik, hogy a rendszeres munka megkezdődjék. A honvédelmi miniszter egy újabb rendelete értelmében a bizottság a jelen különleges helyzetben működését csak a legszükségesebbre korlátozza. A bizottság már eddig is működött. A Szolgálati szabályzat II. részét már kijavítva adják ki, a javítás munkáját Szinnyi Ferenc végezte. A Vitézi Rend Zrínyi Csoportja könyvkiadással is foglalkozik, a könyvek azonban nyelvi tekintetben sokszor nem megfelelők.

A bejelentéssel kapcsolatban Vladár Gábor felhívja a figyelmet a gazdasági hivatal szabályzataira. Ezeknek a nyelve nagyon rászorul az alapos javításra.

Az elnök előterjeszti Kerékgyártó György ny. min. osztályfőnöknek, a Magyar Szabványügyi Intézet igazgatójának levelét, amelyben felkéri bizottságunkat, hogy néhány tagunk vegyen részt az intézet április 4-én tartandó értekezletén. Ezen egy már készen levő szakszótárt („a magyar Duden“) illető néhány nyelvészeti és helyesírási kérdést beszélnek

meg. — Loványi Gyula, Pávó Elemér és Putnoky Imre vállalta, hogy az értekezleten megjelenik.

A nyelvhelyességi szabálygyűjtemény ügyében az elnök indítványozza, hogy szerkesztésére kérjük fel Loványi Gyula tagtársunkat, s mellő küldjünk ki egy felügyelő bizottságot: Putnoky Imre h. előadót, Nagy J. Béla, Techert József és Zolnai Gyula biz. tagokat. — A bizottság az indítványt elfogadta.

Indítványozza továbbá, hogy a bizottság válassza meg tagjául az akadémikusok közül Förster Aurélt, a kiváló görög filológust, meghívott tagnak Barta János egy. m. tanárt és Tiszamarti Antal orvost. — A bizottság az indítványt elfogadta. A megválasztást közölni fogjuk jóváhagyás végett az I. osztállyal és az összes üléssel.

Loványi Gyula a magyar kiejtés tárgyában tett indítványt. Hosszabb ideje figyeli a magyar kiejtést és azt tapasztalja, hogy nem nyíra a szép, mint inkább a helyes kiejtést kell sürgetnünk. Kodály Zoltán szolt hozzá az indítványhoz. A kérdés eredményes megoldását abban látja, hogy a Magyar Helyesírás Szabályai-ba vegyék bele a legfontosabb kiejtési szabályokat.

Emlékezzünk régiekről.

A pozsonyi kir. kat. főgimnáziumnak az 1886/7. évről szóló „Értesítvény”-ében „*Magyartalanságok*” címen Szarvas Gábortól írt értekezés méltán tekinthető a később szintén Szarvas Gábortól megindított ortologusmozgalom megkezdőjének. A tanulságos értekezés ma is figyelemreméltó: megérdemli, hogy föllevenítsük. Nincs még benne teljesen a *Magyar Nyelvről* Szarvas Gábora, de előadásmódjának jellemző sajátosságait, szókimondását, humorát és magyarságát ott is feltaláljuk, ahol felfogása még nem látszik eléggé kiforrottnak, mikor még nem terjesztette ki figyelmét a nyelv minden jelenségére s a javítást kívánó helytelenségekre. Azonban látjuk, hogy már nagyobb terveket forgat eszében. *maius opus movet*, s már látja a célt, mikor így szól: „Kénytelenek leszünk társulatot szervezni, melynek föladata legyen: *nyelvünket a fattyúhajtások s idegen szótásmódok bilincsei alól felszabadítani.*”

Az értekezés első része a szó, második része a mondat használatában elterjedt helytelenségeket tárgyalja. Mindezek közül csak a fontosabbakat s ma is megszívlelendőket említem. A szóhasználatban megrója az *ő felségeik, méltóságaitok* stb. többesszámú alakokat az *ő felségük, méltóságtok* stb. helyett. Megrója a ragozott szónak i-képzővel melléknévvé alakítását („szóvali”), de abban már téved, mikor a névutóknak ilyen módon melléknévvé képzését is egyáltalában hibáztatja. (V. ö. „rendkívüli”, „emberfölötti”). Igaz, hogy nem minden névutó alkalmas ilyen képzésre (pl. alól, felől, mellől). A „dunántúli”-nak ő is megkegyelmez, minthogy „a szükség törvényt bont”. Másrészt védelmébe veszi a „való”-t („a szabály alól való kivétel”), de rámutat arra is, hogy a régi nyelv tanúsága szerint a *raló* is elmaradhat. Így Aranynál is: „Érdeme volt a *mindenbe kapás*”). „Balházasságban élők” c. pontjában kifogásolja az összetett szónak ilyen ragozását: agyvelőm, háznépem, szempillám, lábszáram stb. ezek helyett: „agyamvelejo” („agyaveleje”: Pázmány), „házamnépe”, „szempillája”, „lábamszára”. Voltaképpen igaza is van, de a szükség itt is törvényt bontott már Aranynál és Petőfinél is („Gyöngye *lábina* megtántorodának”; „Csörög-e még a szarka *házfedélleken*!”). Mint „germán esemetéket” meg-

rója a *félhárom-, félnégyszög-*féle szókat. Majd hibáztatja a *leend* használatát, a *lenne* alakot, ha a jelenre vontkozik (*volna* helyett), valamint ezeket: „Az *lett* (vagy *lön*) határozva“, „nem beszámítható“ (e h. be nem számítható, beszámíthatatlan), „ene író“ (emez h.), „jöltevő“ (jőtevő h.), „péntek reggel“, „szombat este“ (pénteken reggel vagy péntek reggelén h.). Igaz, hogy nem mondjuk: *kedd este*, de a nyelvben nem mindig az analogia érvényesül, s a népdal is azt mondja: „Jöjj el hozzám szombat este“. De jogosan hibáztatja a *naponta* (= nappal) használatát a *naponként* értelmében, valamint *önmagam*, *önmagad* használatát *enmagam*, *tenmagad* helyett.

Attér ezután a hibás mondat szerkesztésre s főképpen a latinból fordítók helytelenségeire mutat rá, akik vagy „nyakra-főre“ híven, azaz szóról-szóra, vagy kényük-kedvük szerint szabadon fordítanak, s azoknak az eljárását helyesli, akik híven fordítanak, de csak addig, míg az ilyen kifejezés „az anyanyelv sajátágaival összeütközésbe nem jön.“ „A nyelv-sajátságok — úgymond — szentek és sérthetetlenek, ezek ellen semmi tekintet kedvéért nem szabad vétünk, mert ezáltal kivetköztetnők nyelvünket eredetiségéből, megfosztanók legszebb díszétől és szolgálivá alacsonyítanók.“

Először a szenvedő igealakok használatát hibáztatja, „melyek minden rendű és rangú írónk műveiben csak úgy hemzsegnének, mint a felriasztott hangyaboly“. Példákat idéz Fogarasi, Toldy, Fábíán és Czuczor írásaiból, Sárváry, Gyurits, Vojdisch, Vagács és Veress fordításaiból. Majd attér a módok helytelen használatára s mint a latin nyelv szolgai utánzását, megroja a coniunctivussal (ő még „kötmód“-nak nevezi, de hiszen Arany János is beszél „kötlevel“-ről!) járó *quum* szerkezetének utánzását, idézve Jókai-ból („Amint palotája előtt befordult volna“), Szilágyi Sándor-ból („Midőn legkevésbé sem gyanította volna“), Sárváry-ból („Midőn a magistratus a néptömeget fegyverbe szólítaná“). Majd részletesen felsorolja a módok használatának helytelen eseteit. Attérve az okadó mondatokra, bővebben tárgyalja az okadó kötőszók használatát s megállapítja, mikor melyik van helyén. Ámbár e megállapításokban, melyeket a korabeli s régebbi irodalomból vett idézetekkel világít meg, sok figyelemreméltót találhatunk, részletes ismertetésükről itt le kell mondanunk. De megemlíti a *miután*-nak okadó értelemben való használata ellen intézett kemény támadását. Szól ezután a „visszaviteles“ (relatív) mondatokról s azokról az esetekről, melyekben a fordítók, de az eredeti írók is a latin szerkezetet utánozzák, mikor a magyaros mutatónévmás helyett is „relatív-névmást“ használnak. Nagyon tanulságos a latin és magyar kifejezőmód különbségének megállapítása olyan esetben, mikor a latin „relatívmondat“ írja körül a magyarul egy szóval kifejezhető fogalmat. E szerint: „Ea quae animis imprimuntur“, magyarul így fordítandó: „lelki benyomások“; „eae res, quae exportantur“: „kiviteli cikkek“.

A mozgásjelentő kifejezésektől függő célzatos mondatokban nagyon ajánlja a köznyelvből már egészen kihalt régi kifejezőmódot: „*háztűznézi jött*“. Ilyenek: „Egy kevetet választának, *Dunalátni* bocsátának“; „Ki az urát nem szereti, ne mőnjön el *halottlátni*“ (Vadrózsák). „Majdan elértek egy kies fűzfaerdőt, hová az út *lélekzetvenni* méne“ (Arany). A latin accusativus cum infinitivo helytelen utánzása helyett, rövidség kedvéért a „személyragozott mult részesülő“ használatát ajánlja. E szerint: *accepi patrem tuum discessisse* így fordítható: „hallottam atyád távoztát“. V. ö. „Mihelyest meghallod *vesztét* Tömösvárnak“ (Arany).

„Részesülőkben“, — úgymond — olyan kincsét bírnak, hogy e

tekintetben még a görög nyelvvel is versenyezhetünk". Példák: *vizepos-hadi tó, hangjarekedt síp, fülecsenkult korsó, magvaszakadt család* stb. Lehet velük egész mondatokat is a legnagyobb rövidséggel helyettesíteni, pl. „Az szép szónak *eriltében* (= annyira örült, hogy) ez szót mondá az kevetnek" (Ének Pannónia megvételéről); „*Rémültében* (= úgy megrémült, hogy) elfeledte a szalmás csutorát... Kurjant felé, kalappal integet, novén kiáltja *gégeszakadtából*" (= hogy majd elszakadt a gégeje) (Arany).

Végül figyelmezteti a latinból fordítókat, hogy legyenek tekintettel a magyar nyelv sajátosságaira is, máskülönben az úgynevezett *hű fordításnál* semmit sem lehet inkább kárhoztatni, mikor „a szók ugyan magyar szók, de a többi a jó ég tudja mi".

Ezzel véget ér az első nevezetes értekezés a magyar nyelvhelyesség ügyében.

Csengery János.

Hírek.

Jó egészséget! — Ezzel a címmel a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete immár második évfolyamát adta ki ifjúsági naptárának. Az intézet kötelékébe tartozó, mindkét nembeli ifjakkak szánt könyvecske sok hasznos tudnivalóval és tanácsal szolgál, méltán nevezi az előszóban Hindy Zoltán, az intézet igazgatója „az egészség megtartására vezérlő kis kalauz"-nak. Tegyük hozzá, hogy a cikkek tartalmából kitűnőleg a testi és lelki egészség megvédésével egyaránt gondoltak a naptár szerkesztésekor. A nyelvművelő is örömet találhat benne, mert az egészségvédelembe bevonja a nyelvvédelmet is, megmagyarázva a sok ezer olvasónak, hogy mit tehetnek ők, a gyerekek, a magyar nyelvért. Anyanyelvünk ápolásához olyankor fogjanak hozzá, amikor még rossz olvasmányok, henyé beszéd, nyeglő társak és társaságok hatása nem rontotta meg. Figyeljék meg a magyarul jól tudó emberek beszédét, kerüljék az idegen szavakat és felejtsék el az angyalföldi csibésznyelv rájuk ragadt kifejezéseit. A maga szűk körében legyen mindenki a tiszta magyar nyelv apostola, mert a szép és választékos magyar beszéd az igazi műveltség jele. A kereskedelem nyelve még ma is tele van idegenszerűségekkel, megtisztítása elsősorban azoknak a kötelessége, akik benne élnek a kereskedelemben.

Ezeket köti ifjú olvasói lelkére Hindy Zoltán a naptár egyik cikkében. Vajha intelmeinek foganatja is volna!

„Magyarosan"-gyűlés. A mosonmagyaróvári kegyesrendi gimnázium önképzőköre díszletes módját találta meg a város és a falu szellemi összekapcsolásának. Február havi egyik gyűlésére meghívta a népfőiskolás fiatalokat. Ez az önképzőköri délután a magyar nyelv, a magyar lélek és a tiszta magyar szellem ünnepe volt. Egy tanuló szabadelőadást tartott a magyar nyelv védelméről, egy másik a magyartalanságokról olvasott fel. Előadás hangzott el a magyar tánerről és a magyar népdalról is. Ez utóbbi után 24 népfőiskolás ajkán felesendültek a legősibb csallóközi és szigetközi népdalok. A magyarságtudomány jegyében összeállított gyűlésen a népfőiskolások bepillanthattak az önképzőkör életébe s láthatták, hogy nyelvünket, dalainkat, szokásainkat hogyan ápolják, védik, terjesztik a magyar élet szellemi irányítására készülő diáktestvéreik. (Mosonvármegye, 1944. febr. 20.)

ÜZENETEK

Cs. Gy.-nak. Azt kérdezi tőlünk, melyik a rossz a következő mondatban: A regény olvasása élvezetet *okoz* nekem vagy *szerez* nekem. — Felelet: Az *okoz* és *szerez* között nincs olyan nagy jelentésbeli különbség, hogy az idézett mondatban okvetlenül csak az egyik volna helyénvaló. Értelmező szótáraink szerint *'okoz'* a. m. eszközül, okul szolgál arra, hogy valami létesüljön, *'szerez'* a. m. okoz, eszközöl valamit, pl. *bajt szerez, békét szerez*. Dengl János ugyan ezt írja könyvében (Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus, 251. l.): „*Okozni* csak bajt szoktunk, de nem örömet; örömet *szerezünk*“. Ennek a szabálynak azonban ellentmondanak a két ige irodalmi előfordulásai, amelyek arról vallanak, hogy használatukban nincs meg ez a különbségtéves. Pl.: „A jó falat jó ízű szájt okoz“ (Faludi). „Egy valami oly nagy örömet okozott bennem“ (Gvadányi); „...hogy unalmat ne szerezsek az olvasónak“ (Pázmány). „Sok bosszúkat szörze“ (Zrínyi). „Ez néki igen nagy bűjút szerezte“ (Kónyi János). Lehet tehát bajt, bűt és unalmat is *szerezni* (vö. *bajszerező*) és örömet *okozni*. A helyes magyarság szempontjából a kérdéses mondatban mind a két állítmány egyaránt jó.

F. Z.-nak. Felvilágosítást kér tőlünk az alábbi kérdésben: Ha valamely területen a lakosság lélekszáma 2500.000, helyes-e a *harmadfél* millió kifejezés? En azt vitatom, hogy a harmadfél másfél milliót jelent, mert a kifejezésben a *harmadik fél* fogalmat érzem és értem, nem pedig azt, hogy egy fél híján három egész. — Felelet: A *harmadfél* millió kifejezés jelentése bizony 2500.000, mint ahogy a *harmadféléves* gyerek két és fél éves, az *ötödfél* esztendő pedig négy és fél esztendő. Pázmány Péter írja Kalauzában: „Némellyek esztendeig, némellyek kettőig, harmadfélig, négyig beszéllek, hogy pápálkodott“. Ez világos és félre nem érthető beszéd. A kifejezésben benne van a *harmadik fél* fogalma, de beleértjük a *két egészet* is. A *harmadfél* tehát ezt jelenti: két egész, a harmadik fél, ez pedig más, mintha csak ezt mondom: a harmadik fél. Nem lehet azt mondani, hogy a *'harmadfél'*, *'ötödfél'* kifejezés használata nem egészen szerencsés, mert könnyen félreérthető. Régi és eredeti szavaink ezek, s a romlatlan nyelvérzékű nép sohasem érti félre. Használjuk csak ezután is a maga helyén s a maga igazi jelentésében.

T. I.-nak. A *'vadonatúj'* összetétel előtagja összefügg a *'vadon'* szóval, ez pedig a *'vad'* szó származéka. Régebben így mondták: vadonnan új (vö. Bárczi G.: Magyar szótár).

H. Pál-nak. Kérdéseire itt következik válaszunk: A *'tapasztal'* igei kívül van nyelvünkben *'megtapasztal'* is. Jelentése mind a kettőnek: *experior, erfahren*. Hogy mikor melyiket használjuk, azt nyelvérzékünk szabja meg. — A *kufár* szó nem a héber *'káfar'*, hanem a középfelnémet *Koufer* *'kereskedő'* átvétele.

B. B.-nak. Az *-ó, -ő* végű névszónak az a sajátja, hogy a 3. személy birtokos személyragja előtt végmagánhangzójuk *a-ra, e-re* változik, régebben szinte általános volt. Nemesak azt mondták tehát, hogy *szölleje, túszeje, üszeje*, hanem ilyen alakokat is találunk: *diaja, aduja, ernyeje*.

kürteje. Ezt a hangváltozást a mai köznyelvben csak olyan szavak őrizték meg, amelyeket gyakran használnak személynégyes alakjukban: *ajtaja, aporaja, betseje, eteje, ideje*. A régiségben, a népnyelvben és a XIX. sz. iródalmaiban számos példát találunk olyan szavakra, amelyek a mai köznyelvben nem változtatják el véghangjokat (*adaja, fürdeje, tekneje* stb.). Az *ajtaja, bimbaja, teteje, zászlaja* alakok mellett előfordulnak ilyenek is: *ajtója, bimbója, tetője, zászlója*. Pl.: „Cserhalom, a te tetőd diadalnak büszke *tetője*” (Vörösmarty: Cserhalom). „Most nyílik a szelid rózsza *bimbója*. Ki van tűzve édes hazám *zászlója*” (Népkölt. gyűjt.). Berzsenyi ellenben így írta: „Lassanként koszorúm *bimbaja* elvirít” (A közelítő tél). A nyelvhasználat tehát ezekben az esetekben ingadozik. Arra a kérdésre, hogy az *űszője* helyesebb-e vagy az *űszeje*, ez a válaszuk: mind a kettőt meg tudjuk magyarázni, tehát egyikről sem mondhatjuk, hogy helytelen.

P. Z.-nak. 1. A megengedő is szórendjének sokat vitatott kérdését nemrég világítottat meg a Magyar Nyelvnek egy cikke (XXXVIII, 373). *Még ha megírnátok is*: ez a klasszikus szórend, nem pedig: *még ha meg is írnátok*. De másfelől nem az *annál inkább is* a helyes, hanem az *annál is inkább*, mert itt az *is* nem megengedő, hanem hozzátoldó jelentésű, a mutató névmást kapcsolja hozzá az előzményhez. Az *annál is inkább megteszem* egyértelmű ezzel: az *is* előmozdítja, hogy *megtegyem*, azzal *is* több okom van rá, hogy *megtegyem*. Hasonlóképp mondjuk: *annyival is inkább*, nem pedig: *annyival inkább is*. Világosabban kitűnik az *is* szórendi helye akkor, ha más középfokú határozószóval váltjuk fel az *inkább* szót: *Ez annál (annyival, azért) is jobban (könnyebben, hamarabb) megvalósítható, mert...* — 2. Levélen magyarosabb a feladónak igével való jelzése: *Küldi: N. N.* Az elterjedt főneves kifejezés (*Feladó: N. N.*) nyilván az indoeurópai forma másolása: *Absender: N. N. Expéditeur: N. N.* Igével mondjuk ezeket is: *írta: fordította, előadja, szavalja, zongorán kíséri* stb., nem pedig főnévül használt melléknévi igenévvel: *író, fordító, előadó, szavaló, zongorán kísérő* stb. — 3. Mi a helyesebb a levelek befejezésében: *szerelő fiad, Géza vagy szerető fiad: Géza vagy szerető Géza?* Azaz kell-e írásjel az értelmezőül szolgáló aláírás előtt, és ha kell, milyen? A *Ki ír?* kérdésre felelő választ okvetlenül így kell írni: *Fiad, Géza*. Ennek mintájára a levél befejezését is vesszővel kellene írunk, de kettősponttal is bízást lehet, mert a levél szövege a *fiad* szóval véget ér, s a kettőspont jobban kiemeli ezt a bevégeződést, mint az egyszerű vessző. Az írásjelnek teljes mellőzését is megokolhatjuk azzal, hogy az aláírás külön sorba kerül, s a külön sorba írás mintegy pótolja az elmaradt írásjelet. Talán nemzetenként sem egyforma a szokás. Az angolok vesszőt tesznek ilyenkor: *Your affectionate son, Thomas* (vö. *Duncan: How to write correctly*, 64. 1.). — 4. *Loránt-e* vagy *Loránd?* Az 1906-i anyakönyvi utasítás szerint *Loránt* (lehet azonban, hogy azóta újabb utasítás van). Arany is *Loránt*-ot írt a Toldi estéjében (II. ének) és Ariostóból való fordítási kísérletében. *Hegedűs Loránt* szintén ezt a változatot használta saját nevében. A magyar helyesírás szabályainak szójegyzékében olvasható *Lóránffy* családnévből következtetve talán *Lóránt*-ot kellene írni. A *Loránd* változat mellett szólna kiváló fizikusunk neve: *Eötvös Loránd*. Hamarjában nem tudom, hogy a *Lóránd* alakváltozat hivatkozhatná-e valakire. Sőt van még egy idegenszerűbb forma is, szintén kétféleképp ejtve és írva: *Roland* és *Róland*. Hogy a sok változat közül melyik a „helyes”, az egyelőre nincs szabályozva. — 5. Ilyen szavakat, mint *dzssem, likőr, sodó*, bajos magyar szóval pótolni, mert a körülírással magyarázó kifejezések rendszerint cső-

döt mondanak, ha összetételt kell alakítani belőlük. Az oszmán-török eredetű *tepsi* helyett pedig nem is szükséges mást mondni. Arany is ezzel a szóval él a Toldiban, mikor a holdvilágot így írja le: Mint egy *aranytepsi*, szétmeredt a képe (V, 11). Abban teljesen egyetértünk, hogy a *vekni* nem *cipó*, mert a *cipó* más, mint a *vekni*. Egyúttal feljegyezzük itt azt az adatát, hogy 1941 nyarán a *vekni*-t *buckó* néven lehetett kapni a visszatért Muraköznek egy horvát lakosságú, de részben még magyarul is beszélő falujában.

* **Laptársainknak, író társainknak.** Számon akarjuk tartani a napilapokban, folyóiratokban, könyvekben szétszórt nyeivűjítő és nyelvhelyesbítő cikkeket. Az ilyen lappéldányoknak és önállóan megjelent munkáknak szíves megküldését kérjük Putnoky Imre szerkesztő címére.

Hibaigazítás. A Msn. XIII, 18. lapján alulról a 9. sorban *itt* sajtóhiba, e helyett: *itt is*.

Honi nyelvünkben az a legfőbb feltétel, melyben rejtezik minden, s mely a lehető legmagasabb fénypontra bírhatja nemzetünket, tudniillik a férfiúi erő, megvan; s mondhatni tán egy nyelvben sincs annyi, s ha van, legalább nincs több. S im nyelvünknek ez az ereje tartá fenn eddig létünket; s az a nagy csuda, melyen oly sokan bámulnak, hogy a magyar annyi tenger viszontagság közt sem olvadt még össze más nemzetekkel, nem egyéb, mint legtermészetesebb következése nyelve erejének, melyet idegen halandó elgázolni nem képes.

S z é c h e n y i I s t v á n.

Hány író panaszkodik, hogy gondolatait nem fejezheti ki. Nem bámulatos-e, hogy ők e bajt gondolataik sokaságának s nagyszerűségének tulajdonítják s nem inkább azok zavartságának. Teljes meggyőződése, hogy amire nézve gondolatban egészen tisztában vagyunk magunkkal, arra a helyes kifejezés sohasem hiányzik.

E ö t v ö s J ó z s e f.

Könnyeddé, világossá, tömörré csak gond teheti az író. Minél jellemzőbben, minél elevenebben írni: hosszú gyakorlat és folytonos fáradság gyümölcse.

G y u l a i P á l.

A nyelv sokkal több, mint pusztán a gondolat hordozója. A nyelvben fejeződik ki a nemzeti lélek minden sajátása, eszejárása, felfogása, érzésvilága, idegalkata, képzeletének működése: ez jellemének legsajátabb letéteményese, megőrzője, fenntartója. Vedd el a nemzet nyelvét s a nemzet megszűnt az lenni, ami volt; nyom nélkül elenyészik, beleolvad, belehal az őt környező népek tengerébe.

T o l n a i V i l m o s.

A magunk nyelve számunkra nem olyan nemzeti, sőt becsületbeli ügy, mint a franciáknak a maguk nyelve. Annál sürgetőbb kötelességünk hozzáértő szeretettel tisztogatni árvaságunk legnagyobb kincsét.

S a j ó S á n d o r.

A nyelv a tudósnak ereklje, az írónak hangszer, a hírlapírónak fegyver. Vajjon nem közös érdekünk-e, hogy ez az ereklje minél tisztább, ez a hangszer minél zengőbb, ez a fegyver minél fényesebb és élesebb legyen? K o s z t o l á n y i D e z s ő.

MAGYAROSAN

a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottságának
megbízásából szerkesztett és kiadott nyelvművelő folyóirat.

A Magyarosan február, április, június, október és december hónapban jelenik meg. Előfizetés egész évre 2 pengő, egyes szám ára 60 fillér. Az előfizetési díjat a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalának 44.888. számú postatakarékpénztári folyószámlájára tessék befizetni vagy postautalványon beküldeni a következő címre: A M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatala, Budapest, V., Akadémia-u. 4.

Putnoky Imre szerkesztő lakása: Budapest, XII., Márvány-utca 35.
(Kéziratok, cserepéldányok, könyvek.)

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottsága.

Elnök: Szinnyei Ferenc. — Helyettes előadó és a Magyarosan szerkesztője: Putnoky Imre. — Tagok:

Az Akadémia I. oszt. részéről: Alszeghy Zsolt, Bárczi Géza, Brisits Frigyes, Csathó Kálmán, Csefkó Gyula, Csengery Ferenc János, György Lajos, Horger Antal, Horváth János, Kéky Lajos, Kerecsényi Dezső, Klemm Antal, Kodály Zoltán, Laziczius Gyula, Melich János, Mészöly Gedeon, Mitrovics Gyula, Nagy József Béla, Németh Gyula, Pais Dezső, Rédey Tivadar, Sági István, Vikár Béla, Voinovich Géza, Zolnai Gyula, Zsirai Miklós.

Az Akadémia II. osztálya részéről: Lukinich Imre, Madzsar Imre, Nagy Miklós, Vladár Gábor.

Az Akadémia III. osztálya részéről: Gomboez Endre, Mikola Sándor, Szily Kálmán, Verebély László.

A Kisfaludy-Társaság részéről: Radó Antal.

A Természettudományi Társulat részéről: Rapaiics Raymund.

A Nyelvtudományi Társaság részéről: Techert József.

A Magyar Újságírók Egyesülete részéről: Tóth László.

A Magyar Rádió részéről: Cs. Szabó László.

Meghívott tagok: Bence István, Buzás Dezső, Halász Gyula, Hindy Zoltán, Juhász Jenő, Loványi Gyula, Östör József, Pávó Elemér, vitéz Rózsás József, vitéz Somogyvári Gyula, báró Szalay Gábor, Tömörly Jenő.

XIII. ÉVF.

1944.

3. FÜZET.

MAGYAROSAN

NYELVMŰVELŐ FOLYÓIRAT

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVMŰVELŐ BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZINNYEI FERENC

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

PUTNOKY IMRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
BUDAPEST, 1944.

TARTALOM.

NAGYOBB CIKKEK.

	lap
Zolnai Gyula: Alaptalan vitázó állítások és elfogult szó- értékelések — — — — —	65

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Nagy J. Béla: Idegen személy- és helynevek ragjai — —	73
Loványi Gyula: A boltok cégtábláinak magyartalanságai	77

SZÉLJEGYZETEK.

Csengery János: Tűnik. Helyesel — — — — —	79
Ruhmann Jenő: Alázatos tiszteletem! — — — — —	79
Loványi Gyula: Minden további nélkül — — — — —	80
Loványi Gyula: Született doktor — — — — —	80
Csehely Aladár: Zsomboly, zsombolyáz — — — — —	81
Pogány Kázmér: Szegedés — — — — —	81

KÖNYVSZEMLE.

Vitéz Rózsás József: Magyarosan, katonásan.	
Ism. P. I. — — — — —	81

LAPSZEMLE.

Folyóiratok és napilapok nyelvvédő cikkei — — — —	83
---	----

FIGYELŐ.

Bence István: Rádiós nyelvművelés — — — — —	85
---	----

ÜZENETEK.

Öt üzenet — — — — —	87
---------------------	----

MAGYAROSAN

NYELVMŰVELŐ FOLYÓIRAT

NAGYOBB CIKKEK

ALAPTALAN VITÁZÓ ÁLLÍTÁSOK ÉS ELFOGULT SZÓÉRTÉKELESEK.

Írta: Zolnai Gyula.

A Magyar Nemzet című napilapnak 1944. március 1-i számában „Pörbe szállok Kosztolányi Dezsővel a magyar nyelv latinossága ügyében” címmel egy cikket olvashattunk, amely az idegen szók kérdésével foglalkozva, a mi nyelvtisztító törekvéseinkkel is pörbe száll ismét, befejező, IV. szakasza pedig nem egyéb, mint leplezett válasz az én „Képtelen képek és valami a nyelvművelésről” című fejtegetéseimre (Msn. XII, 97, 129).

A Magyar Nemzet mostani cikkét ugyanazok az alap-
tévedések jellemzik, amelyeket mondott fejtegetéseimben meg-
állapíthattam; belőle a mi törekvésünkkel szemben, egészében
és részleteiben, ugyanaz a félreértés és meg nem értés rí ki,
amelyet írójának egész eddigi vitázó szereplése elárult; és
benne a *magyarosanít*, *magyarosanok*-féle kisded játékok is
tovább folytatódnak (a II. és III. szakaszban).

A cikk — címéből is láthatólag — új gondolatot is vet a
vitába, a magyar nyelv általános latinosságának szerencsétlen
gondolatát, és ebben a megszokott túlzással ilyen kijelentésig
jut: „Minden nyelvből kirí a latin szó, csak éppen a mienkből
nem” (III. sz.)!

A mostani cikk e fő gondolatával egyelőre nem foglalko-
zom, mert írójának ezt megelőző tévedéseit akarom előbb bírál-
lat tárgyává tenni, hogy a vitában némi sorrendet tartsak.
Most csak néhány alaptalan állítást igazítok helyre és néhány
magyar szónak és kifejezésnek szokott lekicsinylését veszem
szemügyre, főképp azért, mert legnagyobb részük az én dolgo-
zataim alapján adott a cikkírónak alkalmat fölfogásmódja ki-
fejtésére.

Nem tetszik a Magyar Nemzet nyelvművelőjének min-
denekelőtt a magyar *kézelő* szó. És milyen alaposan ír róla!
Azt mondja: „Így [értsd: a német szóvég latinosításával] lett
a *Manschette* magyarul latinvégű *mancsettává*...” hogy azóta

* Ez a három pont ezúttal a cikkben fordul elő, nem jelent tehát
rövidített idézetet.

ki is haljon [én állandóan csak ezt hallok és olvasom!] a kéz elejére tett *kézelő* kedvéért, bár [az] utóbbi szintén elenyészett, mert ma már a puristák sem hordanak kézelőt; nem is kell félniük sem a *kéz*, sem az *elő* szavunk kihalásától, amitől való félelmükben* a *kézelőt* — egyébként nosza hát!! — megalkották“ (III. sz.). A *kézelőt* tehát a puristák alkották volna, hogy kiirtsák vele a cikkíró szerint, úgy látszik, magyarabb, mert németből latinositott *mancsettát*. Ezzel a *hagyományrombolással* (mert a latin szónak magyarral való fölcserélését tudósunk most így jellemzi) ugyancsak elkéstek nyelvvédőink, a *kézelő* szó ugyanis a Nyelvtört. Szótár szerint már 1570-ben előfordul egy végrendeletben: „egy ember kezere walo gyengyes *kezelew*“** (I. Régi Magyar Nyelvmélekek II, 16), és az említett szótár még két más régi adatot is tud reá idézni. Ennélfogva nem a nyelvvédők a hagyományrombolók, hanem a *mancsetta*-viselők, akik a csaknem négyszázéves eredeti szót feledésbe juttatják. De nem hagyhatom szó nélkül a nyelvtisztítókat gúnyoló azt a megjegyzést sem, hogy ezeknek nem kellett „félniük sem a *kéz*, sem az *elő* szavunk kihalásától“, mert ezek a *kézelő* szó nélkül is megmaradtak volna. Hát ettől valóban nem kellett nyelvvédőinknek félniük, de ha a *mancsetta* győz, akkor mégis egy külön magyar szó pusztulna el, ha mindjárt összetett szó is, mert az ilyenféléknek a cikkíró szintén ellensége. Ugyanez a ferde fölfogás szüli alább a magyar *hitűjítás* szó elleni azt a kifogást is, hogy ez „semmi újat nem hoz a nyelvbe, hiszen a *hit* is, az *újítás* is régen megvolt már, a kettő egyesítése nem gyarapítja a szókincset“! Hát az összetett szókkal nem gyarapszik-e a nyelv?! Hiszen ha az összetételes magyar szókat mind kidobnók, azt hiszem, legalább egyharmadával megapadna szókészletünk.

A *hitűjítás* szó használatára nézve ő a legteljesebb szabadelvűség (az ő szavával: *liberalizmus*) alapján áll, csak azt kívánja: „ne mondjuk a *reformáció* híveire, hogy nemzetietlenek!“ Hát ezt nem is mondtuk, azzal sem, hogy a magyar szónak latin szókkal való folytonos fölcserélését, mint nyelvfajlódási irányt nem tekintjük nemzeties szelleműnek.

Itt említem meg az író őszinte örömét azon, hogy a *szivarka* szót, „amit a hivatalos nyelv — egyébként minden eredmény nélkül — ...erőltet rá a vevőre“, legyűrhetette a német *Zigarette*-ből „talinosított“ (jó, hogy nem sztalinositottat csinált belőle a sajtóhibák ördöge) *cigaretta*. Hát bizony a *szivarka* egészen becsületes képzésű magyar szó, hangzása is olyan, akár a *kadarká*-é. Hogy mégis kipusztul, vagy elter-

* A cikk kifejezéseinek ritkításai mind tőlem valók.

** Az idézetbeli dült e-k a *kezelew* szó utolsóelőtti betűjével együtt az eredetiben olyan e-vel vannak írva, amely fölött egy kis o betű látható.

jedni nem bír, annak is Budapest sok németül beszélő és gondolkodó polgára az oka.

A *reformáció*-val szemben a *hitújítás* szóról azt is mondja a cikk, hogy ez „általánosabb és hígabb értelmű” amannál. Ez is tévedés, mert voltaképpen a *reformáció* szó is általános értelmű, és csak a használat szorította a XVI. századi hitmozgalomra. A *hitújítás* szónak pedig megszűnik „általánosabb” értelműsége, mihelyt ráértjük arra, amit a *reformáció*-val szoktunk kifejezni. A „hígabb” értelem is megsűrűsödik ezzel a ráértéssel, mert a szók magukban véve legtöbbször tökéletlenek, és a használat ad nekik tömörebb és szabatosabb (a cikk-író szerint: *precízebb*) tartalmat.

A *pápista* és *kálvinista* szókról az előbbi kifogással kapcsolatban azt mondja a cikk, hogy „az elfogult puristák” ezeket is a fölösleges szavak közé „sorolják” (így, fölkiáltó jellel), és hozzáteszi: „Szándékosan nem idézem az idevonatkozó tudományos irodalmat”. Ez én irántam való kíméletből történik, csak az a hiba, hogy az író pusztán homályos emlékezet alapján beszél, mert ha kifogástétele előtt — amint kellett volna — megnézi a helyet (Msn. X, 49), észrevehette volna, hogy én mást mondok, mint amit ő nekem tulajdonít, azt mondom ugyanis, hogy ha a XVI. században erősebb „nyelvi öntudatunk” lett volna, akkor a régiségben már megvolt *félhitű* (schismaticus) és *újhitű* (proselytus) szók mintájára a pápistát *pápahitű*-nek, a kálvinistát meg *kálvinhitű*-nek nevezhattuk volna el. A *pápista*, *kálvinista* szavak mai használata ellen nem volt észrevételem.

A cikk utolsó, IV. szakaszát arra használja föl az író, hogy „a többszavúság előnyei”-nek „jelentéstani szempontból való „megvilágítása” helyett — amit bevezetőleg ígért — néhány magyarázó szóhelyettesítésemet megrója, arra a nyersül odavetett következtetésre akarván ezzel jutni, hogy az így magyarázó nyelvművelővel „nem lehet vitatkozni”.

A szakasz így kezdődik: „Kifogytam a térből. Csak röviden utalok most arra az ismert, de hiába hangoztatott tényre, hogy két szó sohasem azonos értelmű. Legalább is hangulati értékkülönbség van közöttük.” Itt azután öt kifogás, illetőleg megrovás következik, amelyek azt akarják jelenteni, hogy az én cikkemben előhozott szóhelyettesítések, egy ötödikkal együtt, amely azonban nem tőlem származik, egytől-egyig hozzá nem értésből erednek.

Ami azt a tételt illeti, hogy két szó sohasem azonos értelmű, ezt én irányzatos túlzásnak tartom. A túlzást, úgy látom, maga a cikkíró is érzi, mert jónak látja enyhíteni: „legalább is hangulati értékkülönbség van közöttük.” Nem azonos értelműek-e például a *falragasz* és a *plakát*, az *ébersztőóra* és a *vekker*, a *fölvonó* és a *lift*, a *hőmérő* és a *termo-*

méter, a *székesegyház* és a *katedrális* stb. stb., amelyek közül az idegen szó az eredeti magyar megfelelőjét vagy máris háttérbe szorította vagy előbb-utóbb teljesen háttérbe fogja szorítani. Az ilyen irányú fejlődésben nincs hagyománypusztulás?

A *hangulati* elem olyan ál-ok, amellyel az idegen szók kedvelői az eredeti szók mellőzését minduntalan megokoltnak akarják föltüntetni. Van valóban igen sok olyan idegenszerű vagy idegen eredetű, de megszokott szavunk, amelyeknek hangulati eleme más, mint a velük egyébként egyértékű eredeti szóké. Egy Veni Sanctei istentisztelet alkalmával például egy nemzetközi származású hitszónok így beszélt: „*meginvítáljuk* a Szent Lelket“. Nemcsak én, hanem egy mellettem ült természettudós is erősen megütközött rajta, pedig sem nyelvtudománnyal, sem nyelvésztétikával nem foglalkozott soha. Egy De Valera ír miniszterelnökről szóló vezércikkben pedig ezt olvastam: „Elméleti tudását egy öreg ír *suszternek* gyakorlati oktatása egészítette ki“ (Új Magyarország 1944 III/21). Amott a „segítségül *hívjuk*“ kifejezés, emitt a *varga* vagy a *cipész* szó lett volna helyén.

A szók hangulati különbsége sokféle okból származhatik, de ezeknek kifejtésére most nem térhetek ki. Különbséget kell azonban tennünk kétféle szóhangulat között. Van olyan hangulati elem, amely valamilyen nyelvtörténeti, szóhasználati, képzettársítási oknál fogva valóban benne rejlik a szóban (mint iménti két példában), és van olyan hangulati elem, amely a szóban magában nincs meg, hanem amelyet csak az író maga érez bele és tud bele a szóba. Itt van a kérdés sarkpontja. Példával világítom meg (a cikkíró szerint: *illusztrálom*) a különbséget. Írónk nemrég egy Petz Gedeonról szóló megemlékezésében kétszer is a *generáció* szót használta: „*generációs* különbség“ (a. m. nemzedéki v. nemzedékbeli) és „a nyelvtudomány-nak ahhoz a hősi *generációjához* tartozott, amely“ stb. (Magyar Nemzet 1944 II/19, 9. l.). Egy másik irodalomtörténész pedig ugyane jelesünk ravatala előtt így beszélt: „mint tanár *nemzedékeket* neveltél fel“ (Akadémiai Értesítő 1943-i évf. 375. l.). Az alkalmotól kívánt hangulat a megemlékezésben is, a gyászbeszédben is ugyanaz, és a mi cikkírónk ez utóbbi esetben is bizonyára *generáció*-t mondott volna. Vagy, hogy még egy példát említsek, a cikkíró 1921-ben így írt: „megtaláljuk benne azt a *műveltségi* és filozófiai *légkört*, melynek“ stb. (Egyetemes Philológiai Közlöny XLV, 95, a két szót én szedtettem dülttel, a cikkíró szerint: *kurzívval*). Ma hangulatosan így fejeznék ki magát: *kulturális* és filozófiai *atmoszférát*. A két magyar és a két latin szó hangulatában 23 évvel ezelőtt nem volt talán különbség, kérdem, hogy az írónak mind a két esetben a magyar szót lehetett alkalmaznia? Világos dolog e szerint, hogy a han-

gulati elem ilyen esetekben nem magában a szóban rejlik, hanem az író lelki alkata, egyénisége vitte bele, az előbbi példában a két tudósnak egymástól eltérő természete szerint, az utóbbiban pedig az írónak nézetváltozásánál fogva. Az ilyen hangulati különbség tehát, amely voltaképpen inkább különbségtétel, a szók értékére nézve nem tárgyi, hanem egyéni jellegű. Az idézett kétféle szóhasználat alapja ennél fogva az írónak a szóhoz való valamilyen irányú vonzalmában rejlik.

Itt mindjárt rátérhetek az én szóhelyettesítéseim ellen tett első kifogásra, hogy t. i. a *strófa*-t azonosnak vettem a *versszak*-kal. A két szó valóban azonos jelentésű és azonos értékű is. A különbség — ha hangulatbeli is — az ellenfelem és köztem levő egyéni különbségben leli az okát. Minden két nyelvű szótár és minden magyarázó vagy magyarító szótár egyértékűnek veszi a *strophá*-t a *versszak* szóval. A mi esetünkben a *strófa* tudományos munkából van idézve, és én *versszak*-kal helyettesítettem. A tudományos nyelvben pedig a hangulati értéknek nincs tárgyi jelentősége.

A másik megrovás szerint nem tudom, hogy „a *kozmpolita* nem *nemzetközi*“! Vagyigen, tudom. A cikkíró azonban ezzel a rövid kijelentéssel félrevezethetné az olvasót, ha bárki is elhinné, hogy én a két szó közötti különbséget nem ismerem. Mindenekelőtt ki kell jelentenem, hogy az író nem idézi — amint illenék — hüen és pontosan az én szóhelyettesítésemet. Én az ő tanulmányából azt a helyet hoztam föl, amely szerint — most teljesebb alakban közlöm — egy kiadócégnek valamelyik szépirodalmi sorozata „a hagyományos gót betűk nyugtalan formái helyett a *kozmpolita*, latin betűk nyugodt, impassibilis formáit mutatja“, és az aláhúzott szót így helyettesítettem: „e h.: nemzetközi v. *világpolgári*“ (az utóbbi szót most dűlttel szedettem, hogy a kifogásolót észretérítsem vele). Íme tehát, tudom, hogy a *kozmpolita* a. m. *világpolgári*. Hogy a magyarításban a *nemzetközi* szót bocsátottam előre, azt azért tettem, mert itt a latin betűket igazán nemzetközieseknek is tekinthetjük. Ha a cikkíró a *kozmpolita* szót itt megsemmélyesítően alkalmazta, és én erre ügyet nem vettem, a pontos *világpolgári* szónak utánavetése fölment mégis minden elhamarkodott, alaptalan megrovástól.

A harmadik megrovás az, hogy „a *dekadens*-t értetlenül[!] *hanyatló ízlésűnek*“ fordítom. Ez sem alaposabb állítás az előbbinél. Én nem is *hanyatló*, hanem *hanyatlott ízlésűt* mondtam. A *dekadens* szónak pedig valóban ez az általánosabb értelme. A cikkíró a szót Szomory Dezsőre vonatkoztatva talán azért használja „irodalmi iskola“ értelemben, mert őt is azok közé az írók közé számítja, akiket nálunk Adyval és követőivel együtt ilyen névvel illettek. Ezt természetesen csak

az újabb irodalmunkkal szakszerűen foglalkozó irodalomtörténész sejtette volna. A *dekadens* szónak általánosabb „hanyatlott ízlésű” értelemben való fölfogását azonban mégis csak szórászhasonlatossággal lehet hibáztatni, hiszen a francia dekadensek ezt a nevet tudtommal éppen azért kapták, mert irányukat hanyatlásnak tekintették.

Végül a reám vonatkozó negyedik megrovás az, hogy a *racionalis*-t egyértékűnek tartom az *észszerű*-vel, „holott — mondja a cikk — a racionalizmus egy filozófiai irány”. Ebben a megrovásban megint van egy kis megtévesztő elhírtelenkedés. Mert a cikkíró tanulmányának illető két helyén, ahol a *racionalis* szó előfordul, bölcséleti irányról szó sincs. Az egyik hely ugyanis az én idézetemben ez: „a betűírás helyettesítése rövidített jelekkel: *racionalis* és *indusztriális* lélekre vall”; a másik helyen pedig az EMKE-féle szókról van ez mondva: „Kulturális, *racionalis*, *indusztriális* jellegük kétségtelen”. (A hibáztatott szóhelyettesítéseket lásd Msn. XII, 134—135.) Az első esetben tehát egyszerűen *racionalis* lélekről, a másodikban pedig *racionalis* jellegű betűszókról van szó. *Racionalis* lelkű azonban lehet valaki a nélkül is, hogy a racionalizmus nevű bölcséleti iránynak bevallott híve volna, az EMKE-féle szóknak pedig ehhez a bölcséleti irányhoz igazán semmi közük. Egész joggal helyettesíthettem tehát a *racionalis* szót az első esetben „észszerűen gondolkodó”-val (nem pusztán *észszerű*-vel), a másodikban pedig pusztán *észszerű*-vel.

Ilyen helyt nem álló, elhamarkodott hibáztatások alapján tette meg a cikkíró előrebocsátva már idézett oktalan következtetését.

Az ötödik kifogás nem az én cikkemre vonatkozik ugyan, de minthogy ebben is elfogult szóértékeléssel van dolgunk, felelnem kell rá. A kifogás lényege az, hogy a „*totális* állam” helyett, amit mostanában kaptak föl, sem a „*teljes* állam”, sem a „*teljhatalmú* állam” nem megfelelő magyarítások.

Ami az újabban divatosná lett *totális* szót illeti, én ennek befogadását egyáltalán nem tartom szükségesnek, és ezt mellékesen már többször éreztettem (például Msn. XII, 98 stb.). Először emlékezetem szerint a „*totális* háború” kifejezésben találkoztam a szóval, majd a „*totális* állam”-ban. Első adatom mindjárt ki is fejezi a *totális* háború mivoltát: „Korunk háborúja a *totális* háború, ahol [amelyben-t vagy amikor-t írtam volna] a front mögötti társadalom minden tagja a hadsereghez tartozik” (Új Magyarország 1939 IX/8, vc.). Ez a *totális* szó semmi egyéb, mint a francia, angol és német nyelvben meglevő (a két utóbbiban francia elem) *total* szónak visszalatinosítása. Használatba vétele azon a ferde fölfogáson alapszik, hogy az idegen szó tartalmasabb az eredetinel, mert sajátos fogalomjegyeket is hozzá lehet érteni. Itt van a nagy tévedés.

Ezeket a sajátos jegyeket vagyis képzeteket ugyanis éppúgy beleérthetjük kezdettől fogva az eredeti szókba is. Ha *teljes* háborút, *teljes* államot mondtak volna mindjárt, a *totális*-nak nem engedve, vagyis ha a kiejtésben az első alkalmakkor nagyobb hangsúllyal mondtuk volna a magyar szót, az írásban pedig aláhúzást alkalmaztunk volna: akkor azok a sajátos, megkülönböztető képzetek, amelyeket a *totális* háború és *totális* állam elnevezésekben a *totális* szó tartalmához fűzünk, egyszerűen a magyar *teljes*-hez is hozzátapadtak volna. Principiis obsta! Aztán más, eredeti módon is jelét adhattuk volna a fogalom tartalmi bővülésének. Mondhattunk volna kezdettől fogva *teljességes* háborút, *teljességes* államot is, hiszen a magyar az ilyen *-ságos*, *-séges* továbbképzéssel ősidők óta fokozza a melléknevek jelentését. Azt mondjuk például: *mélységes*, *szépséges*, *jóságos* stb., így nyomósítva az egyszerű *mély*, *szép* és *jó* tulajdonságfogalmakat. Némely fogalmakkal kapcsolatban (az *állam*-mal és a *háború*-val nem!) a *teljes* és *tökéletes* kifejezés felel meg a nemzetközi *totális*-nak, amint ezt már a Turán folyóiratnak egyik cikkírója is szépen megérezte, amikor azt írja: „Megalkották, megszervezték... maguknak [a japánok] a maguk *teljesen és tökéletesen* (totálisan) különálló... japán világukat“ (1942-i évf. 135. l., a három szót én szedtettem dülittel).

A *totális* szó divatja azonban nem állt meg a *háború* és az *állam* fogalmával való kapcsolatnál. Napról-napra tovább terjed más fogalmakra is, amint a következő adatok tanúsítják: „A gazdasági támogatás, melyet a szovjet Németországnak készülni adni, *totális* támogatás lesz“ (Új Magyarország 1939 X/19, 1. l.). „Franciaország és Anglia [az *Angolország* szó már teljesen kimegy a divatból] *totális* győzelme“ (uo. XII/29, vc.). „A *totális* nemzeti forradalom véres örvénye“ (uo. 1940 XI/30, 1. l.). „*Totális* jogsértés“ (vezércikk címe, uo. 1941 III/18) és a cikkben magában: „az Újvilág *totális* kiállása minden vonalon“. „A tengelyhatalmak légihadereje *totálisan* kiveszi részét az északafrikai küzdelmekből“ (uo. 1942 XI/12, 1. l.). „Olaszországban is elrendelték a munkaerők *totális* mozgósítását“ (uo. 1943 I/31, 4. l.). „Még ez a [finn] sajtó is a *totális* európai szolidaritást hirdeti Hitler kiáltványával kapcsolatban“ (uo. II/2, 1. l.). „A demokráciák és a bolsevizmus *totális* barátkozása“ (uo.). „Az egész nemzet *totális* erő kifejtésének jegyében“ (uo. 2. l.). „A bolsevizmussal való *totális* együttműködés“ (uo. II/6, 4. l.). „A *totális* győzelem“ (uo. II/13, 2. l.). „A légierők *totális* bevetésére... kerülhet sor“ (uo. 4. l.). „Nem nyújthat *totális* segítséget“ (uo.). „Funk miniszter nyilatkozott a *totális* háborúhoz szükséges *totális* polgári kötelességekről“ (uo. II/18, 3. l.). „Vállalja a bolsevizmus elleni küzdelem *totális* programját“ (uo. III/2, vc.). Stb., stb. Az idézgetett lapnak egyik munkatársa, aki egyébként egy fajvédő lapnak szerkesztője, alig tud cikket írni a *totális* szónak valamilyen vonatkozású használata

nélkül. Egy éppen most olvasott vezércikkében (1944 IV/22) pedig kétszer is *katedrális*-t ír, a *székesegyház*-at, úgy látszik, már nem ismerve. Nem terjeszthetné-e ki a fajvédelmet — kérdezem — a magyar fajú szókra is?

Íme így terjed egy szükségtelenül fölkapott nemzetközi szó szemünk láttára napról-napra tovább, mindannyiszor a jó és kifejező eredeti szónak hátrányára!

Ami a cikkírótól magasztalt „*totális* állam” kifejezést illeti, ennek szerinte a „*teljhatalmú* állam” kifejezéssel szemben az volna „az előnye, hogy nem kell körülírni és definiálni”, mint „*teljesen* (itt igen!) új államformát”. Baj-e az, kérdem, hogy *totális* helyett *teljhatalmú*-t akarunk mondani? Az összetett magyar szó mindössze egy szótaggal hosszabb a latinnál és világosabbá teszi a kifejezést éppen körülíró jellegénél fogva, mert rámutat a pusztá *totális*-hoz csupán hozzáértett és nem mindenki előtt ismeretes megkülönböztető jegyre. A magyar szót tehát a cikkíró éppen azért a vonásáért kicsinyli, amely-nél fogva inkább többre volna becsülhető. A „*totális* állam”-nak egy másik magyarítását is olvastam már és a Nagy Szótár adagyűjtésében föl is hívtam rá a figyelmet, de magamnak az adatot külön nem jegyeztem föl. Ez a *tekintélyállam* szó. Nos, ez nem körülírás, hanem a két szóból álló „*totális* állam”-mal szemben összetett szó, és emezzel szótagszámban is egyezik. Harmadik magyarításmódot is említhetek, úgymint: „Az új Spanyolország [ebből még nem lett a cikkíró fájdalmára *Hispania*] szerves része az alakulóban levő új Európának, s a többi *teljeskormányzatú* új birodalomtól mitsem különbözik” (Új Magyarország 1943 VII/11, 7. l.). Ez is jóravaló magyar kifejezés, de tudósunknak nem fog tetszeni, mert világosabb a latinnál és „*körülíró*”. Ellenben bizonyára el lesz ragadtatva attól a latin szógyártmánytól, amellyel ezt a fogalmat szintén nevezgetik: „Az úgynevezett *totalitárius* államokban a felelősségnek ez a másra való egyszerű áttolása lehetetlen” (Új Magyarország 1938 IX/25, 2. l.). „A spanyol és a portugál *totalitárius* államberendezések” (uo. 1940 XI/24, 5. l.). „Ha valóban legyőznék a *totalitárius* államokat, ezt a győzelmet lényegében Oroszországnak köszönhetnék” (uo. 1943 II/12, 1. l.). És tetszeni fog a cikkírónak ez is, noha magyar képző van a végén: „A németeknél, olaszoknál a *totalitációs* államrendszer hozta a megoldást” (uo. 1939 II/25, 3. l., országgyűlési szónoklatban). Íme, minden kifejezés jó nekünk, főképp a cikkírónak, ha latin: *totális*, *totalitárius*, *totalitációs*; csak a magyar szókkal való próbálkozások érdemelnek hibáztatást és lekicsinylést.

Szomorú dolog, hogy az eredeti magyar szók kifejező-képességét és értékét így kell a megfoghatatlan elfogultsággal szemben szakadatlanul védelmeznünk! (Hasonló, de nem szakembertől eredt szóértékelésekről lásd *Idegen szavaink és a nyelvújítás* című tanulmányomat, Msn. V. és VI. k.)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Idegen személy- és helynevek ragjai.

Néhány megjegyzést szeretnék fűzni ahhoz a cikkhez, amely folyóiratunknak előbbi füzetében ezzel a címmel jelent meg (46. l.).

A cikk megrója az *ei* és *eu* hangú német neveknek ilyen ragozását: *Kleinen*, *Weissnek*, *a Reichben*, *Liechtensteinbe*, *Deutschnek*, s azt mondja, hogy a helyes alakok ezek: *Kleinon*, *Weissnak*, *a Reichban*, *Liechtensteinba*, *Deutschnak*, mert a német az *ei*-t *áj*-nak ejti, az *eu*-t pedig *aj*-nak. Amde a kérdés nem olyan egyszerű, hogy ezzel a rövid megokolással be lehetne érni, s a hibáztatásba bele lehetne nyugodni.

Annyi igaz, hogy a német köznyelvi kiejtés szabálykönyveinek írói (pl. Siebs, Schwartz) szerint az *ei*, *ey*, *ai*, *ay* betűkapcsolat hangértéke egyformán *áj*, az *eu*, *äu* kiejtése pedig egyaránt *aj*. Schwartz Elemér egyebek közt a magyar *háj*, *baj* szóra is hivatkozik e kétféle német hang magyarázatában (A német köznyelv és helyes kiejtése, 114. és 120. l.), fejtegetéséből tehát azt következtethetjük, hogy a német *hei!* indulatszó kiejtése azonos a magyar *háj* főnév kiejtésével, a német *Heu* szót pedig úgy kell kimondani, mint a magyar *haj* főnevet. Hogy más szemléltető példát is idézzek, a *nein* tagadó szó kiejtése a német köznyelvben *nájn*, nem *nejn* vagy *najn*; a *neun* számnév kiejtése pedig *najn*, nem *nejn* vagy *nájn* vagy *nojn*. De az említett szerzők mindjárt arra is rámutatnak, hogy különféle német vidékeken különféleképp ejtik ezeket a hangokat, pl. éppen a magyarországi németek Schwartz szerint a *nein*-t gyakran *nejn*-nek mondják, a *neun* számnévet is *nejn*-nek vagy *nájn*-nak, úgyhogy a német kiejtés maga sem egységes ebben a dologban.

Ha jövevényszavainkat, idegen szavainkat vizsgáljuk, azokban is nagy változatosságot találunk. A *Leitha* és a *Rhein* nekünk *Lajta* és *Rajna*, a *Main* pedig *Majna*, nem *Lájta*, *Rájna*, *Májna*. A *Bayer* népnév is *bajor*, a *Meier* köznév *major*, a *Reißpapier* pedig *rajzpapír*. Itt tehát a mai német helyesírás *ai*, *ay*, *ei* betűcsoportjának a magyarban *aj* felel meg, nem *áj*. Már a *Bayer* családnevet *áj*-jal ejtjük: *bájer*, a *Mayer*-t szintén, mint ennek a névnek magyaros helyesírású alakja is tanúsítja: *Májer*. De a nálunk előforduló *Rajner* vezetéknev megint arra vall, hogy a német *Rainer* vagy *Reiner* családnév kettős magánhangzója a magyar ajkon *aj* is lehet, nemcsak *áj*. A *Raimund* vagy *Reimund* keresztnév is *Rajmund* lett a mi nyelvünkben. Ezt az alakot szentesítette az 1906-i anyakönyvi utasítás, noha bizonyára vannak olyan magyarok is, akik *Ráj*-

mund-ot mondanak. Hasonlókép a *Meister* nekünk *majszter* és *majsztram* (mester uram), a *fein* a hivatalos szivarnévben *faintos*, bár a nép *fáintos*-t is mond.

De a német szóvégi *ai*, *ei* csakugyan *áj* efféle szavainkban: *lakáj* (*Lakai*), *partáj* (*Partei*), *pucceráj* (*Putzerei*), *zengeráj* (*Sängerei*). Továbbá nekünk a *muß sein* szintén *muszáj* (a nép nyelvében ugyan *muszaj* is), *Steiermark Stájerország*, *Schweiz Svájc*, a *Zuspeise cuszáj* (a nép ajkán megint *csuszaj* is), a *Speisekammer* azonban már hol *spáj*z, hol *spej*z, sőt népiesen *spaj*z is. Ugyanigy a természettudományi irodalomban a *Gneis* néha *gnájsz*, néha *gnejsz*. Olykor nem is írnak *áj*-t efféle szavakban, hanem csak *ej*-t, nyilván azért, mert az *ej*-es kiejtés általános. A németben régebben használatos *Geysir* szóalakból lett *gejzír*-t megnéztem négy lexikonban (A Napkelet Lexikona, Révai Kis Lexikona, Új Lexikon, Az Új Idők Lexikona) és három nagy szótárban (Kelemen, Kelemen—Thienemann, Sauvageot), egyik sem ír *gájzír*-t, a helyesírási szótárakról nem is beszélve. Pintér Jenő Magyar Nyelvvédő Könyve (3. kiadás) csaknem kivétel nélkül *ej*-jel írja az ilyen *ei* hangú szavakat: *ejbiscukor* (a növény neve a németben *Eibisch*), *ejnszlág* (*Einschlag*), *fédervejsz* (*Federweiß*; Kelemen—Thienemann is így: *féderveisz*), *latejner* (*Lateiner*), *lejbhen* (*Leibchen*) stb. Vagyis a német *ai*, *ay*, *ei*, *ey* a magyar kiejtésben nem csupán *áj*, hanem hol *aj*, hol *áj*, hol *ej*. Hozzáteszem, hogy a *Bleyer*, *Geyer*, *Meyer*, *Peyer*, *Speyer*-féle nevekben sokan — köztük magam is — hosszú nyílt *ê*-t mondanak a *j* előtt, vagy megnyújtják a rövid *e* után a *j*-t: *blêjer* vagy *blejjer*, *gêjer* vagy *gejjer* stb.

Hasonló módon ingadozik nálunk a német *eu*, *äu* kiejtése is. A *Bäuschel* vagy *Beuschel* (Kelemen—Thienemann így is írja: *Peischel*) nálunk *paj*slí vagy *pájsli* vagy *pej*slí, az *Eßzeug eszcajg* vagy *eszcajg* vagy *eszcejg*, a *Fräulein* a Nyelvvédő Könyvben *frajlejn* vagy *frejlejn*. A tréfás nyelvészkedés szerint a németnek az Isten hajlik (*heilig*), az ördög *tejjel* (*Teufel*), a széna pedig *háj* (*Heu*). De ha a tréfát mellőzzük is, való igaz, hogy a *deutsch* szót enyifélekép hallhatjuk: *dajcs*, *dojcs*, *dájcs*, *dejcs* és mindenképpen megértjük, holott a magyarban más a *fajt* (pl. ezt a *fajt*), más a *fojt*, más a *fájt* (pl. *fájt* a foga), más a *fejt*. Megtaláljuk ezt a bizonytalanságot az angol kiejtés jelölésében is. Yolland szótára a német *fechten* igével azonos *fight* szót így írja át: *fejt*, mások meg így: *fájt*.

Mi következik mármost mindebből? Az, hogy a *Klein*-féle nevek ragozásában nem szabad mereven és egyoldalúan ítélkeznünk. Bizonyos, hogy ezeknek a kiejtése nálunk kétféle: *klejn* és *klájn*. Hogy aztán kik vannak többségben, a *klejnezők*-e vagy a *klájnozők*, azt nem tudom; bajos is volna megállapítani. De eszembe jut ebből az alkalomból, hogy volt nekem Szegeden egy tanulóársam: *Scheidt Péter*. Az bizony *sejt*-nek mondta a

nevét, így hívtuk mi, diákpajtásai is valamennyien, tanárainkkal egyetemben. Senki sem nevezte *sajt*-nak vagy *sájt*-nak, ennélfogva így ragoztuk a nevét: *Scheidtnak*, *Scheidttel* stb. Aki azonban az ilyen neveket: *Reich*, *Stein*, *Wein*, *Weiss*, *Einstein*, *Heinlein* nem *ej*-jel mondja, hanem *áj*-jal (*rájch*, *stájn*, *vájn*, *vájsz*, *ájnstájn*, *hájnlájn*), annak természetesen mélyhangú ragokat kell hozzájuk fűzni: a *Reichben*, *Heinleinhoz* stb. Az én nyelvszokásommal és velem együtt sok más magyar emberével ellenkezik az ilyen beszéd. Nekem ezek a nevek magashangúak, tehát csak így ragozhatom őket: a *Reichben*, *Heinleinhez* (a *reijchben*, *heijnleijnhez*) stb.

Talán az írás is hatással van itt a kiejtésre. Ahol ugyanis e-t látunk, ott mondani is e-t akarunk nyelvünk természetének megfelelően, azért különbséget teszünk az ilyen nevek között: *Heimtől* (*hejmtől*), de *Haintól* (*hajntól*); *Meinlnél*, de *Kailnál*; *Scheidtet*, de *Faithot*; *Theisszszel*, de *Thaiszszal*. A németben egyforma lehet az *ai* és az *ei* kiejtése, de nem minden nyelvben az, pl. a franciában sem, azért a francia neveket is így ragozzuk: *Marseille-be* (*márszejbe*), de *Versailles-ba* (*verszájba*). A *Haynal* mintájára sokan *áj*-jal mondjuk ezeket a neveket is: *Haynald*, *Haypál*, *Haydn*, *Haynau*, *Hayek*. Az utóbbit írják is nálunk ilyen alakban: *Hajek* (Az Új Idők Lexikona szerint a csehекnél *Hájek* formája van a névnek).

A *Deutsch* név az én kiejtésemben is *dajcs*, tehát mélyhangú. Ez már nyilván a németül tanulás hatása. A ragozás a kiejtéshez alkalmazkodik, vagyis mélyhangú ragot fűzök hozzá: *Deutschnak*. Aki azonban így írja *Deutschnek*, kétségkívül azért írja ilyen módon, mert így mondja ki: *dejcsnek*.

Ugyanígy váltakozik az idetartozó angol szavak ragozása is. Ha a *Times* kiejtése *tejmz*, akkor magashangú rag illik hozzá: a *Timesben*, ha pedig *tájmz* a kiejtése (de nem *tájmsz!*), akkor mélyhangú: a *Timesban*. Hasonlókép: *Wilde-nek* (*vejldnek*) vagy *Wilde-nak* (*vájldnak*), *Wrightet* (*rejtet*) vagy *Wrightot* (*rájtot*) stb.

Nem csoda, hogy a francia nevek, de főleg az angolok ragozásával oly sok a baj, mert ezeknek a nyelveknek több olyan hangjuk van, amely a mi nyelvünkől teljesen hiányzik, arról nem is szólva, hogy a nevek kiejtése akárhányszor rendhagyó. A helyes ragozáshoz tudni kell a névnek a kiejtését, ez pedig nem egyszer külön munkába kerül, mert utána kell nézni alkalmas könyvekben. De még ha tudjuk is, hogyan kell kiejteni az illető neveket, akkor is élénk mered az a kérdés, mennyire próbálhatjuk megközelíteni az eredeti kiejtést, és hogyan helyettesítsük a nyelvünkben ismeretlen hangokat. Tévedni nagyon könnyű, nem is találunk valamennyi névre felvilágosítást, a magyaros átírásban pedig sok minden nincs még megállapítva. Pl. a *Bretagne* és a *De Gaulle* név végén nem kell

hosszú mássalhangzót ejteni, tehát a kiejtés *brötány* és *dögol*, nem *brötánny* és *dögoll*. A *Sherlock* (de nem *Sherlok*!) *Holmes* név hozzávetőleges kiejtése (már amennyire különleges betűk nélkül fel lehet tüntetni): *sőlak hómz*; de aki nem tanult angolul, az bizony csak így olvassa ezt a nevet: *serlok holmesz*. A kétféle kiejtés szerint aztán vagy így ragozzuk (birtokos személyraggal): *Sherlock Holmesa* (*sőlak hómza*), vagy így: *Sherlock Holmesé* (*serlok holmesze*). Akinek a *Hull* név kiejtése *höll*, az persze így ragozza: *Hüllhöz*, de aki angolosabban *hal*-nak ejti, az a *-hoz* raggal toldja meg: *Hüllhoz*. A *Foreign Office* mellé ilyen kiejtési utasítás illik: *farin afisz* (nem *forejn affisz*). A *Wilson* név megközelítő angolos kiejtése — ha első, sajátos angol hangját magyar *v*-vel helyettesítjük — *vilszn* volna, de magyarosan így szokták emlegetni: *vilzon*. A *vilszn* alakot magashangúnak tekinthetjük, s e szerint ragozhatjuk: *Wilsonnek*, a *vilzon* kiejtés azonban mélyhangú ragot kíván: *Wilsonnak*.

Az angol *th* átírása fogas kérdés. Ha zöngétlen, kemény hangnak kell ejteni, akkor selypített *sz* a hangértéke, s a kiejtés-leíró nyelvészek magyarázata szerint úgy mondjuk ki, hogy nyelvünk hegyét két fogsorunk közé dugjuk vagy felső metszőfogunkhoz értetjük. Ez tehát nem a rendes magyar *sz*, hanem az angol nyelvnek különleges hangja, azért helyettesíteni kell, csakhogy mivel helyettesítsük? Általában *sz*-szel szokták, de ez nem nagyon célszerű éppen a ragozás miatt, mert a *th* gyakran a szó végére esik az angolban. Talán célszerűbb volna a magyaros kiejtésben és átírásban *t*-vel pótolni, mert ez nem tér el annyira a hangot jelölő angol betűkapcsolattól, a *th*-tól, mint az *sz*. A *cloth* kelmenévről nálunk szokásos *klott* alakja is a *t* mellett szólna. Ha a *t*-vel való átírásban állapodnánk meg, akkor a ragozott alakokat így kellene írni: *Smithtel* vagy *Smith-tel* (*szmittel*), *Hogarthtel* vagy *Hogarth-tal* (*hógáttal* vagy magyarosabban *hógarttal*, azazhogy *hógarttal*, mert mássalhangzó szomszédságában röviden ejtjük a másik mássalhangzót), *Meredithtel* vagy *Meredith-tel* (*meredittel*) stb. Furcsa volna *sz*-szel mondani és írni: *Hogarthszal* vagy *Hogarth-szal*, *Meredithszel* vagy *Meredith-szel*, bár a közgazdaságtant megalapító *Smith* *Ádám* nevének *szmisz* ejtése nálunk meglehetősen el van terjedve.

Az átírás módjától függ, mint már láttuk, hogy a névhez magashangú ragot teszünk-e vagy mélyhangút. Ha a *Portsmouth* név kiejtését így jelöljük: *porcmösz*, akkor a ragozása: *Portsmouth-t*, *Portsmouth-höz*, *Portsmouth-szel* (vagy talán *Portsmouthht*, *Portsmouthhöz*, *Portsmouthszel*?); ha így írjuk át: *pócmét*, akkor *Portsmouth-et*, *Portsmouth-hez*, *Portsmouth-tel*; ha pedig az átírás *pócmát*, akkor *Portsmouth-ot*, *Portsmouth-hoz*, *Portsmouth-tal*. Ha *Southampton* *szauszemtn*,

akkor *Southamptonben*, ha pedig *szaute(m)p(ton)*, akkor *Southamptonban* és így tovább. Ezeket a kérdéseket a magyar nyelv és helyesírás szempontjából jobban meg kellene még vizsgálni.

Hogy a ragot vagy képzőt az idegen névhez vagy általában szóhoz mikor kapcsoljuk kötőjellel, mikor kötőjel nélkül, az sem olyan könnyű kérdés. Sokféle kétségünk támadhat, mint éppen a *th* végű angol szavak is mutatják, de ennek a fejtegetése maradjon máskorra.

Nagy J. Béla.

A boltok cégtábláinak magyartalanságai.

A kereskedelem nyelve, csakúgy, mint a mesterségeké, ma is telítve van még idegen elemekkel. De nagy a különbség a két csoport között. Iparosaink nyelve úgyszólván csak idegen szók alkalmazásában mutat romlást, a kereskedelem nyelvének arculatát azonban — jöllehet nincsen híján az idegen szóknak — az idegenszerű szerkezetek, szólások és szóhasználatok formálják ki.

Ezúttal az idegen kaptára szabott szók használatára idézek példákat, olyanokat, amelyek az üzletek tábláin ékeskednek.

A múlt század utolsó negyedében, részben későbbben váltak divatossá a *ház*, *palota*, *csarnok*, *szalon*, *sarok*, *forrás* utótagú összetételek. Az alábbi elnevezések nem csinált példák; a pesti utcán gyűjtöttem őket. Íme: *ruhaház*, *női (?) kabátház*, *harisnyaház*, *cipőház*, *kalapház*, *maradékház*, *divatház*, *szőnyegház*, *tapétaház*, *színes (?) bútortház*, *tükör- és üvegház*, *gumiház*, *gyémántház*, *virágház*, *gyümölcsház*, *vaj- és sajtház*, *csokoládéház*, *bonbonház*, *italház*; *tejszarnok*, *divatcsarnok*; *ruhaszalon*, *cipőszalon*, *kalapszalon*, *fűzőszalon*, *autószalon*, *fagyaltszalon*; *ruhasarok*; *szőnyegforrás*, *tűzelőforrás*.

A legelterjedtebbek a *ház* utótagú összetételek. A németben a *ház* szónak — akár az *udvar*nak — régi időktől fogva olyan jelentései is vannak, amelyek nyelvünkben ismeretlenek. Egyikükből fejlődött ki üzleteknek *Haus* utótagú összetétellel való jelzése. Ennek mintájára létesültek aztán a *Palast*, *Halle*, *Salon*, *Ecke*, *Quelle* utótagú összetételek.

Amde ezeknek a szóknak nemcsak német észjárásból fakadó használatát kell kifogásolnunk. Hibás a szerkezetük is. Szerkezetet még kevésbé lehet fordítani, mint szókat. Pedig nyelvünk szellemének kirekesztésével ezt cselekszi a fordító, s a fordítás művészetét a fényképezés mesterségével pótolja. Azért, mert *Butter* = *vaj*, *Haus* = *ház*, *Butterhaus* nem *vajház*. A fordító nem tudja ugyanis, hogy *Butterhaus* birtokos, *vajház* meg — akár *téglaház*, *faház* — téglából, fából épült házat, azonképpen *gumiház*, *csokoládéház*, *vajház* stb. gumiból, cso-

koládéból, vajból készült házat jelent. Márpedig világos, hogy a boltos nem ezt akarja hirdetni, hanem azt, hogy az üzletében gumi, csokoládé, vaj kapható.

De semmi szükség sincs a *házra* és társaira. Kifogástalanul megteszi az *üzlet*, a *kereskedés* és a XV. században meghonosult, újabbak ok nélkül elhalványodó *bolt*. De lehetőleg ne összetételben használjuk őket, hanem, nyelvünk természetének megfelelően, jelzős szerkezetben. Ebben a tekintetben igen örvendetes példára hivatkozhatunk: mostanában egyik-másik *dohányáruda dohánycs boltta* vedlett. Mondjunk tehát *ruhás boltot*, *cipős boltot*, *virágos üzletet*, *gyümölcsös üzletet* stb. Igen sokszor azonban az -s képzős melléknév főnévül van lefoglalva, ezért bajosan honosodna meg a jelzős szerkezet. Ilyenek a *kalapos, tejes, fagyaltos, autós* stb. Itt megtarthatjuk a jelzős összetételt: *kalapüzlet, tejüzlet, autóüzlet* stb.

A *szalon, csarnok, palota* utótagú összetételek ellen az elmondottakon kívül még egy ok szól, az, hogy ízléstelenül túlzóak.¹

Eléggé elterjedtek az *otthon* szót magukban foglaló üzleti elnevezések is: *kalap otthon, gyermekruha otthon, paplan otthon, rövidáru otthon, bútor otthon* stb. Az *otthon*-os szerkezetek divatja nem idegen származású, de nem különb a jövővényeknél. Használói nem ismerik a szó jelentését, — be sokszor kell ezt megállapítanunk! — nem tudják, hogy tárgynak nincs otthona, otthona csak az embernek van. Az *otthon* helyébe is az *üzlet, bolt, kereskedés* kívánczik.

A kifogásolt papírszagú kifejezések közül szerencsére csak kevés, a *kávéház, áruház, tejcsarnok* tudott eddig gyökeret verni. Ezek ellen a megrögzött „nyelvi tények” ellen igen csak hiába hadakoznánk. De a többi fattyúhajtástól egy kis igyekezettel megszabadulhatunk, kiváltképpen akkor, ha a kereskedelem nyelvének javítása érdekében valamelyik kereskedelmi szervezet — az Ipar- és Kereskedelmi Kamara vagy a Baross Szövetség vállalná ezt a ma még nem is nehéz tisztogató munkát.

Loványi Gyula.

¹ Ennek az előkelősködő nagyzásnak megnyilvánulása az is, hogy némely vasúti állomás, megállóhely pöttömnyi váróhelyiségét a *Wartsaal* mintájára *váróteremnek* nevezik, *várószoba, várókely, várókelyiség* helyett.

SZÉLJEGYZETEK

Tűnik. Helyesel. — A legújabb regényekben és regényfordításokban únos-úntalan találkozunk ilyen kifejezésekkel: „Ügy tűnt neki, mintha csak álmodna“; „Nekem úgy tűnik, hogy már egyszer találkoztunk“; „Nekem úgy tűnt, hogy nagyon fel volt háborodva“. Aki így ír, nem gondolja meg, hogy mikor egy nagyon ritkán használt igénk föllevenítésével akarja gazdagítani a magyar szólásmódot (= frazeológiát), volta-képpen szegényíti, mert amennyiben rajta áll, több olyan kifejezést kiszorít a használatból, amely jobb és helyesebb. Miért tűnik neki szebbnek a „tűnik“, mint a tösgyökeres *látszik, tetszik, rémlik, hiszi, képzelet* stb.? Mindezeket elhanyagoljuk és veszni engedjük az egy *tűnik* kedvéért, amely a régi nyelvben azt jelenti, hogy valamivé *változik*, újabb időben pedig legfeljebb igekötővel együtt (feltűnik) kaphat a „látszik“-kal, „tetszik“-kel rokon értelmet, s a helyes nyelvhasználatban inkább csak igekötőkkel fordul elő (*kitűnik, letűnik, előtűnik*), valamint ilyen összetételben: „szembetűnik“.

Egy másik fonák kifejezősmód a *helyesel* igének szintén igen sűrűn olvasható helytelen használata, amelyet egyszer már szóba hoztam e folyóiratban. De nem árt a jogos hibáztatást megismételni. Egyik jeles írónk regényében olvasom: „Már tegnap közöltem magával a tervemet, és maga *helyeselt* nekem“. Az ember nem hisz a szemének! Miért nem: „*helyeselte*? Hiszen *helyesel* tárgyas ige, s a tárgya, ha nincsen is mellette, oda értendő. Vannak ugyan tárgyas igék, amelyek tárgyatlan alakban is használatosak, minthogy tárgyuk már magától értetődik. Ha azt olvassuk, hogy az öreg borbély „már régen nem *borotvált*“, tudjuk, hogy *vendégeit* nem borotválta. Ha a szobalány „*terít*“, tudjuk, hogy *asztalt* terít; ha a lovász „nyergel“, tudjuk, hogy *lovat* nyergel. Arról azonban, aki *helyesel*, még nem tudjuk, mit helyesel, ha a helyeslés tárgya már nem volt említve. Tehát mindig *valamit* helyeslünk, nem *valakinek* helyeslünk a helyeslés tárgyának megnevezése nélkül. Ilyen ez a már régebben méltán hibáztatott kifejezés: „Végül arra *figyelmeztetek*“ a figyelmeztetés tárgyának („mindenkit“ vagy „figyelmeztetem a t. közönséget, hallgatóimat stb.”) megnevezése nélkül. A hangversenyek műsorában is gyakran olvassunk ilyet: „Énekel N. N., zongorán *kísér* X. Y.“ Helyesen: *kíséri*, mert *kísér* tárgyául legfeljebb azt gondolhatjuk: *valakit*, már pedig a műsor egy bizonyos megnevezett személyt említ, akinek énekét a zongorázó kíséri.

Azt hiszem, hogy a *helyesel* igének hibás használatát német hatásnak köszönhetjük. Az idézett mondást t. i. a német így fejezné ki: „Ich habe Ihnen meinen Plan gesagt, und sie stimmten mir bei“ (vagy: „haben mir beigestimmt“), tehát nem tárgyas igével. A *helyesel* nekem tehát germanizmus.

Csengery János.

Alázatos tiszteletem! — Loványi Gyula a Msan XII. 142–144. lapjain foglalkozik a német nyelvből hozzánk átkerült néhány köszönési formával. Ezek közé sorolja a ma már meglehetősen elterjedt *alázatos tisztelettel* és a *tiszteletem!* szólást is, eredetükről és elterjedésükről azonban nem nyújt pontos magyarázatot. Ezt akarjuk pótolni a következőkben.

Kétségtelen, hogy mind a két szólás a régi „k. u. k.“ német kato-

nai nyelvből került át fordítás útján nyelvünkbe. Aki szolgált valaha az egykori közös hadseregben, az jól emlékezhetik rá, hogy a tisztok előjáróikat és feletteseiket szolgálaton kívül a (*Meinen*) *gehorsamsten Respekt!*, *illetőleg* (*Meinen*) *Respekt!* kifejezéssel üdvözölték, többnyire elhagyva előle a birtokos névmást, sőt még magánlevélben is megkívánta használatukat az illendőség. A *Gehorsamsten Respekt!* kifejezéssel a rangban magasabban állót, tehát pl. a főhadnagynak a törzstisztet, a *Respekt!* szólással a rangban közelebb állót vagy az olyan tisztet volt szokás üdvözölni, akivel bizalmasabb viszonyban volt az ember. Ez a köszönési forma nagyon elterjedt már a háború alatt még a honvédtisztek közt is, természetesen nem német, hanem magyar szöveggel, a háború után pedig a sok leszerelt katonatiszt megtartotta és elterjesztette polgári érinkezésben is az *alázatos tisztelem!* és *tiszteletem!* köszönési formát. Az *alázatos tisztelettel* mint udvariassági záradék tulajdonképpen levelek végére való s nem köszönési formának. Mind a két, *illetőleg* mind a három kifejezés tehát a német katonai nyelvből került hozzánk, s nincs rá semmi szükség, hogy használatban maradjanak nyelvünkben.

Ruhmann Jenő.

Minden további nélkül. — A címül irt szólás a német *ohne weiteres* meztelen tükröképe. Dengl János „kiirthatatlan nyelvténynek“ nevezi. Igaz, valamikor erősen divott ez a *menten, habozás nélkül, szó nélkül, minden tekintőre* nélkül helyett használt ellenszenves kifejezés, vagy két évtized óta azonban elhalófélben van, mind ritkábban találkozunk vele. Csinján kell bánnunk a „nyelvi tény“ jellegének adományozásával, kiirthatatlanságának megállapításával.

Amde legújában olyan tüneteket észlelünk, mintha a Magyar Távirati Iroda fordításaival csakugyan a nyelvi tény jogaihoz akarná segíteni a németes szólást. A berlini TP-iroda egyik hírének így fordítja a Magyar Távirati Iroda (1942. VI. 25.): „...Hopkins úr... *minden további nélkül* kijelentette...” Menteni nem, de magyarázni lehet ezt a germanizmust: a meggyengült nyelvérzék nem képes megakadályozni a szó szerinti fordítás fonákosságait. De vajjon mit szóljunk ahhoz, hogy olasz szöveg fordításában is ráakadunk a sült németességre? Az egyik olasz hivatalos jelentés fordítása (1942. VI. 9.) ugyanis így szól: „Gyalogsági kötelékeink *minden további nélkül* visszaverték a páncélos haderőktől támogatott ellenséges támadásokat”. Nem ismerem az olasz szöveget, de nyilvánvaló, hogy nincs meg benne a Paul Herman Deutsches Wörterbuch³-ja szerint a *fern*-nel azonos *weit* szónak egy jellegzetes német szó-lásban élő fogalma. Nincs tehát helye a fordításban sem. Egy elaggott germanizmusnak olasz szövegbe oltása, merőben meglepő jelenség az idegenszerűségek tövises vadonjának edzett vándora számára is.

Loványi Gyula.

Született doktor. — A németes *Fekete Antalné született Fehér Anna* jelölésen azért akad meg a magyar észjárás, mert annak feltüntetését, hogy a férjes asszonyok is születnek, merőben fölöslegesnek tartja. Nemrég az alábbi szerkezetre — a neveket megváltoztattam — bukkantam: *Dr. Gerencsér Istvánné született dr. Kemenes Ibolya* (M. Nemzet 1943. VIII. 15.). Amennyire fölösleges Feketéné nevében a *született* szó, annyira helyénvaló a második szerkezetben, hiszen rendkívüli eseményt jelent be, azt, hogy valaki doktorkisasszonynak született. Kifogásolni csupáncsak azt lehet, hogy a hír nem felel meg a valóságnak: a doktori cím tudva-

levőleg nem örökölhethő. Ennélfogva dr. Gerencsér Istvánné sem *született* doktor, hanem *született* Kemenes Ibolya. Ezt meg szó nélkül elhiszünk neki. A helyes szerkezet: *Dr. Gerencsér Istvánné Kemenes Ibolya dr.*

Loványi Gyula.

Zsomboly, zsombolyáz. — (L. Msan XIII, 23 és 51). A *zsomboly* szót Zolnai Gyula kételkedéssel fogadja, Nagy J. Béla egy-két adatot közöl, részben lelőhely nélkül.

Én magam a *zsomboly* szóval többszázszor találkoztam, a földrajzi, turista, barlangkutató irodalomban (folyóiratokban, útikalauzokban) általánosan használatos. Egy-két példa: „Kisebb társaság indult a Torna-görgőtől mintegy 2 órára... lévő Ördöglyuk néven ismert *zsomboly* fel-tárására.” „Kessler Hubert dr. ... és e sorok írója lementek a *zsombolyba*.” E cikkben még 5-ször fordul elő a *zsomboly* szó. (Turista Értesítő 1943., 81. l.) — „A Budapesti Egyetemi Turista Egyesület Barlangkutató Szakosztálya... tagjai összesen 24 barlangban és 11 *zsombolyban* folytattak kutatást.” E kis közleményben még 4-szer szerepel a *zsomboly*. (Turista Élet 1943., 144. l.) — „Hazánk legmélyebb *zsombolya* ... a Kiskőhíti *zsomboly* (népiesen Feneketlen lyuk).” A cikkben a *zsomboly* még 11-szer fordul elő. (Turisták Lapja 1943., 194. l.) — A *zsomboly* mibenlétéhez l. Kessler Hubert cikkét: *A zsombolyok keletkezéséről* (Barlangvilág II. évf.).

A *zsombolyázás* viszont a mezőgazdasági szakirodalomban szerepel. A Duna-Tiszaközi Nagykőrösi Hírlap 1943. május 8-i számának egyik hosszabb cikkében fordul elő a következő mondat: „A sumac cukoreirok ... kitűnő takarmány, etethető zölden, éretten, *zsombolyázva*, silózva.”

Csehély Aladár.

Szegedés. — A „hexenschuss” fogalmára a kitűnő nyelvvédő könyv a „derékidegzsába” szót ajánlja. Elismerem, ez a szó teljesen fedi a fogalmat, de kicsit hosszú és orvosizű. Van erre a magyar népnek rövidebb és szebb szava is, a „*szegedés*”. Zalában, Vasban, Somogyban és Veszprém egyes részein ezt a szót széltiliben használják.

Pogány Kázmér.

KÖNYVSZEMLE

Vitéz Rózsás József: Magyarosan, katonásan. Segéd-könyv a katonai írásmód („írálytan”) oktatásához. I. rész. Harmadik bővített kiadás. Budapest, 1944., 98 lap. Stádium-kiadás. Beszerezhető példányonként 6 pengőért a honvédségi szolgálati könyvek és nyomtatványok kiadóhivatalában (Pallas rt., Rózsa-u. 111.) vagy az Eggenberger-könyvkereskedés útján.

A szerző könyvét katonáknak szánta, hogy megismerjék belőle nyelvünk szerkezetét, rokonságának és történeti fejlődésének kérdését, s megtalálják benne azt a megbízható kalauzt, amelynek segítségével beszéd- és írásmódjukat kiművelhetik s a káros idegen elemektől megtisztíthatják. „A katonának kötelessége, — olvassuk az előszóban — hogy a szolgálati érintkezésben kifogástalan nyelvet használjon. De nemzetevelő hivatásához tartozik az is, hogy a magánéletben is, mindig és min-

denhol kitűnjék beszéd- és írásmódjának tiszta magyarossággal is."

A könyv tehát elsősorban a magyar katonai nyelv művelésének ügyét van hivatva szolgálni. Ezt a nyelvet az osztrák hatás elárasztotta idegenszerűségekkel, állapítja meg a szerző, mert a szabályzatokat legtöbbször csak lefordították szolgai módon magyarra, az írásbeli érintkezés formáit pedig szinte betűszerint vették át. Az idegenszerűségek közül sokkal inkább veszélyesek a szerkezetbeliek, mint az idegen szavak. Elkerülésüknek legbiztosabb módja az, hogy igyekszünk magyarul gondolkodni s a nyelvbeli fegyelmezés segítségével magyar öntudatunkat növelni.

A magyar nyelvben előforduló idegen elemeket ismertető részben előbb az idegen származású szavakról szól, azután az idegenszerű szerkezeteket és szólásokat tárgyalja. Az idegen szavak kérdésében álláspontja mérsékelt. „Ne használjunk fölöslegesen idegen szavakat! De ha a szükség néha rákényszerít, inkább használjuk az eredeti idegen szót, mint az esetleg helytelen új képzést, mert ez utóbbival többet ártunk, mint használunk.” (36. l.) A szerző jegyzékbe foglalta a gyakrabban előforduló fölösleges idegen szavakat; összeállításában a művelt köznyelv, a hivatali és katonai élet igényeire volt tekintettel. Itt mutatunk rá egy helyesbítésre szoruló tévedésre: a 35. lapon jegyzetben említett tanulmány (*Van-e szükség nyelv-művelésünk irányítására?*) szerzője nem *Zolnay Béla*, hanem *Zolnai Gyula*.

Az idegen származású szavakról szólva a szerző ajánlatosnak tartja, hogy a köszöntésül használatos *servus!* szót irtuk ki nyelvünkéből, bár — mint maga megvallja — nincsen pontos magyar kifejezés rá. Ne vegye tőlünk rossz néven, ha ezt jószándékú túlzásnak minősítjük. Nyelvünk tisztaságát nem az olyan szavak veszélyeztetik, amelyek régi, latinos műveltségünk emlékeként hozzátartoznak az egész magyarság szókincséhez. És nem is volna olyan egyszerű a *servusz* kiszorítása, hiszen a szerző maga is azt írja róla, hogy köszöntésekben általánosan használják. Néhány sorral alább pedig a nyelvtisztítás feladatának főként az idegenszerű szófüzések, szólások és mondat szerkezetek üldözését tekinti, „mert ezek a nyelv épségét, eredetiségét, életerejét támadják meg”.

A 3. kiadáshoz írt előszóban a könyv szerzője röviden összefoglalja mindazokat a kezdeményezéseket, amelyek másfél évtized óta a magyar nyelvhasználat tisztasága és helyessége érdekében történtek. A legújabbról folyóiratunkban is többször szó esett: 1943-ban megalakult a Vitézi Rend Zrínyi Csoportjainak központi vezetősége keretében a *Katonai Nyelv-művelő Bizottság*, melynek feladata a magyar katonai nyelv magyaros tisztaságának megőrzése és korszerű fejlesztése. Ugynezt a célt szolgálja tanulságos könyvecskéjével a szerző is.

P. I.

LAPSZEMLE

Antenna. 1944-i évf. 21. sz. — *Innen-onnan.* „Ismételten föl kell hívunk a rádiót arra, ellenőrizze jobban előadóit és felolvasóit, vajjon nem terjesztik-e éppen a rádió útján a magyartalanságokat... Minden előadást, minden közlésre szánt szót jó magyar érzékű ember vizsgáljon át, mielőtt a mikrofon elé kerülne! Ez a cenzúra talán minden más cenzúránál fontosabb a rádiónál.“

Jó egészséget! 1944-i évf. 6. sz. — *H. Z.: Rendelkezik, részesül, általa aláírt...* A cikkíró a társadalombiztosításban használt néhány szót pellen-gérez ki. Valakinek az írásában ez a kifejezés fordult elő: „gyenge szívvel rendelkező“. A szívnek lehet *hibája*, de azzal nem rendelkezik, hanem az van. Ezt a „van“-t a „rendelkezik“ szóval igyekeznek a rövidségtől iktató negédesek kiirtani. A *részesül* ige helyére is néha más kívánczik. „Aki-nak nincs kellő tagsági ideje, az szolgáltatásban nem részesülhet.“ Sokkal egyszerűbb, ha így mondjuk: szolgáltatást nem kaphat. „Vannak jó ma-gyar kifejezések a „részesül“ állítmánnyal. Például rossz bánásmódban ré-szesül, de ez nem abban nyilvánul, hogy pofonban részesül, hanem pofont kap.“ Az „általa aláírt nyugta vagy nyilatkozat“ kifejezésben a jelző tel-jesen fölösleges, mert ha nincs aláírva, se nem nyugta, se nem nyilatko-zat. Ha minden áron meg akarjuk említeni az aláíró személyt, mondjuk röviden így: „X. nyugtája vagy nyilatkozata“.

Magyar Nyelv. 1944-i évf. 1. sz. — *Pais Károly: Köznyelvi kiejtő-sünk egy furcsaságáról.* Az Úr imája kezdetét gyermekek és felnőttek, karban és egyenként így imádkozzák: *Miatyánk || Ki vagy a mennyek-ben || szenteltesd meg a Te neved || stb.* Ez a hangsúlyozás nemcsak hi-bás, hanem valójában értelemzavaró is. A *ki* vonatkozó névmást nem lehet hangsúlyozni, mert akkor megszűnik vonatkozó névmás lenni; a hangsa-lyos *ki* csak kérdőnévmás vagy igekötő lehet. „Ha értelem szerint mondjuk el a kiragadott mondatot, a *vagy szót, az állítmányt kell hangsúlyoznunk, illetőleg azt is. A szólam főhangsúlyát mindenképpen a határozó: a mennyekben hordozza.*“ *Pais Károly: Szökelő kórház.* A cikkíró nem ta-lálja megokoltnak azt a hibáztatást, amelyben a címben írott jelzős kife-jezést a Msn. egyik kisebb cikke részesítette. „A *szökelő-kórház* a katon-a-nyelv szülötte, nyilván némileg humoros színezetű elnevezés, s azok szá-mára, akik katonák voltak, pompásan találó és szemléltető is.“ A kifejezés helyes vagy heiytelen voltát a *szökel(l)* katonanyelvi jelentése döntheti csak el. „Aki *szökel(l)*, az a pillanatnyi helyzetnek és a szükségnek meg-felelően gyorsan és gyakran változtatja a helyét. Az arcvonal mögött fel-állított „szökelő-kórházak“ pedig tökéletesen ugyanazt csinálják.“ — *Koncz Endre: Előír.* A Magyar Nyelvtör többször megróttta ezt az ígét mint ger-manizmust. A Nyelvtörténeti Szótár adatai alapján az *előír*-t nem szük-séges legújabbkori germanizmusnak tartani, hanem igen régi latinizmus-nak is tekinthetjük. — *Kemenes Pál: A népek, akik... A népek, ame-lyek...* (Válasz egy kérdésre). *A népek, akik* akkor helyes, ha értelme: emberek. Pl. „A vásáron a népek, akik a faluról bejöttek, mindent összevásároltak.“ De ebben a mondatban: „A finnugor népek, akik halá-szatból-vadászatból éltek az őshazában, Krisztus születése előtti századok-ban az őshazából szétvándoroltak“ — az *akik* helyett *amelyek*-et kell ír-nunk. — *Melich János: Chyzer.* Chyzer Kornél, ez a nagyérdemű magyar

orvos, közegészségügyünk újjászervezője nevét *Cízer*-nek ejtette. A cikk-író legalább így hallotta olyanoktól, akik személyesen ismerték őt. A *Cízer* ejtést jó volna a M. Tud. Akadémia helyesírási szabályainak 7. §-ában a *Cházár* (olv. *Császár*), *Aachs* (olv. *Ács*) stb. tulajdonnevek közé beiktatni. — 1944-i évf. 2. sz. — *Zolnai Gyula: Felebb, fölebb vagy fellebb, föllebb?* (Válasz egy kérdésre.) A legrégibb akadémiai helyesírási szabályzatok a *felebb, fölebb* alakot tartották helyesnek. Egy későbbi kiadás elveti ezt az írásmódot s a kiejtés elve alapján a *följebb, feljebb* írásmódot kívánja. A kettős *l*-lél való írásmódot az 1901-i lényegesen módosított szabályokban találjuk először. Ennek szójegyzékében s az akadémiai helyesírási szabályoknak valamennyi azóta megjelent kiadásában a *fellebb ~ föllebb* és *feljebb ~ följebb* írású alakokat egyaránt helyesnek mondja az Akadémia. „A *fellebb ~ föllebb* és *feljebb ~ följebb* megállapításban két helyesírási elv alkalmazása figyelhető meg. A *feljebb ~ följebb*-ben a szóelemzés érvényesül, amely a *j* elemmel bővült középfokban ez elemnek föltüntetését is megkívánja: *fel-j-ebb ~ föl-j-ebb*. A *fellebb ~ föllebb* írásmód viszont a mai műveltnyelvi kiejtésen alapszik.” — *Loványi Gyula: Szőnyegre hoz*. Ez a szólás a német *aufs Tapet bringen* átvétele. Szarvas Gábor a Bach-korszak emlékének tartotta, de megvan korábban is nyelvünkben, hiszen szótározva is megtaláljuk Ballagi 1846-i szótárában. A régi nyelvben több jelentésben kerül elő a *szőnyeg*: *asztal-szőnyeg, dívón-szőnyeg, falra való-szőnyeg*. A *szőnyegre hoz* jelentése tehát: „szőnyeggel leterített tárgyalási asztalra hoz”. A szólás a németen kívül megvan a francia, olasz, angol és még számos más nyelvben is. A német a franciától vette át, a mi nyelvünkben német hatásra honosodott meg a XIX. század első harmadában, amikor még nem homályosult el a *szőnyeg* régebbi „asztalterítő” jelentése. Ebben az időben a német *Tapet(e)* szónak már csak „kárpit” volt a jelentése, nyelvünk tehát a maga szellemében alkotta meg a politika és az újságírás ma is divatos szólását.

Pesti Hírlap. 1944. május 2. — *Halász Gyula: Ne írjunk Mindent Nagy Betűvel!* Hozzászólás Biró Izabellának a nagy kezdőbetűk járványos elharapódzásáról írt cikkéhez (l. Msn. 1944. 1. füz.). A század elején az úgynevezett nyugatosokat vádolták a nagy betűk szertelen kedvelésével. Ez a mostani nagybetűs divat egy sokkal régiebbnek a föltámasztása, és semmi köze sincs a költői nyelvhez. „A nagy kezdőbetű elharapódzása már-már odáig fajul, hogy idestova minden főnevet nagy betűvel fogunk írni — csupa alázatos tiszteletből.” Reméljük, hogy a Nagy J. Béla szerkesztésében most készülő helyesírási szótár minden bizonytalanságot eloszlat majd a helyesírásnak ebben a kényes kérdésében is. — 1944. jún. 14. — *Halász Gyula: Ne írjunk mindent egy szóba!* A szavaknak szükségtelen és okatlan egybeírása sokszor megmásítja mondanivalónk értelmét és meghamisítja a kiejtést is. A helyesírás és a kiejtés kölcsönösen hatnak egymásra, s az elharapódzott helyesírási hibák hovatovább beszédünkön is kiütköznek. A mindent egybeírás járványos betegségére néhány évvel ezelőtt Biró Izabella hívta fel figyelmünket a *Magyarosan*-ban megjelent cikkében. A cikkíró nagyszámú példát idéz belőle a helytelen egybeírásra, megtoldva a maga leleteivel. Ide írjuk az egyiket: „...a nemzet szószerzős értelmében vérségi kapcsolat”. Ez már nem puszta helyesírási hiba, hanem értelmetlenség. Kellő mértéktartást ajánl a szavak egybeírásában akkor is, ha értelem szerint netán igazolható egyik vagy másik szószórnyeteg (pl. *távolbalátótelefonközpont, kokaincsempészbandavezér*). — 1944. jún. 20. — *Bory István: Ne írjunk mindent egy szóba!* Bizonyos esetekben

mást jelent az egybeírott szó, mint amit külön írva jelentene. Példa erre a „hősnő“. Széchy Mária „hős nő“ volt Murány várában s „hősnője“ Gyöngyösi, Petőfi vagy Arany róla szóló költeményének. Van olyan nő is, aki regény „hősnője“, de egyébként távol áll minden hősiességtől. A szabálynak a fordítottja is igaz: ne írjuk külön azt, ami egybetartozik, mert más fogunk vele kifejezni, mint amit akartunk. „Éjjeli zene“ külön írva éjjel előadott valamilyen zeneszámot, egybeírva szerenádot jelent.

FIGYELŐ

Rádiós nyelvművelés.

A rádió, századunknak ez a nagyszerű találmánya, igen fontos és sokrétű szerepet játszhat a tömegek lelki gondozásában. Olyan lehetőségeket nyújt az iskolából kikerült és ezért nehezen elérhető népesség művelése terén, amilyenekről egykor nem is álmodtak. A népművelésnek ezek az új lehetőségeivel foglalkozik *Kilián Zoltán* tanulságos könyvecskéje (Rádiós népművelés, Bpest, 1944. 132 l. Kiadja a M. Kir. Orsz. Iskolán kívüli Népművelési Intézet). Ebben a szerző a rádió nyelvművelő hatásainak is szentel néhány lapot: megjegyzéseinket ehhez a részhez fűzzük.

Mindenekelőtt figyelmet érdemel a rádió nyelvegységesítő hatása. Az irodalmi használatban és a műveltek érintkezésében kialakult és megszilárdult művelt köznyelv terjesztését manapság elsősorban a rádiótól várjuk. Valamikor a színpadra hárult az a szerep, hogy a helyes kiejtés és nyelvhasználat tanítómestere legyen, de tudjuk, hogy mily maroknyian kevés a színházlátogatók száma, s ráadásul legtöbb színházunkban inkább rontották, semmint művelték a magyar nyelvet. Hogy az egységes köznyelv kialakításának mi a jelentősége, azt felesleges részletesen taglalni. A nyelv elsősorban társas képződmény: a társas érintkezés fontos eszköze. Minél egységesebb és egyértelműbb, annál jobban megfelel hivatásának. Csak egy kapásból vett példa a szóhasználat terén: a *Morus* neve a tiszai részekben *eperfa*, Dunántúl *szederfa*, e miatt a selyemhernyó tenyésztésével foglalkozó füzetét a minisztérium kétféle változatban volt kénytelen kiszedetni. A nyelv irodalmi hatásának pedig valósággal első feltétele az egységesített köznyelv, mert a szavak, szólások, szerkezetek nem lehetnek más-más értelműek és hangulatúak az íróknak és az olvasónak.

Igen nagy feladat vár a rádióra a beszédkultúra megalapozása terén is. Sokszor megállapították már, hogy beszédkultúránk még igen a kezdet kezdetén áll, legnyomatékosabban *Kodály Zoltán A magyar kiejtés romlásáról* 1937-ben tartott előadásában. Azóta a helyzet nem sokat javult. A helyes és szép kiejtés erős várát a rádióban kellene kiépíteni, ennek a szellemi építménynek ma még csak igen szerény alapjai mutatkoznak. Az volna jó, ha a rádió műsorközlői, előadói, előadóművészei valahányan helyes és szép kiejtéssel beszélne; tudjuk, hogy ezt az eszményt a gyakorlatban sohasem sikerül majd teljesen megvalósítani. De legalább a műsorközlőket, akiket — Kilián Zoltán szerint — „a közönség a beszéd kiválasztott művészeinek tart“, kellene feltétlenül ránevelni a mintaszerű és magyaros kiejtésre. Különböztessék meg pontosan a hosszú és rövid magánhangzókat és mássalhangzókat, ügyeljének a magánhangzók kellő nyíltságára vagy zártságára; hanglejtésük, beszédrítmusuk magyaros legyen. Ezeknek a követelményeknek nem minden műsorköz-

lőnk beszéde felel meg. A napokban az esti híreket hallgatva csak kapásból a következő ejtések jegyeztem fel: *lakosság, ime, a pincében üllő, tulerő, rendkívül, tanusítottak, ujonan, folyóirat, egyuttal, gyanu*. Ugyanennek a hírolvasónak a hanglejtése fárasztóan egyhangú volt; igaz, hogy elég sebesen olvasott, de ez nem ok arra, hogy különféle erősségű hangsúlyokkal és a hangmagasság kellő változtatásával ne tagolja szövegét, sőt ez igen szükséges is, különben nehezen értjük meg a gyors beszédet. Ami a magyaros ízt illeti, a legtöbb műsorközlő beszédében nélkülözzük, meglátszik rajtuk a főváros nyelvrontó hatása. Mert sajnos, fővárosunk a helyett, hogy pl. Párizs mintájára a szép beszéd fellegvára volna, az a hely, ahol a vidékekről feljövők is előbb-utóbb elszoknak magyaros zamatú beszédtagolásuktól és hanglejtésüktől és rákapnak arra az utálatos, furcsán éneklő beszédmódra, melyet részletesebben ismertetnem talán felesleges.

A magyaros ízről szólván meg kell emlékeznünk a rövid zárt *ē* kérdéséről. Ismeretes, hogy a magyar nyelvterület legnagyobb részén különbséget tesznek a rövid zárt *ē* és nyílt *e* között (*embēr, kēnyér*). Ez a különbségtétel igen színessé és izessé teszi a magyar beszédet, a nyelvünkben gyakran előforduló *e* hang egyhangúságát segít enyhíteni. Nos, a műsorközlők egy része nem *ēzō*, másik részük túlságosan gyöngén, szinte alig észrevehetően különbözteti meg a rövid zárt és nyílt *e*-t. A főváros lakóinak túlnyomó hányada nem *ēzik*: ennek oka a nagy tömegben jelenlévő idegen eredetű lakosság nyelvi tompasága az efféle finomságok iránt. Sőt van olyan vélemény is, mely az *ēzést* póriasságnak minősíti, ez bizonyára azoktól ered, akik nem tudnak *ēzni*, s ez a fogyatékoság talán bosszantja őket. Bizonyos az, hogy az *ēző* nyelv magyarosabb, kedvesebb hangzású; kíváncsi tehát, hogy a műsorközlők beszéde is *ēző* legyen. De meg lehet-e őket tanítani az *ēzésre*, — amint Kilián Zoltán óhajtja — vagyis lehetséges-e, hogy a nem *ēző* megtanulja az *ēzést*? A feladat sokkal nehezebb, mint sokan gondolják. Mindenesetre igen sok kitartás és gyakorlat kell hozzá; mert azt a 4—500 szót, melyben az *ē* előfordul, még elég hamar meg lehetno jegyezni, de a nehézség ott kezdődik, amikor a szavak ragozására és képzésére kerül sor. A kérdés megérdemelné, hogy hosszabban ismertessük, de itt most nincs erre tér. A problémát egyébként egyszerűsíti az a körülmény, hogy a műsorközlők, de még az előadók is, mindig leírt szöveget olvasnak fel, tehát a nem *ēzők* is, megkülönböztethetik a zárt *ē*-t, csak ezt előbb a szövegben valakinek meg kell jelölnie.

Nem kevésbbé fontos a rádió feladata a nyelvhelyesség terén. Mivel a rádió szavát szerte az országban milliók és milliók hallgatják, megbocsáthatatlan bűn, ha rádióhullámok bosszantó magyartalanságokat szórnak az éterbe. Ha a magyar emberek százezrei mindennap rendszeresen használva hallják pl. a *közel*-t az ilyenekben: *közel 30 harcikocsit elpusztítottak, közel kétmillió pengőt gyűjtöttek tegnap jótékony célra*, stb., akkor nem csoda, hogy lassankint senki sem fog fennakadni a *közel* idegen-szerű használatán, és a németességből végül is nyelvtény, kiirthatatlan és csakhamar nélkülözhetetlen szó lesz. Én magam is már annyira megszoktam, — a rádióban rendszeresen halljuk — hogy néha el is felejték felháborodni rajta. — Nem célunk itt a rádióban sürrien hallható magyartalanságok felsorolása, (csinos kézikönyvet lehetne belőlük szerkeszteni), csak még egy bosszantó jelenséget hadd említsek meg befejezésül: a szórendi hibák elburjánzását. Az újságírás nyelve szeljtében, hosszában használja a kirekesztő szórendet az összefoglaló rovására: a rádió hírszövegei is tele vannak efféle hibákkal. Ime néhány példa: *Olyan súlyosan rongá-*

lódott meg, hogy nem lehetett kijavítani. Pegu városát még szombat délután foglalták el. Az első postahivatal a Délvidéken már április 15-én kezdte meg működését. A repülőtéren több repülőgép pusztult el, stb. Ha ez sokáig így megy, eljön az idő, amikor az összefoglaló szörend ezekben a mondatokban furcsán fog hatni, mert annyira megszokta mindenki az igekötő hátravetését.

A nyelvművelés terén a rádió feladata nem merülhet ki abban, hogy időnként műsorára tűz egy-egy nyelvvédő értekezést vagy esetleg nyelvhelyességi tanácsadással szolgál. Mindez igen hasznos, de a legfontosabb mégis csak az volna, ha a rádió példájával tanítana a helyes kiejtésre és nyelvhasználatra. Ehhez az volna szükséges, hogy a műsorközlők és előadók mintaszerű kiejtéssel beszéljenek, s a rádióban felolvasott szövegeket gondosan átolvassák és helyesbítsék az erre a munkára alkalmazott *nyelvvédő lektorok*. Nem tudom, alkalmaz-e ilyeneket a rádió (a jelek nem erre vallanak), de annyi bizonyos, hogy a rádió megbírja, a magyar nyelv épsége megköveteli a nyelvtörök intézményesítését. Nemzeti ügyről van szó. Ezért pedig a legnagyobb áldozatra is késznek kell lennünk.

Bence István.

ÜZENETEK

H. V.-nak. Az *és* az irodalmi nyelv szava, a vele egyértékű *meg* pedig a népnyelvé. A nép sok helyen egyáltalában nem is használja az *és* kötőszót; *meg-et* vagy *aztán-t* mond helyette, az utóbbit többféle változatban, pl. *osztán, oszt*. Az irodalmi mesecím így szól: *Jancsi és Juliska*, a népies mesecím pedig: *A kis malác meg a farkasok*. Minthogy az *és* inkább az irodalmi nyelv szókinéséhez tartozik, választékosabb a *meg-nél*, tehát ünnepeles kifejezésekben az *és-t* használjuk: *Istenért és hazáért. Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében*. Van azonban több olyan kifejezés, amelyben a *meg* használata már megállapodott, pl. *egy meg egy, százan meg százan, át-meg átjárta, újra meg újra* stb. Ezeket nem kell finomkodva *és-sel* mondani. — Hogy az igazgatóság „*lebonyolítja* a tagok által jóváhagyott ügyeket”, ez csak annyit jelent, hogy *elintézi*, de nincs benne az, hogy az igazgatóság önállóan is dönthet, ennél fogva a *lebonyolít* értelmé ugyanaz, mint az angol *transact* igéé. A keresztülviszi itt idegenszerű volna (*carry through, durchführen*).

Kassai előfizetőnek. Aki azt mondja, hogy *alszok, dolgozok*, az népiesen beszél. Az irodalmi nyelv azonban ragaszkodik ahhoz a régebben általános nyelvszokáshoz, amely az *ikes* igéket néhány alakban másképp ragozza, mint az *ikteleneket*, tehát irodalmi nyelven így mondjuk: *alszom, dolgozom*. Helytelennek magában véve egyik sem helytelen, csak az egyik népies beszéd mód, a másik *meg* irodalmi szóalak. Sokszor írtunk már erről.

B. T.-nak. *Megjelenik, megszűnik, romlik, válik*: ezek a mai köznyelvben és irodalmi nyelvben bizony *ikes* igék. A *gyónik* is inkább *ikes*, nyilván az *áldozik* hatására. Így szoktunk beszélni: gyakran *gyónik* és mindennap *áldozik*; de tárggyal *iktelenül*: sokat *áldoz* jótékony célra. — *Megtéréseért és megtéréséért*: mind a kettő szokásos és helyes. Az *-ig* rag előtt is megvan ez a kétféleség: *megtéréseig* és *megtéréséig*. Az irodalmi nyelvben a hosszú magánhangzós változat a szokásosabb (*megtéréséért, megtéréséig*); a másik a népnyelvből való, ennél fogva azt sem lehet hibáztatni.

U. S.-nak. A szavakat nem kell nyakra-főre egybeírni. A *táborig posta*, valamint a *jövő békeesség* (vagyis az *elkövetendő békeesség*) is helyesen van két szóba írva. Hogy országunk jövőbeli békeessége és felvirágzása a haretéren *dől el*, az szintén hibátlan kifejezés, hiszen így beszélünk: a haretéren *döntik el*, lesz-e hazánknak a jövőben békeessége és felvirágzása.

G. N. L.-nak. Nagyon dicséretes és követni való példa, hogy valakinek hivatalfőnöki minőségében is gondja van az egyszerű, világos fogalmazásra, a kifejezés magyarosságra, s az alája rendelt tisztviselőket figyelmezteti a nyelvi hibák kerülésére. De persze jól meg kell fontolni, mit hibáztatunk, és különbséget kell tenni hiba meg hiba között. *Kérjük az ajtót betenni*: ez magyartalan szerkezet, mert az indogermán nyelveket utánozza; azok szoktak a *kér*-nek megfelelő igéjük után főnévi igenes szerkezetet használni. Magyarosan így van: *Kérjük, tegye be az ajtót, szíveskedjék betenni*. Németes a *képez* ige használata is az ilyenekben: Ez a város tulajdonát *képezi* (*das bildet das Eigentum der Stadt*); magyarosan: *a város tulajdona*. Németes ez a körülményeskedő kifejezés is: *kutatásunk tárgyává tettük* (*zum Gegenstand machen*), a helyett, hogy egyszerűen ennyit mondanánk: *kutatjuk vagy kutattuk*. Már az *ezen ház eladó* csak annyiban hibás, hogy az *ezen* mutató névmás régies benne. Azért vigyázni kell, hogy félreértés ne származzék a hibáztatásból, s a tisztviselők azt ne gondolják, hogy Petőfi is hibásan írta *Arany János*hoz című versében: „*Ezen* gondolatok elmém környékeztek.” A költő bátran írhatja régiesen is, de minek régieskedjék az egyszerű polgár, mikor a XX. században eladásra kínálja a házát? Írja csak úgy, ahogy ma szoktunk beszélni: *Ez a ház eladó*. — Eddig egyetértünk. Azt azonban már nem helyeselhetjük, hogy a *való* igenév használatát is eltiltsa valaki az effélékben: „Az oltóanyagokkal *való* takarékoskodás. Az igazságra *való* ráeszmélés.” Ez a tilalom már olyan túlzás, amelyet semmivel sem lehet megokolni. Hisz ilyen kifejezésekben a *való* használata régi sajátsága nyelvünknek, és a szerkezet kiválóan magyaros. A *való*-nak nem a használata hiba, hanem éppen az üldözése, mert megingatja az embereket nyelvérzékükbe vetett bizalmukban, s azt érhetjük el vele, hogy a szemükre vetett szószaporitástól *való* félelmükben majd *jóra való restség* helyett is *jóra restség*-et mondanak és írnak, ha arra tanítjuk őket, hogy a *való* mindig fölösleges. Természetesen nem buzdítunk senkit, hogy ennyire halmozza a *való*-t: „a törvénnyel *való* nyílt szembehelyezkedésre *való* uszítás”, mert itt a második *való* az egyhangúság elkerülésének kedvéért csakugyan elmaradhat, de elvszerűen mégse üldözzük ezt a magyaros szerkezetet. — Továbbá az sincs még kellően igazolva, hogy az *együttal* jelentésű *egyben* határozószó nyelvi hiba. Dengl János a németességek közé sorolja ugyan, de amivel azonosítja, az *unter einem* így volna magyarul szolgálai módon lefordítva: *egy alatt*, nem pedig *egyben*. Azonkívül a nép nyelvében is megvan az *egybe*, csak hogy ott a jelentése nem *együttal*, hanem *rögtön* (pl. *egybe* ott leszek).

A szerkesztésért Putnoky Imre felelős, a kiadásért Gergely Pál.
Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

MAGYAROSAN

**a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottságának
megbízásából szerkesztett és kiadott nyelvművelő folyóirat.**

A Magyarosan február, április, június, október és december hónapban jelenik meg. Előfizetés egész évre 2 pengő, egyes szám ára 60 fillér. Az előfizetési díjat a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalának 44.888. számú postatakarékpénztári folyószámlájára tessék befizetni vagy postautalványon beküldeni a következő címre: A M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatala, Budapest, V., Akadémia-u. 4.

Putnoky Imre szerkesztő lakása: Budapest, XII., Márvány-utca 35. (Kéziratok, cserepéldányok, könyvek.)

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottsága.

Elnök: Szinnyei Ferenc. — Helyettes előadó és a Magyarosan szerkesztője: Putnoky Imre. — Tagok:

Az Akadémia I. oszt. részéről: Alszegehy Zsolt, Bárczi Géza, Brisits Frigyes, Csathó Kálmán, Csefkó Gyula, Csengery Ferenc János, György Lajos, Horger Antal, Horváth János, Kéky Lajos, Kerecsényi Dezső, Klemm Antal, Kodály Zoltán, Laziczius Gyula, Melich János, Mészöly Gedeon, Mitrovics Gyula, Nagy József Béla, Németh Gyula, Pais Dezső, Rédey Tivadar, Sági István, Vikár Béla, Voinovich Géza, Zolnai Gyula, Zsirai Miklós.

Az Akadémia II. osztálya részéről: Lukinich Imre, Madzsar Imre, Nagy Miklós, Vladár Gábor.

Az Akadémia III. osztálya részéről: Gombocz Endre, Mikola Sándor, Szily Kálmán, Verebély László.

A Természettudományi Társulat részéről: Rapaics Raymund.

A Nyelvtudományi Társaság részéről: Techert József.

A Magyar Újságírók Egyesülete részéről: Tóth László.

A Magyar Rádió részéről: Cs. Szabó László.

Meghívott tagok: Bence István, Halász Gyula, Hindy Zoltán, Juhász Jenő, Loványi Gyula, Östör József, Pávó Elemér, vitéz Rózsás József, vitéz Somogyvári Gyula, báró Szalay Gábor, Tömöry Jenő.

Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható.

Aki anyanyelvét nem ismeri tüzetesen, az egy nyelvet se bírhat, az holta napjáig szellemi vakarcs, lelki nyomorék marad, izetlen, tartalmatlan és kedélytelen, s ha mégannyi nyelven gagyog is, minden nyelven csak légüres általánosságot mond.

Sehol a földgolyón nem foglalkoznak oly keveset az anyanyelvvel, mint a mi iskoláinkban.

A természet csak egyetlen édesanyát adott nekünk, csak egyetlen édes anyanyelvet.

A nyelvtisztításnak van határa: a mindenkori lehetőség és ízlés, de a nyelvpisztkítésnek nincs határa: az végtelen, mint a pongyolaság és az ízléstelenség.

A nyelvtisztaság a belső arány és szépség parancsa. Ez a mi magányunk daca, a mi egyedülálló, rokonatlan, ázsiai nyelvünk büszkesége és erkölce.

Sehol a „művelt nyugaton“ nincs oly gyökértelen, setesuta, nemzetközi hóbort, olyan szolgalelkű, gyáva, gerinctelen törleszkedés más népek nyelvéhez, mint nálunk. Ott abból az elvből indulnak ki, hogy aki anyanyelvét szóban és írásban derekasan tudja, az már művelt ember és elérhet a legmagasabb polera. Nálunk, a „nemzeti öncélúság“ országában az ellenkező a divat.

Az idegen szóknak szállást adhatunk, de aztán kivernek bennünket tulajdon házunkból. Nem maradnak vesztég. Kenyert kérnek, nem gazdagodást jelentenek, hanem szegényedést.

(Kosztolányi Dezső: Erős várunk, a nyelv c. művéből.)

XIII. ÉVF.

1944.

4. FÜZET.

MAGYAROSAN

NYELVMŰVELŐ FOLYÓIRAT

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVMŰVELŐ BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZINNYEI FERENC

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

PUTNOKY IMRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
BUDAPEST, 1944.

TARTALOM.

NAGYOBB CIKKEK.

	lap
Zolnai Gyula: Az i-végű helynevek -i-képzős származé- kairól — — — — —	89

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Tóth József: Ragos szóhoz járuló képző — — — —	93
Gröber Aladár: A „bizonyos“ meg a biztos — — — —	96

SZÉLJEGYZETEK.

Loványi Gyula: Erős erők — — — — —	97
Loványi Gyula: Merinófort — — — — —	98
Loványi Gyula: Traktor — — — — —	98
Zolnai Gyula: Szokatlan tárgyeset — — — — —	99

FIGYELŐ.

Crettier Károly: A háború és a magyar nyelv — — —	99
---	----

ÜZENETEK.

5 üzenet — — — — —	101
--------------------	-----

MAGYAROSAN

NYELVMŰVELŐ FOLYÓIRAT

NAGYOBB CIKKEK

AZ I-VÉGŰ IDEGEN HELYNEVEK -I-KÉPZŐS SZÁRMAZÉKAIRÓL.

ÍRTA: ZOLNAI GYULA.

Az Akadémia helyesírási szabályai már az újabban átvizsgált 1902-i kiadástól kezdve figyelmeztetnek arra, hogy *piski* hidat, *petri* gulyást, *oroszi* papot kell írunk és nem *piskii*-t, *petrii*-t, *oroszii*-t (55. pont). A későbbi, 1915-i javaslat ezt a szabályt kiterjeszti „az i-végű, gyakran előforduló külföldi helynevekre is”, például: *portici* néma (nem *porticii*), *pompeji* ásatások (nem *pompejii*), *Assisi* Szent Ferenc (nem *Assisii*, 57. pont). Ez a szabály aztán megvan az 1922-ben elfogadott és kiadott szabályzatban is (57. p.), és ennek valamennyi újabb kiadásában (57. p.). A külföldi helynevek példáihoz újabban (legalábbis az 1937-i 5-ik kiadás óta) a finn főváros nevéből való melléknév is föl van véve: „a *helsinki* kikötő” (így, *sz-szel* írva), a 7-ik kiadástól kezdve és a legutóbbi 8-ik kiadás „harmadik lenyomat”-ában pedig már „*helsinki* kikötő”.

Ez a szabály azonban a finn főváros nevének származékára nézve, úgy látszik, nem bír az irodalmi helyesírásban érvényesülni. Nap nap után *helsinki* alakot olvashatunk a lapokban (pl. „a színmű *helsinki* bemutatójának sikeréhez is hozzájárult” [az igazgató] Uj Magyarság 1944 I/30, 13. l.; „a *helsinki* polgári légvédelem” uo. II/9, 2. l.; „a *helsinki* német követ” uo. II/15, 3. l., stb.), sőt könyvekben is inkább ezzel az írásmóddal találkozom, mint pl.: „estefelé alig tudtak kiásni egy *helsinki*-i [így] magánautót a hóból” (Kodolányi János: Suomi titka 25. l.); „a *helsinki* Üvegpalota” (uo. 48. l.); „*helsinki* egyetem” (Északi Rokonaink 1943 ápr.-i sz. 55. l.), stb. Megvallom, magam is két i-vel mondogatom, így írtam is egy tavalyi cikkemnek forrásjelzésében ezt a melléknevet (Msn. XII, 101), és csak az akadémiai helyesírásra való szerkesztői figyelmeztetés után szántam rá magam a *helsinki* módosításra. A kérdésen aztán tovább gondolkozva, arra az eredményre jutottam, hogy a *helsinki* írásmód merev megtiltása nem egészen indokolt dolog, és főképp nem célszerű.

Legyen szabad részletesebben kifejtennem ezt a nézetemet.

Hogy mi a *Helsinki* névnek *-i*-képzős melléknéve, az tulajdonképpen nyelvhelyességi kérdés. Ennek a kérdésnek eldöntése aztán felelet lesz a helyes írásmódja kérdésében is.

Minthogy a képzők rendszerint világosan mutatkoznak a szókön és ezeknek végéhez járulnak, természetes dolog, hogy a *Helsinki* névnek *-i*-képzős melléknévi származéka voltaképpen: *helsinki-i*. Ezt bizonyítani sem kell. Az kíván inkább megvilágítást, hogyan keletkeztek nyelvünkben mégis némely *i*-végű helynevekből olyan *-i*-képzős melléknévi származékok, amelyekben a szótó *i* véghangzója és a képző *-i*-je külön-külön nem hallható, és a két hang ennek következtében az írásban sem kap külön megjelölést. Ez részben hangtani, részben szóképzéstani kérdés, amellyel itt behatóbban nem foglalkozhatom. Az ilyen két *-i* hang helyett egyszerű szóvégi *-i*-t tartalmazó szóalakok — hogy a dolgot röviden mégis érintsem — valószínűleg abból magyarázhatók, hogy a más, nem *i*-végződésű helynevek *-i*-végű származékaival szemben (minők: *buda-i*, *pest-i* stb.) az egyszerű beszélők az amúgy is *i*-végű helynevek (*Piski*, *Oroszi*, *Petri* stb.) *i* véghangzójában már mintegy benne érezték azt a végződést is, amely a *Buda*, *Pest* stb.-féle helynevek *buda-i*, *pest-i* stb. melléknévi származékainak végéről fülükbe szokott esendülni. Ilyen módon a népnyelvben és a köznyelvben egy sereg *piski*, *petri*, *oroszi* stb.-féle melléknév támadt, amelyek a *Piski*, *Petri*, *Oroszi* stb. helynevektől alakilag vagyis hangzásra nézve semmiben sem különböztek. Az ilyen kettős — főnévi és melléknévi — jelentésű szóalakok mintájára kezdték aztán az *i*-végű idegen helyneveket is főnévi jelentésük mellett melléknévi értelemben is használni, hiszen a mondatból mindig ki volt vehető, hogy mikor van az *i*-végű helynév-alaknak főnévi és mikor melléknévi jelentése. Így támadt már elég régen a *porticsi* (írva: *portici*) néma, a *pompeji* ásatások, az *Assisi* Szent Ferenc stb.-féle beszéd mód. A nyelvtani elemzéshez nem értő közönséges beszélők egyáltalán nem gondolhatnak e melléknévek kiejtések arra, hogy maguk a főnévileg használt *Portici*, *Pompeji*, *Assisi* helynevek is ugyanúgy hangzanak, mint melléknévi származékaik.

Az ilyen, külön melléknévképző nélkül megállapodott melléknév-alakokat tehát meg kell továbbra is tartanunk, de ebből nem következik, hogy az újabban fölmerülő *i*-végű idegen helyneveknek is okvetlenül csak ilyen egyszerű *i*-vel való, más szóval: látható *-i* képző nélküli alakjait lehessen melléknévvül használnunk. Rövidebben mondva, nem következik, hogy az *oroszi* pap stb. és *Assisi* Szent Ferenc stb. kedviért *helsinki-i*féle melléknéveket ne mondhassunk.

A *helsinki-i* melléknév ugyanis teljesen szabályos és képzés szempontjából kifogástalan melléknévi alak, sőt szabályo-

sabb a *helsinki*-nél, szabályosabb tudniillik az irodalmi nyelv-érzék és a művelt magyar nyelvérzék szempontjából, hiszen mind a szótót, mind a képzőt világosan láttatja és érezteti. Innen van az, hogy megfigyelésem szerint a *helsinki* alakot mondhatjuk általánosabb írásmódnak, következésképpen ez tartható a rendesebb kiejtémódnak is. *Helsinki* kikötöt, egyetemet stb., az a gyanúm, csak olyanok mondanak és írnak, akik a nyelvészeknek erre vonatkozó eddigi nézetét ismerik, vagy akik az akadémiai helyesírási szabályokat elméjükbe vésve, ezekhez híven alkalmazkodni akarnak.

Az orosz (nem oroszii) pap, *Assisi* (nem *Assisii*) Sz. Ferenc stb.-féle beszédmódhoz való általános igazodás, vagyis a *helsinki* kikötő-féle beszéd szükségszerűsége ellen azonban több nyomós okot hozhatunk föl. Úgymint:

a) A mindennapi helyesírási adatok azt mutatják, hogy a mai művelt magyarságnak, s ezzel együtt az irodalomnak nyelvérzéke a külön *-i* képző nélkül való, pusztán *i*-végű idegen helynevekhez nem képes többé, úgy látszik, egyúttal a melléknévi értelmet is hozzáfűzni. Csonkának, hiányosnak érzik — és érzem én magam is — a képzőtlen *i*-végű idegen helynevet, és szükségét érzik — és érzem én magam is — annak, hogy a helynév *i* véghangzójához a melléknévképző *-i* hangot is világosság kedviért hozzá toldjuk. A szóvégi két *i* betű az írásban a nyelvérzéknek világos látási képet ad a fogalomról, a kiejtésben pedig a két *i* hangnak hosszú *i*-vé olvadása (*helsinki* > *helsinkí*) utal arra, hogy nem a pusztán helynévvel magával (*-i*), hanem a melléknévi származékával (*-i-i*) van dolgunk.

Az idegen helynevek melléknévi használatában tehát a művelt nyelvérzéknek ezt a finom különbségtételre való törekvését szerintem nem lehet hibáztatnunk és nem célszerű korlátoznunk.

b) Hogy a kettős *-ii*-vel írt és ennek megfelelően ejtett szóalak az idegen helynevek melléknéveiben eltér a magyar helynevek származékaiban mutatkozó *petri*, *orosi* stb. (nem: *petrii*, *orosi* stb.) nyelvszokástól, ezt döntő ellenvetésül szerintem nem fogadhatjuk el. A művelt beszéd és az irodalom ugyanis nem egy esetben eltér a népnyelv szóalakjaitól, és a művelt élő nyelvnek meg az irodalmi nyelvnek a népi nyelvérzékkel szemben való külön jogát — természetesen a nyelv szellemétől megszabott határig — tagadnunk nem lehet. A népnyelv például nem tesz különbséget a *-ban*, *-ben* és a *-ba*, *-be* rag között, sőt ennek a különbségnek elmosódása magában a művelt élőbeszédben is sűrűn tapasztalható, az irodalmi nyelv azonban, legalább ez idő szerint, szívesen ragaszkodik még a két rag megkülönböztetéséhez. A népnyelvben a magashangú főnevek személyragos alakjai így hangzanak: *kezit*, *szemibe*, *feleséginek* stb., és ilyenek a műveltek mindennapi beszédében is közönségesek, az irodalom

azonban a *kezét, szemébe, feleségének* alakokat használja. Ami magát a helynevek *-i*-képzős melléknévi származékait illeti, a népnyelv ebben a *piski-féléknél* is messzebb ment, mint az irodalmi nyelvszokás. A nagybányai nyelvjárás például a *bánya* szót taralmazó helynevek *-i*-képzős melléknéveit, legalább az én gyermekkoromban és értesülésem szerint jóval később is, így mondogatta: „*bányi jány* (leány)“, *nagybányi, bányiak*, „*felsőbányi ueca*“, „*kapnikbányi bányász*“ stb., *bányai* helyett. (Talán még ma is így mondják.) Ennélfogva az irodalmi nyelvben és a művelt beszédben a népies ejtéstől eltérő, vagyis a rövidülés nélküli és világosabb *helsinkii*-féle alakoknak nézetem szerint teljes jogosultságuk van.

c) Ha valaki a *helsinkii*-féle alakok két *i*-je ellen a kiejtésbeli nehézség alapján tenne kifogást, azzal felelhetünk, hogy ez a nehézség az *i*-végű helynevek *-ig* ragos alakjaiban is megvan: *Piskiig, Orosziig, Helsinkiig, Viipurii* (finn város) stb.

d) Mindezeknél az okoknál is fontosabb azonban e helynévi melléknévek kérdésében a világosság szempontja, és éppen ennek több példában való elem tárulása bírt arra, hogy a *helsinkii* írás- és kiejtémód mellett szót emeljek. A Fanni Luukkonnentől és Valma Kivitietől szerkesztett *Lotta Svärd* című finn könyvnek, a finn nők e megható hősköteményének *Asszonyok a tűzvonalban* cím alatt megjelent magyar fordításában (fordítója: Deédné Garzuly Mária) találtam ugyanis nemrég a következő helyeket: „*Futárokkal kértek a szomszédos ristijärvi-i* * *járás lottáitól segítséget*“ (49. l.). „*Egy kajaani-i lotta*“ (88. l.). „*Egy hyrnysalmi-i lotta*“ (89. l.). „*Mosolygó arcú helsinki-i leány*“ (98. l., ez a melléknév a 153. és 161. lapon is így van, bár idéznem sem kellene, mert eddigi adataim után nem új dolog). „*Ezt a munkát öt lotta végzi, viitsaari-i lányok*“ (99. l.). „*A viipuri-i öböl*“ (100. l.). „*A maksalahti-i lották*“ (139. l.). Azt kérdem: célszerű és helyes lett volna-e ezeket a *ristijärvi, kajaani, hyrnysalmi, viitsarii, viipurii, maksalahti* helynévi melléknéveket a „*helsinki* kikötő“ szabálya szerint egyszerűen *ristijärvi, kajaani, hyrnysalmi, viitsaari, viipuri, maksalahti* alakban írni? Semmi esetre sem. Az egyszerű *i*-vel való írás félrevezethette volna a Finnországban nem járt és finnül nem tudó olvasót a finn helynevek voltaképpeni alakjára nézve, mert ezeket a helyneveket az ilyen olvasó *Ristijärvi*-nek, *Viitsaari*-nak, *Viipuri*-nak, *Maksalahti*-nak sbt. gondolta volna. Hogy a fordító valamennyi melléknévben még kötőjelet is tett az *-i* képző elé, ez csak pontosságának a jele, de nem lett volna okvetlenül szükséges. (Így írja az *-ig* ragos alakokat is: *Viipuri-ig* 139. l., *Nurmi-ig* 140. l.) Máshonnan is idézhetek hasonló példákat. A Révai-féle ismerettárban *Kamaldolii* szerzeteseket és *kamaldolii* apácá-

* Én szedtettem dülttel valamennyi példát.

kat olvasunk (XI, 174, 175); az előbbi kifejezés a *Camaldoli* helynév alatt is megtalálható. Csak nemrég olvashattam: „Olaszországban Visinszky olyan tekintély, hogy még az olasz pártok *barii* (vagyis: *Bari*-ban tartott) gyűlését is kierőszakolja az angolszász hadvezetőségtől“ (Új Magyarország 1944 I/30, 2. l.). „A *barii* rádió“ (uo. II/19, 2. l.). Mint Finnországban, Olaszországban is vannak ugyanis *i*-végű helynevek, és csak természetesen, ha a régebben megállapodott „*portici* néma“ és „*Assisi* Sz. Ferenc“ ejtismód dacára mégis a világosabb *barii*, vagy például *riminii*, *brindisii* stb. melléknév-alakokat használjuk.

Egyébiránt az akadémiai helyesírási szabályok 57. pontja maga sem meri a külföldi helyneveknek külön *-i* képző nélkül való melléknévi használatmódját egész általánosságban megkövetelni, mert csak így szól: „Így néhány *i* végű, gyakran előforduló külföldi helynévben is“, és ilyenekül aztán előbb csak a *portici* néma, *pompeji* ásatások és *Assisi* Szent Ferenc példákat hozta volt föl, a „*helsinki* kikötő“ példa — mint láttuk — csak újabban sorakozott ezek mellé.

A fönt kifejtettek alapján az a nézetem, hogy ezt a *helsinki* példát el kell hagynunk. Bízunk a finn főváros nevének és más hasonló végződésű külföldi neveknek melléknévül való használatát a művelt beszédben és az irodalmi nyelvben az itt megnyilvánult nyelvérzékre, amely — úgy látom — a rendes szóképzési szabályt követve és egyúttal a világosságra való törekvésből is ragaszkodik a névvégi *i*-nek és a melléknévképző *-i*-nek külön-külön föltüntetéséhez.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Ragos szóhoz járuló képző.

A nyelvújítás örök folyamat. Mint minden élő szervezet, a nyelv is változik, szavak és szólásformák kopnak el, és ezek helyébe újak kerülnek. Ez a nyelv természetes anyagcseréje. Ebbe a természetes életfolyamatba nálunk a XVIII. század végén és a XIX. század elején szinte műtéti úton avatkozott bele a nagy nyelvújító mozgalom: új vért ömlesztettek a magyar nyelv gyengülő testébe. A beteg ágyánál ott állt jóformán az egész ország, mindenki buzgólkodott, segíteni akart, s mintha a mesebeli királyleányt akarták volna életre keltetni, jelentkeztek és próbálkoztak írók, költők, orvosok, bárók, grófok, államférfiak, tudósok, avatottak és avatatlanok. Buzgalmuk eredményes is volt, sok jó, új vér keveredett a régibe, a rosszat pedig kilökte magából a szervezet. Mert sok fertőző vagy közömbös anyag is bekerült a nyelv testébe, a gyógyítószereket elfelejtet-

ték csíráatlanítani. Ezek egy része még ma is él, sőt újabb fertőző góccokat okoz.

A nyelvművelésnek és nyelvvédelemnek a feladata az, hogy kirootálja ezeket a nyelvrontó vagy nyevesűfitő hibákat, mint a búzából az ősüt. A helytelen alakok egy része azonban olyan mélyen beleivódott nyelvünkbe, hogy csak állandó résen-állás és küzdelem tudja lassan-lassan kiszorítani őket.

Ilyen suta, nyelvünk rendszeréből kirívó, természetével ellenkező hiba az, ha a ragos szóhoz még képzőt erőltetünk, holott a szavak legutolsó járuléka, végződése csak a rag lehet. Ez a hiba a nyelvújítás előtt ismeretlen volt nyelvünkben, s habár azóta már többször tiltakoztak ellene, egypár szavunkban és az -i képző használatában ma is megvan.

Pápay Sámuel az 1808-ban megjelent A magyar literatúra esmérte c. munkájában tárgyalja először ezt a kérdést és többek között ezeket mondja: „A *való* sokszor kimaradhat, mint ezekben: ott való, önként való, távolabb való, eddig való sat, a filozófiai előadásokban megrövidíthetjük így: ottani, önkénti, távolabbi, eddigi stb.” Ezek a példák is mutatják, hogy a ragos alakhoz járuló -i képzőt csak abban az esetben tűri meg a nyelvérzék, ha a szó önálló, állandó határozószóvá fejlődött, ahol tehát nem is érezzük az alapszó ragozott voltát. Mint pl. ekkori, multkori, addigi, mostani, nappali, azonnali.

A mult század 40–50-es éveiben azonban elterjedt az a szokás, hogy nyakra-főre mindenféle raghoz hozzáillesztették, néha teljesen feleslegesen az -i képzőt, és hiába tiltakozott az Akadémia, néhány író és a Magyar Nyelvőr, teljes eredményt nem tudtak elérni a — Szily szerint — „merénylet” ellen. Bugát Pál azt mondja, hogy Széchenyi kezdte terjeszteni írásaiban ezt az újítást, megunva a *való*, *levő* szavak használatát, s így lett: istenről való gondolkozás — *istenről*i. Ennek az önkényes szóképzésnek azután egész divatja támadt, és a mult század derekán ugyancsak éltek vele. Csak példaképpen tekintsük meg br. Wesselényi Miklós „Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében (1843).” c. munkájában az előterjesztett törvényjavaslatot, s ezen az egy lapon ilyen szavakra bukkanunk: Magány életben és társas *viszonyokbani* használat.. Társas *életbeni*... Az *arrai* okadást bűnösnek nyilvánítja... Társas *körökbeni*... A velünk nem egy *fajokkali* egyesség... A jogok egyenlőség *alapjáni* biztosítása.

De a szépirodalomban is nyomát találjuk ennek a képtelen képzésmódnak, és csak a legnagyobbak műveiből is ilyen példákat idézhetünk: Petőfinek 1849. febr. 22-én Arany Jánoshoz írt levele végén: A nem *sokárai* viszont látásig. Jókai Mór Egy magyar nábob c. regényében: Az *angolokkali* harc alatt jutott fogságra. Vagy Adynál A veszélyek istene c. versben: Ős, *bennem*i Góg, pogány ön-szerelmem.

Nem az *-i* képzővel kapcsolatos ugyan, de ebbe a körbe tartozik a meggyökerezett *akolbolít*, *kézbesít* és *szembesít* szavunk is. Az utobbi kettő Helmecczytól (1845), az első Bugát Páltól (1857) származik. Könnyű megtalálni ezek alapszavát (akol, kéz, szem), a hozzájuk járuló ragokat (*-ból*, *-be*), és az *-ít*, illetve a hibás *-sít* képzőket. De ők ezen felbátorodva ilyen szavakat is gyártottak: utnaklat (missio), ellenbesíteni, közbesíteni, helybesíteni.

Ezt a hibát — ismételjük — máig sem sikerült kigyomlálni, sőt éppen manapság újra terjed.

Már szemünkbe sem tűnik az ilyen hirdetés: Az üzlet a szembeni házba költözött. *Nagybani* és *kicsinybeni* eladás. Lépten-nyomon találkozunk az *újboldi* szóval. „Közéleti szereplésének *újboldi* megkezdése előtt.” (Rádió 1942. ápr. 17. reggeli híradás.) „A horvát állam *újboldi* megalakulása.” (Minden újság 1942. ápr. 15. sz.) „Tárgyalni akar a diplomáciai kapcsolatok *újboldi* felvétele tárgyában.” (Pesti Hírlap 1943. jan. 21.) Vagy néhány példa a *-ban*, *-ben* raggal kapcsolatban: „A postán szállított áruk *időbeni* megérkezéskéért felelősséget nem vállalunk.” (Áruházi hirdetmény.) „A külföldi behozatal csökkenése, illetve *részbeni* teljes elmaradása következtében...” (Pesti Hírlap 1942. febr. 8. egy húszsoros mondat közepén.) A Bengáli-*öbölbeni* csata. (Rádióhíradás.)

Sajnos, bőven lehetne még példákat idézni. De ebből is kiderül, hogy a hibás képzés ma már — úgy látszik — csak a *-ból*, *-ből* és a *-ban*, *-ben* ragra korlátozódott. Itt azonban még él és virul. Minthogy kiküszöbölése könnyű és természetes (újra, újból, újból való; a Bengáli-öbölben vívott, vagy lezajlott csata; szemben levő stb.), kívánatos lenne, ha végképpen kiszorítanánk nyelvünkéből ezt az idétlen képzésmódot, és ismét lerögzítenénk a régi, nyelvünk természetéből folyó szabályt: ragos szóhoz már semmiféle végződés nem járulhat, tehát az *-i* képző sem!

S ha régi házak omlatag kapualjában megtaláljuk a pesti magistratus egykori tilalmát: „*Sípládáni* játszás tilos!” — jóleső derűvel és nyelvi öntudattal állapítsuk meg: ma már így nem fogalmazunk.

Tóth József.

A „bizonyos“ meg a „biztos“.

Bizonyos-e, vagy biztos-e, hogy a vonat reggel 8 órakor indul? Bizonyosan, vagy biztosan szép idő lesz-e holnap? Melyik a helyes kifejezés? Vagy nem szórszálhasogatás-e ennek a kérdésnek felvetése, mert legalább látszatra mindkettő egyaránt jó, hiszen baj nélkül találomra változtatjuk őket.

De azért mégsem teljesen szabad a cserebere, mert ezekből a példákbl: *biztos szem, biztos kéz, jövő, tudomás* stb., amelyekhez még sokat csatolhatnánk, kitűnik, hogy nem minden fogalom tűri meg maga előtt ezt a változtatást. Nem mondhatom pl., hogy a jeles vadász hírében álló barátomnak *bizonyos* szeme van, vagy a mesteri billiárdozónak *bizonyos* keze. De nincs *bizonyos jövő, ítélet* stb. sem, nem gondolva itt most természetesen arra a csúnya névmási „bizonyos“-ra (valamiféle, némely, némi, németül ein gewisser). Egyszóval a „biztos“ helyett nem mondhatunk „bizonyos“-t, az utóbbi helyett azonban rendszertelenül használjuk a „biztos“-t és határozói kifejezésekben a „biztosan“-t.

Abból, hogy nem mindig lehet önkényes ez a válogatás, az következik, hogy máig elható eredeti jelentésük sem lehet azonos, hogy tehát a cserélgetés is aligha jogosult. Dengl szerint (Magyar nyelvhelyesség, 257. l.) a magyar *bizonyos*nak a latin *certus*, a *biztos*nak pedig a *tutus* felel meg. Magyar nyelvünk történetéből tudjuk, hogy a *bizony* szó régi jelentése: igaz, tehát eredeti jelentése: igaz, való, kétségtelen. A *biztos* pedig aligha jelenthet mást, mint megbízhatót és ennek szinonimáit. Ez az értelmezés jól megfelel a Dengl latin szavakkal adott magyarázatának is.

Ha erre az eredetre figyelünk, a helyes kifejezés nem ez: senki sem tud biztosat, hanem ez: senki sem tud *bizonyosat*, mert azt akarja mondani, hogy senki sem ismeri az igazat; aztán így kell mondani: *bizonyos* vagyok benne (igazán tudom), semmi sem *bizonyos* (semmi sem kétségtelen), az az egy dolog *bizonyos* (igaz), *bizonyosan* (igazán) jól látom, *bizonyosan* (valóban) megtette stb. Az előljáróban adott példákban pedig ez a helyes alak: *bizonyos*, hogy a vonat reggel 8 órakor indul; holnap *bizonyosan* szép idő lesz.

Azt lehetne ennek az okoskodásnak ellene vetni, hogy az ilyen fogalmak közt márcsak azért sem lehet pontos határvonalat húzni, mert ha valaki pl. így szól: ez *biztosan* meg fog történni, lehet, hogy csak valószínűsége, nem pedig bizonyosságra gondolt, tehát hogy mégis helyesen beszélt, mert azt mondta, amit gondolt. Hát ami azt a határt illeti, nem volna baj, ha nem pontos, mert a nyelvhasználat és a nyelvtudomány sem mértan, de az már inkább baj volna, ha a szabatosság nagy kárára a szavakból a gondolatot nem megtudni, hanem

csak találgatni lehetne. De hibás maga az egész feltevés is, mert magyar nyelvünk szelleme szerint az ilyen kifejezésekben mindig valamelyes nagyító szándék van, nem igaz tehát, hogy *biztosan*-t mondva, néha csak valószínűségekre, nem pedig mindig a teljes bizonyosságra gondolunk. Sőt az az erős gyanúm, hogy sokan épen azért mondanak hibásan *biztost* meg *biztosant*, mert, bár tévesen, de ezeket érzik erővel teljesebbnek.

Nyelvi tény, hogy ezt a cserélgetést a *bizonyos* rovására már nagyon megszoktuk. Dengl mondja (l. uo.), hogy ma már senki sem mondaná így: *bizonyos* vesztébe rohan, pedig így volna helyes. Igaz, hogy senki sem mondja, azonban mégis mondaná és ha mondaná, hamar meg is szokná, ha egy kicsit törődnek nyelvével, és különösen ha nem gondolna arra a névmási *bizonyos*ra, sőt ezt lehetőleg teljesen el is kerülné. Aztán meg arra is gondolna, hogy a német nyelvben mindkét szó jelentése: *sicher*, mert a biztos kéz is *sicher*, és a bizonyos szép idő is *sicher*, hogy tehát ezzel a kérdéssel is ott vagyunk. ahová tíz eset közül kilenceszer kilyukadunk, vagyis a magyar nyelvünk szellemét romboló németességnél. Nem tudunk ellene eléggé keményen védekezni, pedig igyekeznünk kell vele, mert mennél inkább késünk, annál inkább bosszantó szörszálhasogatásnak érzik az ilyen kérdésnek még az érintése is.

Gröber Aladár.

SZÉLJEGYZETEK

Erős erők. — Az *erő* szónak „csapat, sereg” jelentésű használatára már kódexeinkben találunk adatot (ÉrdyK.: „Az meennyey zent ereok”; CsomaK.: „Phrigiai ereo ot vala”). Pázmány Péter is élt vele („az teoreoknak tengeri erejét meg veré”). Hogy szavunknak ilyen jelentéssel használata német hatás következménye-e, nem tudjuk megállapítani.

Bizonyos azonban, hogy az *erő*nek a régiségben kimutatható és a mostani, katonai műszóként való használata között nincs összefüggés. A szó eme jelentésbővülésének a monarchia katonai nyelve az előidézője. Terjesztője pedig a két világháború. Az elsőben már elég bőségesen éltek szavunkkal. A mostaniban meg olyan erős gyökeret eresztett, hogy úgy látszik, nem élhetünk nélküle. Minden nap, minden újságban találkozunk az *erő*nek a *Kraft* azonosításaként használatával, jóllehet szavunk nem a *Kraft*, hanem a *Stärke* egyértékese. A *Kraft* alapjelentése „Fähigkeit, etwas zu wirken”, a *Stärke* szövé meg „Gegensatz der Schwäche”. Az *erő* nem alkalmas arra, hogy a német katonai nyelv *Kraft* szavának jelentésbeli tartalmát érzékeltesse. Szemléltetően bizonyítja ezt s a *Kraft* meg a *Stärke* közötti különbséget a *starke Kräfte*, *schwache Kräfte* kifejezés. A hírügynökségek meg az újságok szokványos fordító tudománya *erős erők*-nek, *gyenge erők*nek fordítaná.

Hát bizony fordítja is. Egyik újságunkban (Regg. Magyarország, 1942. VII. 19.) olvastam a Budapesti Tudósítónak alábbi hírét: „A tisztogatási munkálatokat *erős* horvát *erők* végezték német fegyveres *erők*

együtműködésével". Szinte kiált az idegenszerűség: *starke kroatische Kräfte... deutsche bewaffnete Kräfte...*

Vajjon mit szólna a fordító a *hős hősök, vitéz vitézek* kifejezéshez? Nyilván megbotránkozna rajta. A vele egysütemű *erős erők* szóhasználaton azonban nem akad meg nyelvérzéke. A kifejezésnek meglepően rövid, alig három esztendő használatára tehát elegendő volt ahhoz, hogy, a nyelvérzéket megmérgezve, elhomályosítsa a szó tisztaságát. Ez a példa is mutatja, mennyire fontos a megelőző védekezés megvalósítása. A legmagvasabb nyelvvédő cikk is csak annyit ér, amennyi a hatása. Ne akkor vonultassuk föl a mentőkoecit, amikor a fertőzéstől elgyengült beteg már elvérzett!

Ha választanom kellene az *erős erők* meg az *erős Kräfte* között, menten a kevésbé ártalmas idegen szót választanám. Szerencsére sem az idegenlelkű szóhasználatra, sem az idegen szóra nincs szükségünk. *Csapat* szavunk tökéletesen kifejezi azt a fogalmat, amelyet a német a *Kraft* szóval jelöl. Mivel pedig a hírügynökség nem elégszik meg egy németességgel egy mondatban, ide állítom az újság-magyarból közmagyarra fordított szöveget: A tisztogatási munkát erős horvát csapatok végezték német csapatokkal együtműködve.

Loványi Gyula.

Merinófort. — Mi a *merinófort*? Megmondja egy újságciikk: „A *merinófort* sajt tiszta juhtejből készül, hasonlóan a francia roquefort sajtához“ (Új Magyarország, 1942. VI. 3.). Úgy látszik, könnyebb jó sajtot, mint jó nevet csinálni. A sajt gyártója bizonyára tökéletesen követi a franciák gyártási módszerét. A szó gyártója azonban figyelmen kívül hagyta a francia mintát. A sajt *Roquefort* délfranciaországi város nevét viseli. A francia példát követve tehát magyar város nevére kellett volna keresztelni az új sajtot. Az ilyen névadásra találunk is bőségesen példákat. A meggyökerezedett *Liptói, Pálpusztai, Dörnypusztai* stb. elnevezés azt mutatja, hogy a hírveréshez és hírszerzéshez nem kell okvetlen mesterkélteni idegen céget. Vajjon mit jelent a nehézkes *merinófort* név? A *roquefort* sajt híveinek semmit. Azoknak meg, akik nem ismerik, ugyanennyit. Nyilván nem gondolt a név adója arra, hogy a *merinó* szó — egy spanyol eredetű juh fajta neve — nálunk nem közismeretes. Vagy tán éppen ezért választotta?

A multkoriban bővebben foglalkoztam a honi gyártmányú idegen szókkal (Msn. XII, 72.). A *merinófort* újabb érv a mellett, hogy gátat kell vetni az idegen szavak gyártása henye divatjának.

Loványi Gyula.

Traktor. — Pais Károly (Msn. IV, 101) a *vontató*-t ajánlja a *traktor* megfelelőjeként azzal a megokolással, hogy régente szekér- vagy szányszerű gabonaszállító eszközt jelölt ez a kifejezés. Kiegészítésül közlöm, hogy Calepinus szótárának 1590-i kiadásában *tractim* jelentése „vonva, vontatva“, Pápai Páriz 1708-i szótárában pedig a *vontatás* szóé — a *vontató*-t nem ismeri — „contractio, protractio“. Ugyanitt megtaláljuk a *húzó egyértékeseként* a „tractor“ szót. A *vontatókötél, vontatóhajó, vontatógőzös* stb. meg a ma nyelvének közhasználatú kifejezései.

A latin szó jelentését híven és szemléletesen érzékeltető, ugor eredetű *vontató* mindenképpen alkalmas arra, hogy fölöslegessé tegye az idegen szót.

Loványi Gyula.

Szokatlan tárgyeset. — Nyirő Józsefnek *Halkatlatlan élet* című regényében, ebben a székely néphumor szellemességétől csillogó könyvben, olvastam a következő két helyet: „Kiednek mi a baja, apám? — Nekem csak azt, aszondja — hogy most... hogy ezt tette velem, még jobban szeretem“ (158. l.). „Izsáknak fizettünk háromszáz lejt, megvettünk tőle két üveg bort. Ezt ötszáz“ (199. l.). Mikor az első idézet *azt* szavát olvastam, nem vettem rá ügyet, egyszerű sajtóhibának gondoltam és ki se jegyeztem. A második ilyen helynek *ezt* szóalakja aztán már teljesen fölkellette figyelmemet, és mivel az első mondást hamarosan nem bírtam megtalálni, az egész regényt újból át kellett végette olvasnom, de nem bántam meg, mert így fokozottan élveztem végig a könyvnek minden szépségét.

A tárgyragos alak használata mind a két esetben merőben szokatlan, és nem tudok reá hasonló példákat. Minden valószínűség szerint valami kihagyásos mondatelgondolásban leli magyarázatát. Kíváncsinos volna, hogy olvasóink, főképp a székelyföldiek vagy a székely nyelvjárások ismerői, tartsák nyilván ezt az alakhasználatot, és közölgék velünk, ha valahol hasonló beszédmóddal találkozónának.

Zolnai Gyula.

FIGYELŐ

A háború és a magyar nyelv.

Napjainkban az emberiség érdeklődésének középpontjában magától értetődőleg a háborús események állanak. Hadieseményeket sugároz szerte a világba minden rádióállomás és hadiesemények vastagbetűs címei rikoltanak felénk a napilapok legelső oldaláról.

Egyik nyelvészünk azt állítja, hogy „a nyelv nemcsak eszköz ahhoz, hogy mások megértsenek. Az anyanyelv sokkal több ennél, mert ez a nemzeti lélek bennünk.“ Illő tehát, hogy a nyelv szempontjából is foglalkozzunk kissé a háborús cikkekkal, a háborús sajtó frazeológiájával, illetve ennek helytelen kinövésével, már csak azért is mert — mint igen helyesen állapítja meg a fentebb már idézett nyelvészünk — „a nyelv nem magántulajdon, amellyel mindenki tetszése szerint élhet.“

Már az előző világháború sajtóközleményeiben is úton-útfélen belebotlottunk ilyen kitételekbe, mint pl. „lövegek özöne repkedett a levegőben“, sőt ilyeneket, sajnos, még manapság is gyakran olvashatunk. Márpedig az ország férfilakosságának — így természetesen az újságíróknak is — nagyrésze katonaviselt emberekből kerül ki, ezeknek tehát — hogy úgy mondjam — már „hivatalból“ is tudniuk kell, hogy a lövegek semmi szín alatt sem repkedhetnek a levegőben. A *löveg* (népiesen *ágyú*) legjobb esetben is csak gépesítve lehet, de még ilyenkor is mindig a földön közlekedik. Még ha légi úton szállítják is, akkor sem beszélhetünk „repkedő lövegekről“, legfeljebb csak lövegekkel repkedő szállítógépekről.

Egyszóval — ha már annyira katonanemzetnek tartjuk magunkat — akkor illik minden polgári személynék, de főként újságírónak tudnia, hogy sohasem a lövegek, hanem csupán a „*lövedékek*“ (népiesen *ágyúgolyók*) özöne repkedhetett a levegőben.

Minap az egyik vidéki napilapban olvastam egy robbanással kapcsolatosan, hogy a szerencsétlenül járt gyermekek a tilalom ellenére *löveg-hulladékokat* gyűjtöttek a lőtérén. Aligha hinném, hogy a tüzekek a lő-

gyakorlat befejeztével lövegeiket (ágyúikat) feldarabolva otthagyták a lötéren, csak azért, hogy a gyermekek azokat hulladékok alakjában szedhesék össze. A szóbanforgó kis napihír szerkesztője nyilván a kilőtt *tűzer-ségi lövedékek repeszdarabjaira* gondolt, amikor igen helytelenül „löveg-hulladékokat“ említett.

Egy más alkalommal arról olvastam, hogy az orosz hadszíntéren a támadás elhárítására derék honvédeink működésbe hozták a *gyorstüzelő géppuskákat*. Vagy pl. a Lampedusa szigete elleni hadműveletekről szóló híradásokban mind a rádió, mind az újságcikkek azt állították, hogy a partraszállási kísérletet végző angolszász csapatok fegyverzete „*ismétlő gépfegyverekből*“ állott. Az már aztán valósággal az ostobaság határáig való felfokozás, amidőn „*önműködő gyorstüzelő géppuskáról*“ (= géppuska a harmadik hatványon!) írnak egyesek, pedig néha ez is előfordul.

Akik háborút jártak, amúgy is jól ismerik a géppuska tüzeinek gyilkos hatását, ne akarja tehát senki sem túlbuzgóságában még félelmetesebbé tenni az ilyen fellengzős fokozással.

Az előbbieken felsorolt mindhárom kifejezés teljesen helytelen, mert a „gép-“ jelzőből már önként következik, hogy a kérdéses fegyver *gyorstüzelő*. Tudvalevő, hogy az önműködő gyorstüzelő fegyverek csoportjába a *géppisztoly*, a *golyószóró*, a *géppuska*, továbbá a *légvédelmi gép-ágyú*, *páncéltörő gépágyú* tartozik, így tehát felesleges igyekezet az egyes gyorstüzelő fegyverek neve előtt a *gyorstüzelő* szót használnunk.

A korszerű hadviselés egyik legfontosabb tényezője a páncélos fegyvernem. Ezzel kapcsolatban olvashatjuk aztán a legkibicsaklottabb torz-szavakat.

Így pl. írnak *páncélos harcokcsiról*, *harci kocsiról*, *páncélkocsiról*, stb.

Nos, hát vegyük sorra őket:

Páncélos harcokcsiról beszélni éppen olyan szószaporítás, mintha *páncélos teknősbékaról* beszélnénk. Aminthogy a „*teknősbéka*“ fogalmában egyrészt már bennfoglaltatik, hogy páncélja is van, ugyanúgy a harcokcsiéban is.

Kétségtelen, hogy minden harcokcsinak van páncélzata, mint ahogy minden hámoslónak négy lába van. Amilyen felesleges azt mondani a kocsisunknak, hogy „János! fogd be a *négylábú lovat* a kocsi-“, ugyanolyan nevetséges „páncélos harcokcsik“ támadásáról beszélni.

Különbön is páncélozatlan harcokcsikat (biga, quadriga, stb.) csak az asszír-babilóniai, egyiptomi, majd a római kultúra ismert, s ezek a római birodalom széthullásával le is tűntek a történelem színpadáról. A mai értelemben vett korszerű harcokcsik azonban már kivétel nélkül páncélzattal ellátva hagyják el a gyárat.

A „páncélos“ jelzőt — megkülönböztetésül — majd csak akkor kell külön hangsúlyoznunk a *harcokcsi* szó előtt, ha már előbb valakinek sikerül feltalálnia a korszerű és *páncélozatlan harcokcsit* is. Addig azonban nyugodjunk bele, hogy a fogalom kifejezésére untilg elegendő egymagában a *harcokcsi* szó.

Harci kocsiról szintén nem beszélhetünk, egyrészt, mert az arra illetékesek a honvédség szabályzataiban világosan lerögzítették, hogy a páncélos csapatok *páncélkocsi*-, *harcokcsi*- és *páncélvonat alakulatokra* tagozódnak, másrészt pl. a honvédségnél rendszeresített hivatalos rövidítések jegyzéke sem *harci kocsiról*, hanem *harcokcsiról* emlékezik meg.

A *páncélkocsi* kifejezés meg teljességgel értelmetlen. Ez jelenthet

páncélcocsit is, meg „*páncélos harcokcsit*“ is. Az előbbi kerekeken (esetleg kerekeken és félhernyótalpon), az utóbbi pedig hernyótalpon gördül. Mármost melyiket értsük rajta? Mert mindkettő „*páncélozott*“ is, meg „*kocsi*“ is.

A napisajtóban se szeri, se száma az ilyen és ezekhez hasonlóan elfajzott kifejezéseknek. Itt csak néhány kirívó példát ragadtam ki a sok közül, pedig nyelvünk tisztasága mindenestre megérdemel annyit, hogy a háborús és katonai szakkifejezésekre is némi figyelmet fordítsunk.

Crettier Károly.

ÜZENETEK

Sz. K.-nak. Hogy az ajtót nemcsak *becsukjuk*, *bezárjuk*, hanem *be is tesszük*, arról máskor is szó volt már folyóiratunkban (II, 123; VI, 64). Most is hozzáfűzzük még a következőket: Amikor *betesszük* az ajtót, akkor a kilincsnek egyik részét a másiknak lenyomásával, majd eleresztésével csakugyan *betesszük* az ütközőkampóba vagy a kilincs nyelvének befogadására való kivájásba. Akit érdekel, a kilincs műszaki leírását megtalálhatja Freckay könyvében (Mesterségek szótára 255. l.). Az *ablakot*, *ajtót betesz* kifejezés egyaránt megvan régi nyelvünkben és a nép nyelvében. Baranyai Decsi János ilyen közmondást jegyzett fel a XVI. század végén (itt mai helyesírással közöljük): *Tegye bé az ajtót az, aki utól marad* (I. Magyar Nyelv XIII, 176; uo. több hasonló példa). Csúry Bálint szótárának tanúsága szerint a szamosháti magyarok így beszélnek (a népies kiejtés pontos feltüntetését elhagyjuk): *Ne tedd be az ajtót*, csak hajtsd be, hogy be ne lássanak (a *behajt* cikkben). A *kilincs* cikkben ezt a szólást olvassuk: *Betettem az ajtót kilincsibe* (a. m. betettem rendesen, úgy, hogy a kilincs az ütközőbe belécsattanjon, beléakadjon). A *beteszt* cikk végén ilyen szólást találunk: Na, e *betette* nekem az ajtót (a. m. bajt, galibát, kárt okozott). Petőfi is ezt írta *Ebéd után* című versében: *De tedd b' az ablakot* A nap szemembe sütt. Arany János pedig a Bolond Istókban: *Becsapta az ajtót Klárcsi, nem betette* (II, 104).

D. F.-nek. Téved, aki azt állítja, hogy a *Weiss* és a *Klein* nevet „*Vejsznek* vagy *Klejnek* csak azok mondják, akik azokat a neveket inkább csak olvasásból ismerik“, tehát a németül rendszerint nem tudó magyarok. Schwartz Elemér a német köznyelvi kiejtésről írt könyvében három helyen is megemlíti, hogy minálunk éppen a német anyanyelvű tanulókat nehéz rászoktatni az *ai*, *ei*, *ay*, *ey* betűkapcsolatnak német köznyelvi *aj* kiejtésére, mert ők az idetartozó szavakat *ej*-jel szokták mondani (115., 116., 117. l.). Cservénka Károly és Szabó Károly német nyelvtana (a Rozsnyai Nagy Nyelvtanai sorozatban) így jelöli a *seine*, *weiss*, *ein*, *bleistift* stb. kiejtését: *zejne*, *vejsz*, *ejn*, *blejstift* stb. (6. l.), pedig a szerzők — a német nyelv tanárai lévén — nyilván tudnak németül, és hallásból is ismerik a *Weiss*-féle neveket. A Décsi Lajos szerkesztette Világirodalmi Lexikonban ilyeneket olvashatunk: *Kleisttel* (a róla szóló cikkben), *Tellheimet* (I. *Barnhelm Minna*), az Új Idők Lexikonában is: *Kleistet* (a *Gundolf* cikkben), pedig ezeket a cikkeket olyan szakemberek írták, akiket bajosan lehet a németül nem tudó magyarok közé sorolni. Aztán meg miért volna romlás az *ej*-es kiejtés az *aj*-os kiejtéshez képest? Éppúgy lehetne az ellenkezőjét is mondani, s ez éppoly önkényes állítás volna. Akik a nyelvvel nem tudományosan foglalkoznak, hanem csak laikus érdeklődők módjára, többnyire elfogultan ítélik meg a nyelvi jelenségeket. Ami az ő nyelvszoká-

suktól eltér, azt mindjárt hajlandók rossznak bélyegezni. Hiába fejtegettük már néhányszor, hogy ha a nyelvszokás megoszlik, türelmesnek kell lennünk egymás iránt. Aki a *Klein-t klájn*-nak mondja, bátran mondhatja a maga kiejtése szerint. Nem kívánjuk tőle, hogy öreg korára átérjen a *klejn* kiejtésre. De engedje meg másoknak is, hogy amit egész életükben *klejn*-nek mondtak, azt önékik se kelljen öreg korukra *klájn*-nal felcserélni. Az idegeneknek magyarrá válását azonban ne nevezzük *el*-magyarosodásnak, mert mi azokat az idegeneket *megnyertük* nemzetünknek, azok tehát nem *el*magyarosodtak, hanem *megmagyarosodtak*. *El*-magyarosodásról csak más nemzetbeliek beszélhetnek. Mi csak akkor használhatjuk ilyen szavakban az *el*- igekötőt, ha saját véreinknek *el*idegenedéséről van szó, ha magyarok *elnémetesednek*, *elrománosodnak*, *elszlávósodnak*, mert az ilyen magyarok *elszakadnak* tőlünk, *elvesznek* a magyarságra nézve. Továbbá azt se mondjuk, hogy a magyar nyelvérzék „jobban megvan *nálam*, mint a mai fiatalság legnagyobb részénél“, mert csak a pénz van *nálunk*, ha ugyan van, a nyelvérzék azonban *bennünk* van, és jobb nyelvérzékünk van, ha van, mint a fiatalságnak.

G. N. L.-nak. Volt tanára bizonyosan csupán azért szorgalmazta annyira az *ezen* kerülését, hogy jobban ráeszméltesse tanítványait a mai nyelvhasználatra. De okvetlenül tudnia kellett arról, hogy régi nyelvünkben ilyen alakjai is voltak a főnévvel együtt járó mutató névmásnak: *e* (magánhangzó előtt *ez*, pl. *ez* esetben), *eme* (magánhangzó előtt *emez*), *ezen*; *a* (pl. *a* tekintetben; magánhangzó előtt *az*, pl. *az* esetben), *ama* (magánhangzó előtt *amaz*) *azon*. Az irodalmi nyelvben ezek a mutató névmások még ma is használhatók és használatosak is: Mert *e* nép eperszem volna haragjának (Arany, Toldi III, 5). *E* fiúból pap lesz, akárki mellássa (Arany, Családi kör). *Ama* sebes örvény hánytorgasson engem (Arany, A hamis tanú). *S azon* pillanatban megragadta szarvát (Arany, Toldi IX, 10). Mai élőbeszédünkben általában kiveszték ezek a formák, úgyhogy a mutató névmás ma már csak ilyen alakban járja: *ez a* nép, *ebből a* fiúból, *az a* sebes örvény, *abban a* pillanatban. Stilisztikai tapintat dolga, hogy a régies formák közül melyiket mikor használjuk, de az *ezen* egy szemernyivel sem rosszabb, mint akár az *e*, akár az *eme* vagy a megfelelő mélyhangú alakok, és semmivel sem szolgált rá arra, hogy úgy üldözzék, mintha valami égbekiáltó magyartalanság volna. A mai népdal stílusába persze nem illik bele a régies szóhasználat, ezért szokták tréfásan emlegetni, hogy nem így mondjuk: *Ezen* kerek erdőt járom én, *Ezen* barna kislányt várom én, hanem: *ezt a* kerek erőt, *ezt a* barna kislányt. Petőfire azonban talán mégsem hivatkozott az a bizonyos tanár, mert lehetetlen, hogy ne tudta volna, hogy *ezt a* népdalt nem Petőfi írta. — *A való* szónak tüzzel-vassal *való* irtása a nyelvhelyességi babonák sorába tartozik. Semmiféle tudományos alapjuk sincs az olyan állításoknak, hogy *A tehének fejésre való előkészítése* „megbotránkoztató cím, amit igazán nem lehet magyarnak nevezni“. Ugyan miért volna megbotránkoztató, és miért nem magyar? Sőt inkább nagyon is magyar, tősgyökeres magyar, mert csak a magyar nyelv és rokonai szerkesztik így, *való*-val a kifejezést. *A tehének előkészítése fejésre* az indoeurópai nyelveket utánzó szerkezet, mert ezek a nyelvek vetik így hátra a jelző értékű határozót: *Die Vorbereitung der Kühe zum Melken. La préparation des vaches à la traite*. Ha már valamit javítani akarunk a kérdéses címen, akkor a finomabb magyar nyelvérzéknek hiányzó *-nek* ragot kell beletoldanunk a *fejésre* szón levő hangsúly miatt: *A tehéneknek fejésre való előkészítése*. Akik többet érintkeznek a néppel és jobban megfigyelik, hogyan beszél, azok bizony a nép-

nyelvben is megtalálják ezt a *való*-t. Csűry Bálint egyebek közt ilyen példákat idéz Szamosháti Szótárában (irodalmi helyesírással átírva közöljük): „Még csak a rajta *való* ruhát is lehúzták róla. Tilos az itt *való* járás. Bizonyosan volt rajta kétszázig *való*. Rád *való* nézve. A szolgabíró úrra *való* nézve. Ott *való* létembe.“ Azt meg már sokan állították, hogy az ő szülőföldjükön beszélnek „legszebben magyarul“, de bebizonyítani még eddig senkinek sem sikerült. Kétségtelenül igaz, hogy „nem mindig jó az, ami régi“, de az is igaz ám, hogy nem mindig rossz az, ami régi, sőt ami a magyar nyelvet illeti, a régi nagyon sokszor jobb az újnál, mert pl. a németességek csak újabban burjánoztak el nyelvünkben. Ilyen pl. a mutató névmásnak magyartalan használata ebben: Átadta a kéziratot, hogy *azt* sajtó alá rendeztem (*um es zum Druck vorzubereiten*). A magyarban ilyenkor nincs szükség a mutató névmásra, elegendő az igének tárgyas ragozása: hogy sajtó alá rendezzem. — Az *együttal* jelentésű *egyben*-nek körülbelül ötszáz éves múltja van ugyan, de ha valaki meg tudja okolni, miért rossz, szívesen igazat adunk neki. Azt azonban nem kívánhatja senki, hogy a pusztá állításnak hitelt adva, rásüssük erre a szavunkra a helytelenség helyegét. — Készségesen méltányoljuk, meg is dicsérjük azt az igyekezetet, hogy valaki törődik a nyelvhasználat helyességével. Csak-hogy a jó szándék magában véve még nem elég, s a műkedvelő nyelvészek többet ártanak a jó ügynek, mint amennyit használnak, ha nem fogadják meg a szakértők tanácsait, hanem a maguk feje után indulva ok nélkül üldöznek olyan szavakat és szerkezeteket, amelyeket elfogulatlan vizsgálattal egyáltalában nem lehet hibásaknak minősíteni. N. J. B.

M. J.-nek. 1. A *magyar-tanár* vagy *magyartanár* újonnan alakult összetett szó, mégpedig birtokos összetétel, olyan, mint az *ének-tanár*, a *rajz-tanár*, a *szám-tanár*. Valamint ezeket így értjük: az éneknek, a rajznak, a számtannak a tanára, éppúgy a *magyar-tanár* vagy *magyartanár* is a magyarnak a tanára. A *magyar* szó pedig itt azt jelenti, hogy magyar nyelv és irodalom, mint pl. ebben a kifejezésben: mindig jelese volt a *magyarból*. Minthogy a kérdéses összetétel még csak most van keletkezében, minthogy még nem általánosan elterjedt és elfogadott eleme szókinésünknek, ingadozik az írása. Sokan még szokatlannak érzik az ilyen egybeírt szóalakokat: *magyartanár*, *latintanár*, *némettanár*, *francia-tanár* stb., tehát inkább kötőjellel írják, vagy éppenséggel a hosszabb, birtokviszonyos szerkezeteket használják helyettük: a *magyar nyelv tanára* stb. Új összetétel a *magyartanítás* is, olyan, mint a *magyarülködés*. Az összetett szavak írását, sajnos, nem lehet minden részletében pontosan szabályozni, úgy, hogy ingadozás egyáltalában ne forduljon elő. Még a németeknek sok kiadást megért nagy helyesírási szótára, a Duden is ezzel kezdi a szavak egybeírásáról szóló pontját: *Feste Regeln lassen sich hier nicht geben* (12. kiadás, 24.* lap). Ami pedig a *laza* összetételeket illeti, a nyelvészeti irodalomban szokás ilyenekről is beszélni, mégpedig többféle jelentésben. Így nevezik az olyan összetett szavakat, amelyeknek tagjai könnyen szétválhatnak a ragozásban, pl. *névnap*, de: *nevünk napja*. Mások a kötőjellel írt összetételeket mondják lazáknak, pl. *Kisfaludy-Társaság*, de: *vadásztársaság*. Különbözik a szavak összetétele olyan bonyolult és nehéz kérdés, hogy elméletét csak nagy tanulmányban, sőt egész könyvben lehetne kellő módon kifejteni. — 2. A *hatnapos* zsemlyét hat nappal ezelőtt sütötték ugyan, de azért a *hatnapos jegy* nem azt jelenti, hogy hat nappal ezelőtt váltották. A képzőknek ugyanis szerencsére többféle jelentésmódosító szerepük van, tehát sok mindent kifejezhetünk velük. A *napos oldal* pl. olyan oldalt jelent, ahová a nap süt, a *napos* pedig az,

akinek a szolgálata egy napig tart. A *hetes* villamosnak 7 a száma, aki pedig *hetes*, annak egy hét a szolgálati ideje. Ennélfogva a *hatnapos jegy* is jelenthet hat napra szóló jegyet. — 3. A bélyeget a levél jobb felső *sarkába* vagy *sarkára* ragasszuk-e? — Mind a kettőt mondhatjuk. Ha arra gondolunk, hogy a bélyeget ráragasztjuk a levélre, akkor a *sarkára* ragasztjuk; ha pedig az jut eszünkbe, hogy a bélyeget beleillesztjük a levél sarkába, mint valami zugolyba, akkor a *sarkába* ragasztjuk. Az utóbbi a szokottabb kifejezés. — 4. A *régiség* nemcsak régi tárgyat (bútort, képet, szobrot, könyvet stb.) jelenthet. A nyelvészeti irodalomban közkeletű ilyen értelemben is: a régi nyelv, pl. „ez a szó a *régiségben* gyakori”. A *-ság*, *-ség* képző is sokféleképp módosíthatja a szavak jelentését; erről éppen előbbi füzetünkben szól egy tanulságos cikk (41–43. l.). Az *újság* szó új hírt jelent ebben: *mi újság?*, ellenben új híreket közlő napilap az értelme ebben: veszek egy *újságot*. De abban igaza van, hogy az *egyforma értékű*-t másképp így szokás mondani: *egyértékű*, nem pedig *egyértékes*. Emez inkább főnévül járja: a német szónak magyar *egyértékese*; ellenben: a némettel *egyértékű* magyar szó.

H. L.-nak. Kérdéseinek egy részére megtalálja a feleletet a M. Tud. Akadémia helyesírási kiadványában (*A magyar helyesírás szabályai*), másokra pedig útbaigazítást adnak a gimnáziumi magyar nyelvtanok. Néhányra itt válaszolunk: A *közhely* szó értelme meg van magyarázva előbbi füzetünk 52. lapján. — A *fiúk* többesszám, a *fiuk* pedig birtokos személyragos alak, pl. *fiúk*, lányok versenyt dolgoznak; *fiuk* is van, lányuk is van. — Az *elannyira* az *annyira* helyett olyan megtoldott szóalak, mint *elvégre* a *végre* helyett. Arány János is használja A fülemilében: „*Elannyira*, hogy Pál gazda. Ki gyönyörrel ott hallgatta, így kiáltott örömeiben...”. — *Szavak és szók*: mind a kettő helyes. Többször írtunk már róla. — A *sattöbbi* és az *órákkor* nagyon elterjedt kiejtés. Régi nyelvünkben mássalhangzó előtt is az volt a határozott névelő alakja, nem a, tehát a *többi*-t így mondták: *az többi*. Később aztán elhagyták a névelő z-jét, de pótlásul megnyújtották az utána következő mássalhangzót: *attöbbi*, mint ahogy *asztól* helyett is ezt mondjuk: *attól*. A régi kiejtést hallhatjuk még a nótában is: „*At Tisza, ad Duna zavarodik...*”. Az *órákkor* k-ja pedig nyilván az *azkor*-ból szabályszerűen fejlődött *akkor* hatására nyúlt meg, bár az *órákor* szóalak így elemződik: *óra* és *-kor*. — Petőfi költeményében a *Pistikám* nem költői szabadság, hanem az élő nyelv szokás követése. A költő bizonyára azért írta így, mert csakugyan így szólították az öccsét. Ha *Tibikém* és *Ilikém* helyett nem mondhatjuk is: *Tibikám*, *Ilikám*, ebből még nem következik, hogy a *Pistikám* helytelen, és a költőnek azt kellett volna írnia, hogy *Pistikám*. Utóvégre ezt is kifogásolhatná valaki azon a címen, hogy nem mondjuk: *Tibukám*, *Ilukám*. A nyelv szokás olykor szeszélyes vagy szeszélyesnek látszik, de a költő jogosan élhet minden olyan szóalakkal, amely megvan a nyelvben. — A *hetediziglen*-ben a *-lan*, *-len* nem képző, hanem ragtoldalék; az *-ig* rag van megtoldva vele. Ugyanez a toldalék van meg *ideiglenes* szavunkban is. — Csak a népies kiejtés tesz olyan különbséget, hogy az *ára*, *ére* határozószó irányt jelöl (mely irányban, *mére* mentek? — *dra*, *ére*), az *arra*, *erre* pedig ilyen kérdésre felel: mire? melyikre? (mire, melyikre tetted? — *arra*, *erre*). Az irodalmi nyelvben az irányt is így fejezzük ki: *merre* mentek? — *arra*, *erre*. Ez a *merre* különben a nyelvtörténet tanúsága szerint annyi mint *melyre*.

N. J. B.

A szerkesztésért Putnok Imre felelős, a kiadásért Gergely Pál.
Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható.

Aki anyanyelvét nem ismeri tüzetesen, az egy nyelvet se bírhat, az holta napjáig szellemi vakarcs, lelki nyomorék marad, izetlen, tartalmatlan és kedélytelen, s ha mégannyi nyelven gagyog is, minden nyelven csak légüres általánosságot mond.

Sehol a földgolyón nem foglalkoznak oly keveset az anyanyelvvel, mint a mi iskoláinkban.

A természet csak egyetlen édesanyát adott nekünk, csak egyetlen édes anyanyelvet.

A nyelvtisztításnak van határa: a mindenkori lehetőség és ízlés, de a nyelvpiszkitásnak nincs határa: az végtelen, mint a pongyolaság és az ízléstelenség.

A nyelvtisztaság a belső arány és szépség parancsa. Ez a mi magányunk daca, a mi egyedülálló, rokonatlan, ázsiai nyelvünk büszkesége és erkölce.

Sehol a „művelt nyugaton“ nincs oly gyökértelen, setesuta, nemzetközi hóbort, olyan szolgalelkű, gyáva, gerinctelen törleszkedés más népek nyelvéhez, miní nálunk. Ott abból az elvből indulnak ki, hogy aki anyanyelvét szóban és írásban derekasan tudja, az már művelt ember és elérhet a legmagasabb polcra. Nálunk, a „nemzeti öncélúság“ országában az ellenkező a divat.

Az idegen szóknak szállást adhatunk, de aztán kivernek bennünket tulajdon házunkból. Nem maradnak vesztég. Kenyeret kérnek, nem gazdagodást jelentenek, hanem szegényedést.

(Kosztolányi Dezső: Erős várunk, a nyelv c. művéből.)

MAGYAROSAN

---

a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottságának
megbízásából szerkesztett és kiadott nyelvművelő folyóirat.

A Magyarosan február, április, június, október és december hónapban jelenik meg. Előfizetés egész évre 2 pengő, egyes szám ára 60 fillér. Az előfizetési díjat a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalának 44.888. számú postatakarékpénztári folyószámlájára tessék befizetni vagy postautalványon beküldeni a következő címre: A M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatala, Budapest, V., Akadémia-u. 4.

Putnoky Imre szerkesztő lakása: Budapest, XII., Márvány-utca 35.
(Kéziratok, cserepéldányok, könyvek.)

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottsága.

Elnök: Szinyeyi Ferenc. — Helyettes előadó és a Magyarosan szerkesztője: Putnoky Imre. — Tagok:

Az Akadémia I. oszt. részéről: Alszegehy Zsolt, Bárczi Géza, Brisits Frigyes, Csathó Kálmán, Csefkó Gyula, Csengery Ferenc János, György Lajos, Horger Antal, Horváth János, Kéky Lajos, Kerecsényi Dezső, Klemm Antal, Kodály Zoltán, Laziczius Gyula, Melich János, Mészöly Gedeon, Mitrovics Gyula, Nagy József Béla, Németh Gyula, Pais Dezső, Rédey Tivadar, Sági István, Vikár Béla, Voinovich Géza, Zolnai Gyula, Zsirai Miklós.

Az Akadémia II. osztálya részéről: Lukinich Imre, Madzsar Imre, Nagy Miklós, Vladár Gábor.

Az Akadémia III. osztálya részéről: Gombocz Endre, Mikola Sándor, Szily Kálmán, Verebély László.

A Természettudományi Társulat részéről: Rapaics Raymund.

A Nyelvtudományi Társaság részéről: Techert József.

A Magyar Újságírók Egyesülete részéről: Tóth László.

A Magyar Rádió részéről: Cs. Szabó László.

Meghívott tagok: Bence István, Halász Gyula, Hindy Zoltán, Juhász Jenő, Loványi Gyula, Östör József, Pávó Elemér, vitéz Rózsás József, vitéz Somogyvári Gyula, báró Szalay Gábor, Tömöry Jenő.